

Triumf, lojalitet, avstand

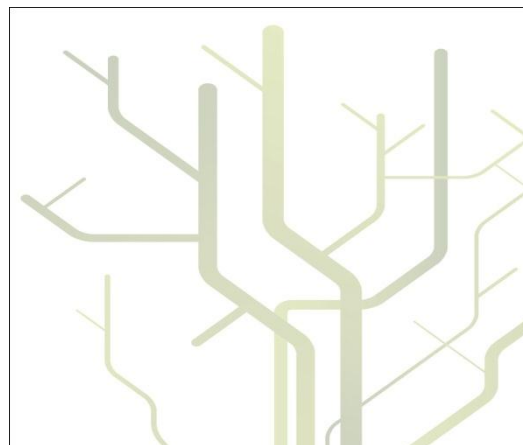
**Fridtjof Nansens Fram-ekspedisjon (1893-1896) - og bøker i
dens kjølvann**

Silje Solheim Karlsen

Avhandling levert for graden
Philosophiae Doctor

Juni 2011

Forord

Høsten 2006 ble jeg ansatt som Ph.d-stipendiat i forskningsprosjektet Arktiske diskurser ved Universitetet i Tromsø, med et egendefinert prosjekt om litteraturen etter Fridtjof Nansens Fram-ekspedisjon. For meg var selve begrepet arktiske diskurser – og arktisk litteratur – fremmed, og jeg tenkte meg at dette måtte være et snevert felt som ikke fenget så mange. Det viste seg snart å være en feilaktig oppfatning. Siden da har det Internasjonale Polaråret 2007-2008 blitt avviklet, jeg har deltatt på flere konferanser og seminarer om det nordlige og arktiske – i Tromsø, Umeå, Texas og Fairbanks, USA. Jeg har – her hjemme og ute i verden – møtt mennesker som er brennende opptatt av det nordlige, og av litteraturen i og om Arktis.

Denne revitaliserte interessen for Arktis har utgjort en fruktbar ramme for arbeidet med avhandlinga og mange fortjener en takk. Spesielt vil jeg takke professor Henning H. Wærp for å ha veiledet meg gjennom dette arbeidet; for å ha delt av tid og kunnskap. Takk for grundige kommentarer, nyttige innspill og for enestående tekstlesing. Prosjektgruppa Arktiske diskurser har vært til stor nytte og ikke minst inspirasjon for meg i arbeidet med avhandlinga, i tillegg til at betydningen av å inngå i et faglig – og sosialt - fellesskap har vært uvurderlig. Et slikt fellesskap har jeg også funnet i instituttets Ph.d-seminar, først ledet av Marie-Theres Federhofer og deretter Anniken Greve: takk til alle som har deltatt på disse seminarene for kritikk, kommentarer, ros og diskusjoner. Jeg vil også takke andre som har fulgt prosjektet og vært til støtte, de som har lest og kommentert arbeidet underveis og til slutt - Lise, Kristel, Astrid og Gunhild – og de som har hørt utallige historier om Nansen og Johansen uten å klage. En stor takk til familie og venner, til kjæresten min Tom Rune og lille Eida, som kom og gjorde alt mye morsommere.

Alta, juni 2011.

Fridtjof Nansen

Han satte ut, som tanken går
fra kjænt mot ukjænt, ved at ane.
Århundreders gjætning angstfull står,
der han forsvant med Norges fane.

Normanna-åndens mot og tro
i fanen våker hos den stærke.
Når ser vi dem igjæn, de to,
den ranke mann med Norges mærke?

Det er, som hadde han ombord
det unge Norges unge lykke,
som hænter han os hjem fra Nord -
i midnatssol vort sejers-smykke.

Som fra vor tvedragt ut han brød,
de onde ånder at besvæрге;
ti smæltet i en stordåds glød,
vi hærdes sammen til ett væрге.

Bjørnstjerne Bjørnson (1895)

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1. INNLEDNING	7
1.1. ARKTISKE DISKURSER	7
1.2. EKSPEDISJONER SOM NASJONSBYGGING. NASJONAL DISKURS	10
1.3. EKSPEDISJONER SOM LITTERATUR	11
1.3.1. LITTERATURENS FORESTILLINGER	13
1.4. AVHANDLINGAS MATERIALE OG MÅL	15
1.4.1. ANNENPOSISJONSBERETNINGER	16
1.4.2. EN MEGATEKST	18
1.4.3. AVHANDLINGAS OPPBYGNING	22
KAPITTEL 2. TEORETISK RAMME.....	24
2.1. POLARLITTERATUR	24
2.2. REISELITTERATUR: FORVENTNINGER, FAKTA OG FIKSJON	27
2.2.1. FORTELLEREN	32
2.3. OPPDAGELSESLITTERATUR OG EKSPEDISJONSBERETNINGER: VITENSKAPELIG REISELITTERATUR ELLER FIKSJONALISERTE HELTEHISTORIER?	35
2.3.1. MYTOLOGI	39
2.3.2. FRAMSTILLING OG SELVFRAMSTILLING	41
2.4. MASKULINE REISER I FEMININ NATUR?	44
2.5. OPPSUMMERING	49
KAPITTEL 3. NANSEN: <i>FRAM OVER POLHAVET</i>	51
3.1. FORFATTERSKAPET I UTVALG	51
3.1.1. NORD I TÅKEHEIMEN.....	52
3.1.2. PÅ SKI OVER GRØNLAND.....	57
3.1.3. BLANT SEL OG BJØRN: MIN FØRSTE ISHAVSFERD	63
3.2 FRAM OVER POLHAVET	67
3.2.1 RESEPSJON	68
3.2.2. EN SKAPELSEBERETNING.....	73
3.2.3. MONOMYTEN.....	82
3.2.4. NANSEN OG DE ”ARKTISKE ANDRE”	85
3.2.5. POLARLANDSKAPET: ESTETISK OBJEKT OG PRAKTISK UTFORDRING	91
3.2.6. EKSPEDISJONSLIVET	97
3.2.7. ALLUSJONER	106
3.2.8. DRAMATISERING AV VIRKELIGHETEN	113
3.2.9. ILLUSTRASJONER: DRAMATISERING GJENNOM BILDER	115
3.2.10. SELVFRAMSTILLING	116
KAPITTEL 4. ANNENPOSISJONSBERETNINGENE. FRAM-EKSPEDISJONEN UNDER LUPEN	119
4.1. HJALMAR JOHANSEN: ANDREMANN PÅ ÅTTISEKS FJORTEN	120
4.1.1 RESEPSJON	120
4.1.2. FRAM-EKSPEDISJONENS SAGASTIL	123
4.1.3. ”VI SOM SKULDE DELE GODT OG ONDT SAMMEN”	126
4.1.4. ET HUNDELIV	129
4.1.5. JOHANSEN OG SJANGERTRADISJONEN	132
4.1.6. BLOTTET FOR HELTEPATOS?	135
4.1.7. ILLUSTRASJONENE	140

4.1.8. JOHANSEN OG NANSEN	141
4.2. "KAPTEIN OTTO SVERDRUP – FØRER AF FRAM"	143
4.2.1. I SKYGGEN AV NANSEN	144
4.2.2. ET HÅPLØST LITTERÆRT PROSJEKT?	146
4.2.3. SVERDRUP OG NANSEN	149
4.3. NORDAHL – EN AV FRAMGUTTERNE	151
4.3.1. FRAM-EKSPEDISJONEN USMINKET?	152
4.3.2. EN HÅNDBOK I POLARREISER	156
4.3.3. ET UFULLBYRDET POTENSIALE	158
4.4. TRIUMF, LOJALITET OG AVSTAND	162
 KAPITTEL 5. I NANSENS SPOR	 167
5.1. FOTSPORBERETNINGER.....	168
5.2. I NANSENS SPOR. BOKSTAVELIG OG LITTERÆRT	171
5.2.1. HELTEDISKURSEN	174
5.2.2. NYE TIDER.....	179
 KAPITTEL 6. FRAM I SKJØNNLITTERATUREN	 184
6.1. AASE KRISTOFERSEN: SKRUGARD.....	185
6.2. KÅRE HOLT: VANDRINGEN	187
6.3. TOR BOMANN-LARSEN: FRIDTJOF OG HJALMAR	189
6.4. KYRRE ANDREASSEN: POLAR	190
6.5. KLAUS RIFBJERG: NANSEN OG JOHANSEN. ET VINTEREVENTYR	192
6.5.1. RESEPSJON	193
6.5.2. OXFELDT: OM PROFANERING OG IDENTITET	197
6.5.3. KIRSTEN THISTED: POSTKOLONIAL LESNING	199
6.5.4. JON HELT HAARDER: PERFORMATIV BIOGRAFISME.....	202
6.6. NANSEN OG JOHANSEN I AVHANDLINGAS KONTEKST	204
6.6.1. PARATEKSTEN	206
6.7. NANSEN OG JOHANSEN SOM ARKTISK DISKURS.....	210
6.7.1. SKJEBNEMOTIVET	210
6.7.2. EROBRINGSMOTIVET	215
6.7.3. EROBRINGSPROSJEKT II: KJÆRLIGHET	218
6.7.4. SPRÅK, LITTERATUR OG IDENTITET	224
6.7.5. POLARHELTEN REKONTEKSTUALISERT	227
 KAPITTEL 7. AVSLUTTENDE REFLEKSJONER	 232
 KAPITTEL 8. KILDER.....	 236
8.1. LITTERATURLISTE	236
8.2. AVISER OG MEDIA.....	243
8.3. NETTSIDER	244

Kapittel 1. Innledning

1.1. Arktiske diskurser

Helt siden Nordmændenes tidlige reiser har vistnok ishavsfærderne git menneskeheten materielle verdier, som rike fiskerier, hval- og sælfangst og andet; de har git videnskabelige verdier i kundskab om ukjendte strøk og forhold; men de har bragt ulike meget mer; de har har hærde menneskeviljen til overvindelse af vanskeligheter; de har, gjennom skiftende tiders slaphet, været en skole i manddom og selvovervindelse, og har holdt mandsidealer frem for den opvoksende slekt; de har git fantasien næring, har git barnet eventyret, og de har løftet den voksnes tanker fra hverdagens stræv. Ta de arktiske reiser ut av vor historie, blir den ikke fattigere?¹

Sitatet er fra Fridtjof Nansens ambisiøse hovedverk om polarutforskningens historie, *Nord i Tåkeheimen* fra 1911. Verket skulle egentlig bli ett bind om nordpolsreisenes historie i J. Scott Kelties serie-bøker om den geografiske forskning. I stedet ble det 600 sider om utforskningen av jordens nordlige områder, fra oldtiden før Pytheas via middelalderen og vikingtiden til englendernes oppdagelse av Nord-Amerika og 1500-tallets portugisiske oppdagelser. *Nord i Tåkeheimen* omhandler altså polarferder generelt og internasjonalt. Likevel ser vi at visse nøkkelord peker seg ut, tydelig eksemplifisert i sitatet ovenfor. Oppdagelsesferder nordover dreier seg om *eventyr, prøvelser, vitetrang og heltmodige nordmenn*. For Nansen er ishavsfærdene et stolt, rikt og viktig kapittel i vår nasjonale historie, det kan nesten se ut som om det nettopp er ishavsfærdene som har formet og gitt betydning til det norske folk. Denne forestillingen om de arktiske strøks betydning for nordmenn har levd videre. Våre helter, i likhet med heltene i de øvrige nordiske land, har vært knyttet til Arktis:

All the national heroes, ranging from Amundsen and Nansen to Nathorst, Nordenskiöld and Gerard De Geer – to mention just a few – had conducted their scientific missions primarily in the Arctic Sea and on Spitsbergen, with extensions to the North-East Passage and Antarctica.²

¹ Nansen: *Nord i Tåkeheimen*. S. 3.

² Bravo, Sörlin. 2002. "Narrative and Practice – an Introduction. i *Narrating the Arctic. A Cultural History of Nordic Scientific Practices* S. 8.

Måten Arktis oppfattes på kan vi kalle *den arktiske diskursen*: forestillinger, bilder og representasjoner av Arktis gjennom historien. Fra Foucaults diskursbegrep, som kort sagt er språk og tankemønstre som både definerer et objektfelt og etablerer en subjektposisjon, og som Foucault satte i sammenheng med forholdet mellom språk, makt og kunnskap,³ har diskurser utviklet seg til å bli en naturlig del av vår talemåte. Diskurser dreier seg eksempelvis om språklige handlinger, som tale- og fortellehandlinger, som bidrar til å etablere spesifikke forestillinger. I prosjektgruppa Arktiske diskurser ved Institutt for kultur og litteratur ved Universitetet i Tromsø har diskursbegrepet blitt forstått og brukt litteraturvitenskapelig.⁴ Det innebærer at man selvsagt trekker veksler på Foucaults bruk av diskursbegrepet og forholdet mellom språk og makt, men i større grad retter seg mot tekster og representasjoner i tekst. Diskurser i et litteraturvitenskapelig perspektiv er ofte inspirert av Bakhtins teorier om språklig mangfold og ikke minst hans fokus på sjanger som diskursformende, diskurskonstituerende og diskursskapende. I denne avhandlinga vil diskursbegrepet anvendes som et generelt og overordnet begrep om forestillinger og oppfatninger av det arktiske. Samtidig ligger diskursbegrepet til grunn i mine undersøkelser av ekspedisjonslitteraturen som sjanger samt undersøkelsene av tekstlige tegn og representasjoner, og hvordan disse gjentas og sirkulerer i litteraturen om Nansens Fram-ekspedisjon. *Arktiske diskurser* blir dermed et flertydig begrep i denne avhandlinga ettersom det rommer både generelle og overordnede forestillinger om og oppfatninger av Arktis og det arktiske som sted og modus – samtidig som det innbefatter representasjoner i tekst og dermed også den arktiske litteraturen selv.

Forestillingene om Arktis er selvsagt ikke konstante, og bruker vi diskurser som utgangspunkt når vi analyserer tekster i en historisk kontekst, får vi kunnskaper om ulike tiders og epokers forestillinger om Arktis og det arktiske. Vi skal her kort kikke på noen av disse. Frank Möller og Samu Pehkonen, redaktører av og bidragsyttere i det kulturgeografiske verket *Encountering the North*, ser det arktiske eller nordlige

³ Foucault, Michel. 1999. *Diskursens orden*.

⁴ Arktiske diskurser er et samarbeid mellom litteraturlærerne innenfor fagene engelsk, nordisk, allmenn litteratur, samisk, fransk, russisk og tysk ved Universitetet i Tromsø, i tillegg til samarbeidspartnere ved andre europeiske universiteter. Målet med forskningsprosjektet er å undersøke og analysere litterære representasjoner av det arktiske, både i skjønnlitteratur og sakprosa.

som et diskursivt landskap og viser til at meningen som er tilskrevet disse områdene har variert gjennom tiden.⁵ Det samme gjør den skotske professoren Peter Davidson i boka *The Idea of North*. Her viser Davidson hvordan alle har en idé, eller forestilling, om det nordlige, og hvordan disse idéene er forskjellige fra nasjon til nasjon, menneske til menneske, og spenner fra tanken om rene, romantiske islandskaper med fantasivesener og snedronninger til imaginasjoner av døden; fra øde landskap til forlatte byer og mislykket gruveindustri i nord.⁶ Davidson mener at det spesielt er to idéer om nord som gjentas og motsier hverandre: det ene er at nord oppfattes som mørkets sted, ondskapens sete; det andre at nord er frihetens og lykkens sted, der kyske mennesker lever lykkelig.⁷ Uansett hvilken av disse forestillingene som gjør seg gjeldende er nord knyttet til magi og mystisisme. Nord har isen, krystallfjellene og nordlyset, og ifølge Davidson blir nordlyset gjerne sett broen mellom denne og den neste verden. I alle land og folkegrupper som har nordlys, er fenomenet knyttet til overtro og magi.⁸ Ikke bare landskapet, også menneskene i nord har vært mytebelagt. Davidson viser til hvordan man tenkte seg at nordområdene var befolket av vitale, sterke, blodfulle, temperamentsfulle og uredde mennesker, eksempelvis personifisert av Gustav Vasas hær og korstogene sørover. Men selv om menneskene fra nord var fryktet, var skandinavene, finnene og lappene samtidig respektert for sin styrke og villskap.⁹

Ofte er nord forbundet med det mannlige eller maskulinitet, men selv om Arktis oftest framstilles som en manneverden, ser vi at visse feminine karakteristika også knyttes til det nordlige; enten som den iskalde, livsfarlige femme fatale – eller i mer tradisjonelle former som en jomfru som venter på at menn skal erobre og befrukte henne. Davidson spør om det kan være slik at selve islandskapet kan karakteriseres som maskulint eller forbeholdt menn, mens konseptet kulde forbindes med kvinner, slik *yin* i Østen er det kalde, er det kvinnelige prinsippet.¹⁰

⁵ I hhv ”Discursive Landscapes of the European North” i *Encountering the North* (2003) og *The Idea of North* (2005).

⁶ Davidson, Peter. 2005. *The Idea of North*, s. 9-20.

⁷ Davidson, op.cit: 21.

⁸ Davidson, op.cit: 62.

⁹ Davidson, op.cit: 40-41.

¹⁰ Davidson, op.cit: 69.

Ifølge Davidson ser man en endring i måten det nordlige blir skildret på utover 1800-tallet. Flere polarekspedisjoner nådde langt nord i sine forsøk på å nå Nordpolen, og når området ikke lenger var totalt ukjent, ble noe av mystikken rundt Arktis fjernet. Davidson mener at det nådeløse, destruktive og ødeleggende ved isen vektlegges etter dette, både bokstavelig og som allegori, slik han eksemplifiserer ved Friedrichs maleri *Arctic Shipwreck* fra 1823-24.¹¹

I Norge ser vi at Arktis er en tvetydig størrelse som er en sentral del av vår historie. På den ene siden har polarområdene for mange vært livsvei og levebrød, altså noe man anser som hverdagslig. På den andre siden har Arktis vært stedet for eventyret, store bragder og heltegjerninger. Denne doble karakteren peker Anne Eriksen på når hun definerer de polare områdene som minnesteder i norsk kultur: ”Et slikt minnsted er ikke alltid et sted i konkret, geografisk betydning, men kan defineres som et viktig symbolsk element i en gruppes felles erindring.”¹² I Norge representerer det polare minnstedet ifølge Eriksen ”[...] hardførhet, utholdenhet, tilpasningsevne og evne til å håndtere dramatiske situasjoner i møte med ekstreme naturkrefter”.¹³ Det er snakk om forestillinger eller tankemønstre, ”[...] ”minner” om ting vi selv aldri har opplevd personlig, men som vi likevel kan identifisere oss med og regne som våre.”¹⁴

1.2. Ekspedisjoner som nasjonsbygging. Nasjonal diskurs

Som unionsfelle med Sverige, og siden som ung nasjon, var det for Norge sterke nasjonale implikasjoner knyttet til polekspedisjonene rundt århundreskiftet 1800-1900. Nansen, Amundsen og Sverdrup var menn som reiste ut med det norske flagg. I samtida var åpenbart Norges imperialistiske framstøt i arktiske strøk forbundet med nasjonale spørsmål. I ettertida er imidlertid polarbragdenes betydning i et nasjonsprosjekt omstridt, noe eksempelvis historiker Narve Fulsås peker på:

I ”polarlitteraturen” kan ein få inntrykk av at dei var overmåde betydningsfulle. Hja vår fremste polarforfattar, Tor Bomann-Larsen, fører skisporet over Grønland og kjølvatnet etter ”Fram” direkte mot

¹¹ Davidson, op.cit: 45.

¹² Eriksen 2004. ”Polarheltene – minner og monumenter”. S. 346.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

unionsoppløysing. [...] Hå historikarane derimot er polarbragdene knapt omtalte. Svogeren til Nansen, den store venstrehistorikaren Ernst Sars, nemner ikkje ”Fram” med eitt ord og omtalar Nansen bare éin gong i boka si om norsk historie 1885-1905.¹⁵

I ettertid stiller man altså spørsmål ved polarbragdenes betydning for nasjonens *politiske* historie. Ser man på den vedvarende populariteten til og interessen for polarhistorie og polarlitteratur er det imidlertid ingen grunn til å tvile på polarbragdenes *kulturelle* betydning. Polarfarerne fikk stor betydning for norsk nasjonal kulturhistorie og polområdene ble en del av den nye nasjonale selvforståelsen i Norge rundt år 1900. Ekspedisjonsberetningene til de store norske polarheltene har således inngått i en *nasjonal diskurs*. I et historisk perspektiv kan man tenke seg at nettopp den nasjonale diskursen var særdeles viktig rundt århundreskiftet 1800-1900, da Norge ble en selvstendig nasjon, og ifølge litteraturforsker Nils Magne Knutsen er da også ekspedisjonslitteraturen, ”[b]åde i titler og opplagstall [...] et omfangsrikt innslag i norsk litteratur i perioden fra 1890 til 1940.”¹⁶

1.3. Ekspedisjoner som litteratur

Interessen for ekspedisjonslitteratur har likevel vedvart helt opp til i dag, til tross for at nasjonsbyggingsprosjektet nå må kunne sies å være over.¹⁷ Denne interessen gjelder både reoveringer av gamle klassikere og beskrivelser av nye ekspedisjoner eller turer. Litteraturviteren og skribenten Jørgen Alnæs deler i sin bok om norske reiseskildringer, *I eventyret*, norske polferders utvikling inn i tre faser. Den første dreier seg om å komme til polene, sette rekord, og herunder finner vi ifølge Alnæs Nansens og Amundsens ferder rundt århundreskiftet 1800-1900. Den andre perioden overlapper delvis den første; her dreier det seg imidlertid ikke lenger om å komme først, men å gjennomføre ekspedisjonen på en riktig måte, gå i forbildenes fotspor. Den tredje fasen kjennetegnes av det Alnæs kaller en sportslig vending, ekspedisjonene blir idrett. Denne epoken forløses når Erling Kagge går alene til

¹⁵ Fulsås 2004. ”En æressag for vor nation”. S. 175-176.

¹⁶ Knutsen 1991. *Fra Ottar til Oluf*. S. 44.

¹⁷ Dette omhandles blant annet i Alnæs: *I Eventyret* (2008), fjerde del: ”Ensomheten: 1970-2007; Goksøyr: ”Kappløp i gamle spor” (2004).

Sydpolen i 1992-1993.¹⁸ Her kan det imidlertid være på sin plass å skyte inn at Nansen selv var svært opptatt av det sportslige i sine ekspedisjoner, og han satte også dette inn i en nasjonal sammenheng. I *På ski over Grønland* (1890) er hele kapittel 3 viet ”Skiløpningen, dens historie og utvikling” og Nansen skriver innledningsvis i kapitlet:

Den ekspedisjon vi her går til å beskrive, er helt og holdent utsprunget av den norske skiløpning. Forfatteren har selv vært vant til skiene fra fire års alder, likesom hver deltager var en øvet skiløper, og hele ekspedisjonens utførelse var planlagt på skienes overlegenhet over ethvert annet fremkomstmiddel over sneflater.¹⁹

Alnæs peker på at tross polarferdenes utvikling – og det faktum at mange nå ikke bare har gått til Nordpolen og Sydpolen, men gjerne alene og uten etterforsyninger, eller på andre oppfinnsomme måter - så er det noe med disse fortellingene som fenger leserne: ”Plottet i fortellingene er likevel av en slik karakter at vi umiddelbart løfter blikket når vi hører om de ensomme polfarerne.”²⁰ Alnæs peker her på plottets betydning, og viser dermed en litterær tilnærming til ekspedisjonsberetningene som ikke har vært vanlig. I polarhistorien har ekspedisjonslitteraturen tradisjonelt blitt lest som vitnesbyrd om faktiske historiske hendelser. I historikerdiskursen om polarekspedisjonene har man oftest gjenfortalt hendelsene, og selv om man har vært bevisst at dette er tekstlig skapte representasjoner, har man tradisjonelt sett ikke beskjeftiget seg med hvordan disse historiene fungerer som *litteratur*.

For en litteraturviter vil dermed innfallsvinkelen være annerledes enn historikerens. Som litteratur er ekspedisjonene sammensatt. På den ene siden er det fortellinger om reiser foretatt til arktiske strøk og hendelsene de reisende opplevde. På den andre siden er det mer komplekst enn som så: Hva fortelles det egentlig om – og *hvordan*? Og hva forteller den relaterte litteraturen, de polarhistoriske tekstene, artiklene, biografiene og reiselitteraturteorien? Ifølge historikerne Michael Bravo og Sverker

¹⁸ Alnæs 2008: 224.

¹⁹ Nansen, Fridtjof. 2003. *På ski over Grønland. En skildring av den norske Grønlands-ekspedisjon 1888-1889*. S. 69.

²⁰ Alnæs 2008: 227.

Sörilin har arktiske oppdagelser og arktisk forskning i Norden lenge vært en del av landenes nasjonale fellesarv og nasjonale myteskaping, mer enn gjenstand for faglig refleksjon.²¹ For eksempel har man i liten grad nærmet seg bøkene som litteratur eller studert verkenes narrative strategier. De fleste som har beskjeftiget seg med polarlitteratur har gjort det ut fra historiske, geografiske eller etnografiske perspektiv. Riktignok fins det etter hvert noen litteraturvitenskapelige studier av reiselitteraturen, av nyere bøker kan nevnes Anka Ryalls *Oddysevs i skjørt. Kvinners erobring av reiselitteraturen* (2004), Arne Melbergs *Å reise og skrive. Et essay om moderne reiselitteratur* (2005) og allerede nevnte Jørgen Alnæs *I eventyret. Norske reiseskildringer fra Astrup til Aasheim* (2008). Ingen av disse jobber imidlertid eksklusivt med polar ekspedisjonslitteratur, men undersøker flere og ulike typer reiselitteratur. Materialomfanget i de to sistnevnte bøkene er også så stort at studiene av enkeltverk blir relativt generelle og går lite i dybden.

1.3.1. Litteraturens forestillinger

Polarlitteraturen handler om, hovedsakelig, menn som reiser til klodens kaldeste og mest ugjestmilde strøk, som for sitt flagg og fedreland utholder brutale forhold og dødsfarer – eller som, på det mest tragiske vis, mislykkes og ender sine liv. *Helter* blir disse skikkelsene nesten uansett utfall; de vellykkete polfarerne Nansen og Amundsen såvel som de som ikke lyktes, eksempelvis britiske Scott eller svenske Andrée. Heltedåd er altså ikke avhengig av å lykkes, verken erobringsmessig eller på annen vitenskapelig måte. Det virker nesten som om det å ferdes i arktiske strøk i seg selv kvalifiserer til å bli helt. Det må sees i sammenheng med framstillingen av gjerningen. Jørgen Alnæs og historiker Tallak Moland nærmer seg ekspedisjonslitteraturen med et litterært og språklig-retorisk utgangspunkt. Alnæs forsøker innledningsvis i sin bok å reflektere over reisebøkene som litteratur og trekker paralleller til forskjellige typer populærlitteratur:

[s]lektskapet til populærlitteraturens helter er lett å få øye på: einstøingen i kriminalromanene og actionfilmene, den folkeskye helten i

²¹ Bravo og Sörilin. 2002: 7.

westernfortellingene eller den ensomme ridderen i middelalderballadene. Slik får fortellingen en mytisk karakter.²²

Alnæs er inne på fortellingenes mytiske karakter, og forklarer dette med slektskapet til populærlitteraturen. Men er det så enkelt at man kan forklare polar- og ekspedisjonslitteraturens mytologi og dens fengslende virkning på publikum ved å sammenligne denne litteraturen med banale helteeventyr bygget over formellitteraturens lest? Arktiske reiseskildringer, fangstberetninger og ishavslitteratur generelt har blitt og blir ennå lest av et svært bredt lag av befolkningen – og også av lesere som hevder å ”ikke lese litteratur”. Jeg tror ikke det kun kan være polarlitteraturens fellestrekk med westernlitteratur eller spenningslitteratur som virker tiltrekkende på publikum; det synes åpenbart at polarlitteraturen er mer omfattende og komplisert enn som så.

Tallak Moland framhever ekspedisjonslitteraturens kompleksitet når han peker på at Nansen som forfatter av ekspedisjonslitteratur var bundet av språklige diskurser. Den nasjonale diskursen er selvsagt framtreddende, men Moland mener også at Nansen forholder seg til en naturvitenskapelig diskurs, en oppdagerdiskurs, en idrettslig diskurs og det han kaller en maskulin diskurs.²³ Moland konkluderer med at ”[I]eses Nansens tekster om menn i det nordlige landskapet samlet, er inntrykket at han skapte forestillinger om en mandighet. [...] Tekstene i tilknytning til Nansens polferder bidro til å konstruere landskapet i nord som et maskulint landskap.”²⁴

Bravo og Sörlin peker på hvordan arktiske oppdagelser har bidratt til myteskaping, Alnæs viser til litteraturens mytiske karakter og Moland viser til at Nansen som forfatter skaper forestillinger og konstruerer et maskulint landskap. Vi kan skille ut nøkkelordene myteskaping, forestillinger og konstruksjon. Dette innebærer at forfatterne av ekspedisjonslitteraturen har hatt visse idéer knyttet til formidlingen, idéer som har resultert i konkrete litterære prosjekter. Det dreier seg ikke bare om,

²² Alnæs 2008: 227.

²³ Moland, Tallak. 2000. ”Konstruksjon av mandighet i det nordlige landskapet. Om Fridtjof Nansens polferder ved århundreskiftet.”S. 48.

²⁴ Moland, op.cit. s 50. Her er det imidlertid verd å merke seg at Moland bruker flertallsformen polferder, til tross for at verken ishavsferdene eller grønlandsekspedisjonen hadde en av polene som mål.

nøkternt og objektivt, å skildre den konkrete ekspedisjonen; det dreier seg om å skape litteratur. Gjennom litteraturen har det vokst fram forestillinger og oppfatninger, og noen av disse har blitt til myter. Og når mytene er en selvsagt del av vår kulturelle forståelse av arktiske oppdagelser, må litteraturen som omhandler disse undersøkes nærmere.

1.4. Avhandlingas materiale og mål

Å skulle velge i det store materialet som ekspedisjonslitteraturen utgjør er ikke lett.

Det er mange spennende personligheter og bragder i norsk polarhistorie, de mest kjente er kanskje Fridtjof Nansen, Otto Sverdrup, Hjalmar Johansen, Eivind Astrup og Roald Amundsen. Det kunne for eksempel vært interessant å ta for seg Amundsens verk *Sydpolen* (1912). Det er ikke bare snakk om erobringen av jordas sydligste punkt, sydpolekspedisjonen er en thriller som inneholder alt: et kappløp, et mislykket forsøk, erobringen av polpunktet og en anklage om mytteri. På den annen side er det skrevet ganske mye om Amundsens ekspedisjon, særlig ut fra perspektivet kappløpet med Scott. Et omfattende verk som behandler dette er Roland Huntfords *Scott og Amundsen* (1979), som senere ble TV-serien *The Last Place on Earth* (1985). Også Amundsens *Nordvestpassagen. Beretning om Gjøa-ekspeditionen 1903-1907* (1907) kunne være spennende å undersøke nærmere. Her skildres nok en rekord, etter 400 år med leting og forsøk var Amundsen den første som seilte sjøveien fra Atlanterhavet til Stillehavet, nord for Canada. I tillegg har verket et etnografisk perspektiv ettersom ekspedisjonen hadde flere overvintringer blant inuittene.

Likevel peker Nansens Fram-ekspedisjon (1893-1896) seg ut. Ikke bare fordi det er en høyst spektakulær ekspedisjon spekket av dramatik; men mest fordi Nansens ekspedisjon er objekt for flere litterære verk. Nansen selv skrev *Fram over Polhavet* fra 1897, et monument i to bind og den mest kjente boka fra denne ekspedisjonen. Inkludert i Nansens verk, som et tillegg, skriver Otto Sverdrup om tida med Fram etter at Fridtjof Nansen og Hjalmar Johansen forlot skuta. Hjalmar Johansen ga i 1898 ut *Selv-anden på 86°14' . Optegnelser fra den norske polarferd 1893-96*, samme år ga Bernhard Nordahl ut *Framgutterne. Tre aar gjennom skrugar og nat. Beretning om nordpolsfærden*. I tillegg gjorde Børge Ousland og Thomas Ulrich i 2007 en reise i Nansen og Johansens fotspor, denne reisen ble selvsagt også bok, *I Nansens spor. Fra*

Nordpolen til Oslo (2008). Vi finner også flere skjønnlitterære verk som på forskjellig vis tar for seg Fram-ekspedisjonen: Aase Kristofersens roman *Skrugard* (1927), Kåre Holts roman *Vandringen* (1986), tegneserien *Fridtjof og Hjalmar* (1986) av Tor Bomann-Larsen, Klaus Rifbjergs roman *Nansen og Johansen. Et vintereventyr* (2002) og Kyrre Andreassens skuespill *Polar* (2003).

Disse nevnte bøkene vil være avhandlingas primærmateriale. I kronologisk rekkefølge satt opp slik:

Fridtjof Nansen: *Fram over Polhavet I-II* (1897)

Hjalmar Johansen: *Selv-anden paa 86°14'* (1898)

Bernhard Nordahl: *Framgutterne. Tre aar gjennom skrugar og nat* (1898)

Aase Kristofersen: *Skrugard* (1927)

Tor Bomann-Larsen: *Fridtjof og Hjalmar* (1986)

Kåre Holt: *Vandringen* (1986)

Klaus Rifbjerg: *Nansen og Johansen. Et vintereventyr* (2002)

Kyrre Andreassen: *Polar* (2003)

Børge Ousland: *I Nansens spor. Fra Nordpolen til Oslo* (2008)

1.4.1. Annenposisjonsberetninger

Ekspedisjonsberetningene skrevet av mannskapet på Fram-ekspedisjonen utgjør en litt spesiell del av ekspedisjonslitteraturen. De er ikke den offisielle ekspedisjonsrapporten,²⁵ heller ikke er det såkalte fotsporberetninger, eller second journey-narrativer, der en følger i en tidligere reisendes fotspor og skriver om det. Jeg har valgt å kalle disse for *annenposisjonsberetninger*, ettersom forfatterne her har en posisjon under lederen, og gjerne var kontraktsbundet i forhold til publiseringsrettigheter. Hvorvidt de sto helt fritt til å fortelle hva de ville fra ferden, kan man også stille spørsmål ved. Selv om det ikke forelå slike begrensninger i kontrakten, kan vi tenke oss at de uskrevne føringene tilsa at man stilte seg lojal i forhold til sine medreisende og ikke minst lederen. Selv ikke i en så demokratisk ekspedisjon som Fram-ekspedisjonen, var mannskapet likeverdige deltakere med

²⁵ Otto Sverdrups beretning er en del av den offisielle, ettersom den er inkludert i Nansens egen beretning.

sjefen. Nansen var den som hadde idéen og initiativet, det var han som arbeidet fram teoriene og planla både utrustning og reiserute. Han hadde det vitenskapelige ansvaret - og ansvaret for menneskene om bord.

Selv om forfatterne av annenposisjonsberetningene har vært bundet av visse begrensninger, kan man tenke seg at disse verkene har en egen verdi utover å fortelle en historie som faktisk er fortalt før. De nevnte ekspedisjonsberetningene inngår i det en kan kalle en "megatekst" om Fram-ekspedisjonen,²⁶ og sammen forteller alle verkene historien om Fram, de utfyller hverandre med informasjon, både på og mellom linjene, og de kaster lys over hverandre. Kanskje vil vi, når vi leser tekstene samlet, oppleve Fram-ekspedisjonen ikke bare på nytt, men også på en ny måte?²⁷

Hva er det som kan sies å kjennetegne annenposisjonsberetningene? I tillegg til de nevnte kontraktsbundne føringene og mulige begrensninger for hva som kunne fortelles, er et trekk ved dem at de alltid kommer ut *etter* ekspedisjonslederens. Bøkene har følgelig ikke nyhetens verdi og mangler spenningsmomentet til en historie som fortelles for første gang. Noen av annenposisjonsberetterene er kjente personer hvis fortellinger raskt når ut til et bredt publikum; andre er mer ukjente for det lesende publikum og vil kanskje møte utfordringer i forbindelse med publikums interesse som en følge av dette.

I reiselitteraturen finnes en rekke bøker skrevet av kvinner som har reist sammen med menn. Disse er ifølge Anka Ryall ofte preget av en form for underordnethet:

Helt opp til våre dager handler de fleste reisebeskrivelser av kvinner om reiser der de har vært sammen med menn, som hustruer, ledsagere og omsorgspersoner. Ofte reproducerer slike bøker en tradisjonell kjønnsorden ved å understreke kvinnens funksjon som støttespiller eller hennes avhengighet av mannens mot og lederskap.²⁸

²⁶ Megateksten vil omhandles i neste kapittel.

²⁷ I megateksten inngår også de skjønnlitterære verkene som omhandler ekspedisjonen. De er gjenstand for analyse i kapittel 6.

²⁸ Ryall 2004. *Odyssevs i skjørt: kvinners erobring av reiselitteraturen*. S. 19-20.

Dersom man sammenligner annenposisjonsberetningene med disse, finner vi flere likheter. Det er snakk om medreisende som er med som ledsagere og som er henvist under en annens lederskap. Satt litt på spissen er disse reisende ufrie. De har ikke eierskap til ekspedisjonen, de har ikke ansvar og de står kanskje heller ikke fritt til å fortelle hva de vil. På den andre siden kunne man tenke seg at de heller ikke var så bundet av eksempelvis sjangertradisjoner eller behovet for, gjennom teksten, å rettfærdiggjøre alle avgjørelser og bevise ekspedisjonens autentisitet. Gjør forfatterne av disse bøkene andre innholdsmessige og formmessige valg, ser de ekspedisjonen med et annet blikk enn ekspedisjonslederen? For å vende tilbake til Nansen: er det slik at lojaliteten til Nansen var så sterk at hans menn stiller seg i skyggen av sjefen og forteller *hans* historie? Dette er spørsmål som vil bli drøftet når jeg i kapittel 4 skal sette Fram-ekspedisjonen under lupen.

1.4.2. En megatekst

Verkene som er gjenstand for min analyse tar alle utgangspunkt i Nansens Fram-ekspedisjon, og sammen utgjør de det man kan kalle en *megatekst*: en stor tekst som omhandler Nansens ekspedisjon. Begrepet megatekst er utviklet av den australske litteraturviteren og science fiction-forfatteren Damien Broderick i forbindelse med studier av science fiction.²⁹ Broderick benytter begrepet som en betegnelse på science fiction som en kollektiv sjanger som anvender seg av et felles intertekstuell referansesystem; megateksten er ifølge Broderick hele det univers eller det korpus som kan sies å utgjøre science fiction-litteraturen, inkludert bilder, begreper, idéer, ting og konvensjoner.

Den svenske litteraturforskeren Jerry Määttä viser i sin avhandling om science fictions historie i Sverige, *Raketsommar* (2006), til Brodericks begrep og utdyper dette videre:

[...] *megatext* - [som er] ett förråd av för genren specifika temata, motiv, uttrycksformer, rekvisita, miljöer och situationer vilka kommenteras og byggs på från en berättelse till en annan – vilket innebär att såväl läsare som

²⁹ Broderick 1995. *Reading by Starlight: Postmodern Science Fiction*.

författare delar en för science fiction gemensam förväntningshorisont, ett slags kontrakt [...].³⁰

Broderick använder begrepet som en definisjon på sjangeren science fiction, mens Määttä mener begrepet ikke er helt egnet til å brukes på denne måten:

Som ett praktisk verktøy for å avgrænse science fiction duger den emmelertid inte, varfor den megatextuelle definitionen kommer att beaktas som en kompletterande karakteristik i det följande – ett perspektiv på genren snarare än en faktisk användbar definition.³¹

I likhet med Määttä tenker jeg meg megatekst mer som et perspektiv enn som en definisjon. I denne avhandlinga vil megateksten forstås som flere tekster med samme utgangspunkt eller kjerne, som sammen utgjør en stor tekstmasse med tematiske og motiviske likheter. Tekstene er i dialog med andre tekster, med et felles referansesystem som utvides og omformes etter som nye tekster kommer til. Megateksten påvirkes også av sosiale faktorer som tradisjonstilhørighet og forventningshorisont.

Megateksten i denne avhandlinga er de utvalgte bøkene som omhandler Fram-ekspedisjonen, både ikke-fiktive og fiktive fortellinger. Jeg avgrensar altså begrepet helt konkret til fortellinger og bøker. Av den ikke-fiktive litteraturen om Fram-ekspedisjonen har jeg valgt å konsentrere meg om ekspedisjonsberetningene, altså bøker skrevet av deltakere på ekspedisjonen, i tillegg til en nyere ekspedisjon i Nansens fotspor. Fram-ekspedisjonen resulterte i hele fire primærtekster i samtiden, disse er svært forskjellige selv om de har samme utgangspunkt. Ekspedisjonslederens eget verk kan sees som den offisielle beretningen. Inkludert i dette verket er fortellingen skrevet av kapteinen og nestkommanderende, Otto Sverdrup, som fungerte som leder under Nansens fravær. Dette gjør *Fram over Polhavet* til en autoritær tekst: det er ekspedisjonens ledelse som forteller om hele ekspedisjonens forløp. Hjalmar Johansens posisjon som Nansens utvalgte til sledeekspedisjonen, og hans betydning underveis på denne ferden, tilsier at også *Selv-anden paa 86°14'* har

³⁰ Määttä, Jerry. 2006. *Raketsommar. Science fiction i Sverige 1950-1968*. S. 43.

³¹ Määttä, op.cit: 43.

en viss tyngde som fortelling om Fram-ekspedisjonen. Til slutt har vi den ukjente Bernhard Nordahls bok. Nordahls plassering i ekspedisjonen synes å være på en viss avstand fra Nansen, Nordahl er heller ikke utvalgt til noen spesiell oppgave. Om denne distansen innebærer en annen tilnærming til ekspedisjonen eller ikke skal vi se på senere.

Av fiksjonslitteraturen har jeg inkludert det som finnes av skjønnlitteratur som har Fram-ekspedisjonen som utgangspunkt,³² uavhengig av sjanger. Her er det snakk om litteratur som har kommet ut i en periode fra 1927 til 2003, og som spenner fra dokumentarroman til tegneserie. Det dreier seg her ikke bare om norsk litteratur; den mest kjente av forfatterne som har valgt Fram-ekspedisjonen som utgangspunkt for sitt fiksjonsverk er den danske forfatteren Klaus Rifbjerg. Fellesnevneren for den utvalgte litteraturen er at de er fortellinger om Fridtjof Nansens ekspedisjon, og for både den fiktive og den ikke-fiktive litteraturen gjelder at fortellerne er ulikt plassert i forhold hverandre, ikke bare i forhold til selve hendelsen, men også i forhold til tid.

Det finnes noen lignende nordiske prosjekter som studerer andre polarekspedisjoner. Den svenske litteraturprofessoren Per Rydén har tatt for seg den svenske André-ekspedisjonen, i et prosjekt som har visse likheter med denne avhandlingas.³³ Han gjennomgår alle fortellingene om den svenske polarfareren Salomon August Andréés berømte luftferd, fra før selve ferden startet og helt fram til våre dager. Han inkluderer alle slags tekster, avisartikler og rapporter, skjønnlitteratur og sakprosa, i tillegg til utstillinger, musikk, teater og film. Rydén bruker ikke begrepet megatekst, eller andre samlebegreper på sitt materiale. Hans arbeid er svært omfattende, og tar sikte på å undersøke hvordan André-ekspedisjonen utløser et skred av fortolkninger, nye fortellinger og nye diskurser. Rydén forsøker å vise hvordan André har blitt en del av svensk mentalitetshistorie, og hvordan hans status har endret seg gjennom tiden.

Forskerne Johan Schimanski og Ulrike Spring fra prosjektgruppa Arktiske diskurser ved Universitetet i Tromsø jobber med et forskningsprosjekt om den østerriksk-

³² Her må det presiseres: det jeg har funnet av skjønnlitteratur som omhandler Fram-ekspedisjonen. Jeg tar forbehold om at det kan finnes verk jeg har oversett eller ikke funnet fram til.

³³ Rydén, Per. 2003. *Den svenske Ikaros. Berättelserna om Andréé*.

ungarske polarekspedisjonen (1872-1874) ledet av Julius Payer og Carl Weyprecht. Schimanski og Spring tar hovedsakelig for seg ekspedisjonens resepsjon - dens mottakelse, banketter og omtalen i offentlige medier - og ser blant annet på aviser, tidsskrifter, bilder og tegninger som på forskjellige måter omtaler og viser til denne ekspedisjonen. Spring og Schimanski undersøker i sitt prosjekt ulike diskursive framstillinger av Arktis og det arktiske i det store materialet som ekspedisjonen avstedkom, og konsentrerer seg således i all hovedsak om ekspedisjonens etterliv i offentligheten og media. I likhet med Rydén undersøker Schimanski og Spring et bredere felt enn kun litteraturen om ekspedisjonen, selv om materialet i Schimanski og Spring sitt prosjekt er noe begrenset i forhold til Rydéns meget omfattende undersøkelser.

Den danske antropologen Kirsten Hastrups store bok om polarfareren Knud Rasmussen, *Vinterens hjerte* (2010), skiller seg noe ut fra de øvrige prosjektene. For det første er det ikke én spesiell ekspedisjon Hastrup tar for seg, men én person. *Vinterens hjerte* er en biografisk og antropologisk studie som tar for seg mennesket Knud Rasmussen og historien om hans samtid; Hastrup konsentrerer seg i stor grad om faktorer rundt og utenfor Rasmussen og vil “[...] vise, hvordan Knud Rasmussens historie er dybt indvævet i en større historie, som i mit perspektiv omfatter koloni-, forsknings-, ide- og litteraturhistorien.”³⁴ Boka er delt inn i tre deler, der den siste delen omhandler Rasmussen som forteller. Hastrup ønsker her å undersøke Rasmussens “[...] fortællestil, som tillod Knud Rasmussen at formidle en ny forståelse af den arktiske verden og dens befolkning.”³⁵ Hastrups behandling av Rasmussens forfatterskap og litterære verk er mer konsentrert om hva Rasmussen forteller om, og hvem han var inspirert av, enn om *hvordan* han forteller.³⁶ Rasmussens litterære stil plasseres i forhold til samtidas tendenser og sees i sammenheng med samtidas fokus på vitalisme, psykologi, åndelige fenomener og dekadanse.

³⁴ Hastrup, Kirsten. 2010. *Vinterens hjerte. Knud Rasmussen og hans tid*. S. 15.

³⁵ Hastrup, op.cit: 17.

³⁶ Her kan det nevnes at Hastrup viser til Nansen som inspirasjonskilde for Rasmussen, ikke bare som polarforsker, men også som forfatter. Utstrakt bruk av norrøn mytologi, som kjennetegner Nansens verk, er et grep vi eksempelvis ser Rasmussen benytte seg av i sine ekspedisjonsberetninger (Hastrup 2010: 619).

Alle disse prosjektene er av nyere dato, noe som kanskje kan tilskrives en oppblomstring av interessen for polare tema på 2000-tallet, blant annet eksemplifisert med Det internasjonale polaråret 2007-2008. Likheten mellom mitt prosjekt og de ovenfor nevnte, er at utgangspunktet er én ekspedisjon eller én polarfarer. Men jeg begrenser meg til *bøker*, og inkluderer ikke avisartikler, tilstelninger, film, utstillinger m.m. I så måte er dette er mer litteraturvitenskapelig studie som tar sikte på å undersøke polarlitteraturen i dens ulike transformasjoner.

1.4.3. Avhandlingas oppbygning

Avhandlinga består av syv kapitler. I neste kapittel vil jeg gjøre jeg rede for det teoretiske rammeverket for avhandlinga. Kapitlet inneholder først en presentasjon av det vi kaller polarlitteratur. Dernest presenterer jeg noen sjangerteoretiske refleksjoner og problematiseringer som synes nødvendig når man skal studere et så komplekst litterært felt som ekspedisjonslitteraturen. I forlengelsen av sjangerdiskusjonen vil jeg utdype det jeg ser som sentrale trekk ved ekspedisjonslitteraturen, nemlig mytologi og selvframstilling. Dette er aspekter som henger sammen med tekstenes narrative strategier, og som vil være hovedorienteringspunkt i mine lesninger. Til slutt i kapitlet vil jeg drøfte spørsmål om kjønn i forbindelse med reiselitteratur og ekspedisjonslitteratur.

Hovedverket presenteres i kapittel 3. Her foretar jeg en grundig nærlesning av Nansens *Fram over Polhavet* (1897), etter først å ha sett på utvalgte og sammenlignbare verk i hans forfatterskap. I kapittel 4 blir analysefeltet utvidet med tre annenposisjonsberetninger som handler om samme ekspedisjon, det er ekspedisjonsberetningene til Hjalmar Johansen og Bernhard Nordahl samt tillegget av Otto Sverdrup. Lesningene vil her ha samme teoretiske utgangspunkt som i kapittel 3, men metodisk vil jeg bevege meg bort fra nærlesninga mot mer komparativ tekstanalyse.

Femte kapittel vil først drøfte fenomenet *second journeys*, eller fotsporberetninger, for så å ta for seg Børge Ouslands reise i fotsporene til Fridtjof Nansen og Hjalmar Johansen, skildret i ekspedisjonsboka *I Nansens spor* (2008). Denne boka skiller seg fra de foregående i at fortelleren står i avstand til Nansens ekspedisjon både

tidsmessig og personlig. Det kan muligens innvendes mot dette valget at en slik second journey ikke handler om Nansens ekspedisjon og således skulle falle utenfor megateksten. Jeg mener det er grunn til å se Ouslands ekspedisjonsberetning som del av historien om Nansens ferd. Fram-ferden er selve utgangspunktet for Ouslands ekspedisjon: som de første, og hittil eneste, har Ousland og Ulrich fulgt Nansens og Johansens rute fra 86°14' og hjem. I motsetning til Nansens Grønlandsferd, som er kopiert gjentatte ganger,³⁷ har turen gjennom drivisen over til Franz Josef Land blitt ansett som altfor vanskelig og farlig å kopiere. Beretningen er altså relevant som den eneste second-journey etter Nansens Fram-ekspedisjon og utgjør dermed et interessant bidrag i megateksten.

I sjette kapittel utvides tekstfeltet ytterligere, nå med skjønnlitterære verk. Mest detaljert vil jeg her arbeide med Klaus Rifbjergs roman *Nansen og Johansen. Et vintereventyr* fra 2002. Dette fordi Rifbjergs roman kvalitetsmessig er på et høyt nivå og inviterer til grundig analyse. I tillegg skapte romanen debatt da den kom ut, en debatt som i stor grad rettet søkelyset mot den norske polarhistorien og polarlitteraturen, og den nasjonale heroiseringen av polarfarerne. Det teoretiske grunnlaget vil nødvendigvis endre seg når analyseobjektet skifter fra dokumentarisk litteratur til skjønnlitteratur, spesielt vil begrepet selvframstilling miste sin relevans. Jeg prøver likevel å beholde mye av det teoretiske rammeverket, poenget for meg er at nettopp gjennom nærlesning og komparasjon kan man kaste nytt lys over de eldre ekspedisjonsberetningene samt sette Rifbjergs roman i sammenheng med den litteraturen den i utgangspunktet skriver seg opp mot og står i et intertekstuelte forhold til. Avslutningsvis, i kapittel 7, samler jeg trådene og ser på megateksten i et oppsummerende perspektiv.

³⁷ Som Henning Wærp viser i sin artikkel (2007) om *På ski over Grønland* er Grønlandsferden den mest kopierte av norske polarferder. Wærp peker på flere årsaker til dette, men framhever det at turen over isen forholdsvis lett lar seg kopiere i motsetning til mange andre ekspedisjoner.

Kapittel 2. Teoretisk ramme

2.1.Polarlitteratur

Som forutsetning for polarlitteraturen ligger selvsagt polarferdene. Allerede på 1500-tallet begynte jakten etter nye handelsveier til Det fjerne østen. Jakten på nordpassasjene varte i flere hundre år, og ble etterhvert en del av 1800-tallets polare rekordjakt.³⁸ Flere av forsøkene på å finne en rute i nordøstlig retning ble ledet av Willem Barents, og på den siste av disse, i 1596, ble Svalbard og Bjørnøya offisielt oppdaget.³⁹ Disse ekspedisjonene førte også til økt fangstvirksomhet. Hvalfangst og hvalrossjakt var økonomisk lønnsomt og store antall fangstekspedisjoner reiste mot nord. Først ute var engelskmennene og hollenderne, men siden kom også andre nasjoner til og på 1700-tallet dominerte russerne på øyene i Ishavet. Samtidig med at russiske fangstmenn etablerte seg langs hele ishavskysten, drev offisielle russiske militære utstrakt utforskning og kolonisering.⁴⁰ Fangstvirksomhet og vitenskapelig utforskning hang sammen:

Hvis landet ikke allerede tilhørte en kristen stat, tilhørte det overhodet ingen, selv om det var urbefolkning der. Altså ble det nasjonalt viktig og tillatt å sikre seg territorier i polområdene, særlig for de landene der folk drev på med denne formen for fangst og jakt.⁴¹

Det meste av polarforskningen på 1800-tallet hadde som mål å hevde suverenitet over områdene der ekspedisjonen foregikk, i tillegg til at det selvfølgelig var om å gjøre å finne svar på vitenskapelige spørsmål. Urban Wråkberg peker på en interessant kobling mellom de forskjellige faktorene som lå til grunn for ekspedisjonene:

Og det var mange polarforskere som var interessert i å skaffe seg ekspertise og en akademisk karriere gjennom forskningsinnsats på felter der også oppofrelse og pågangsmot kunne gi forskeren status som nasjonal helt – hvis han klarte å komme hjem med mesteparten av de vitenskapelige resultatene og sine

³⁸ Wråkberg 2004. ”Polarområdenes gåter”, s. 19; Berg 2003. *Alt vel...Fangst og eventyr i isen*. S. 8.

³⁹ Berg, op. cit: 11.

⁴⁰ Wråkberg, op.cit: 19.

⁴¹ Wråkberg, op.cit: 21.

kolleger i behold. Forutsetningen for heltestatusen var at det på 1800-tallet hadde oppstått en populær interesse for skildringer og nyheter om polarekspedisjoner, ikke om den uglamorøse og slitsomme fangstvirksomheten, men nettopp den geografiske oppdagelsesferden.⁴²

Polarferdene blir polarlitteratur, og polarlitteraturens popularitet er et resultat av både de vitenskapelige nyvinningene, de geografiske oppdagelsene - kartleggingen av uberørte områder – og det nye natursynet som vokser fram på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. I artikkelen ”Norsk ishavslitteratur” gjør Nils Magne Knutsen rede for litteraturen om handel, fangst og oppdagelsesreiser i de nordlige polarstrøk. Historiske verk fra gammel tid dreide seg for det meste om oversiktsverk og delstudier om fangst og fiske, og ”[...] det er først og fremst hollendere og engelskmenn som har arbeidet med *den* perioden.”⁴³ Norske bidrag er ellers Fridtjof Nansens *Nord i Tåkeheimen* (1911), Helge Ingstads *Landet med de kalde kyster* (1948), Adolf Hoels *Svalbard I og II* (1966) og Odd Arnesens *400 års kamp om nordvestpassasjen* (1943), for å nevne noen. I tillegg til historiske verk om nordområdene finnes det en omfattende mengde litteratur vi kan kalle polarlitteratur. Mest kjent er de store ekspedisjonsberetningene etter oppdagelsesreisene nordover, forsøkene på å finne nordpassasjene og Nordpolen, men Knutsen peker på at det ved siden av finnes en ”vrimmel av biografier, memoarer, reiseskildringer, fangsmannsdagbøker, romaner, dikt og noveller fra Arktis. Og på dette feltet har Norge produsert en betydelig del.”⁴⁴

Det dreier seg altså om både dokumentarisk litteratur og fiksjonslitteratur. Det er interessant at Knutsen peker på et tidsmessig skille mellom skjønnlitterær og dokumentarisk ishavslitteratur: ”Kort sagt består denne øvrige litteraturen av en del skjønnlitterær ishavsdiktning i mellomkrigstida, mens etterkrigstida er dominert av fangstmannsbiografier, overvintringsrapporter og andre typer dokumentarisk litteratur.”⁴⁵ Likevel kommer det fram i Knutsens artikkel at skjønnlitteraturen og deler av den dokumentariske litteraturen gjerne er bygd over samme lest: det handler

⁴² Wråkberg, op.cit: 22.

⁴³ Knutsen 1991: 39.

⁴⁴ Knutsen, op.cit: 40.

⁴⁵ Knutsen, op.cit: 44.

om dramatiske forlis, kamp i isen og ufrivillige overvintringer. Hovedpersonene blir gjerne rammet av sykdom og ser døden i hvitøyet før redningen kommer i siste øyeblikk. Både i romanene og dokumentarlitteraturen framstilles fangstmennene som sterke, hardføre og modige. Knutsen peker også på at et betydelig innslag av polarlitteraturen befinner seg i gråsoner sjangermessig: ”Nærmere en dokumentarroman ligger bøker som Karthon Håland: *Alene i isødet* (1976) og Leif B. Lillegaard: *Hvis dere finner oss* (1976)”; ”Dokumentarisk preget er også Arne Grimstads trilogi om tre generasjoners sunnmørsfangst i Vestisen”; ”Giæver forener førstehånds erfaring og sakkunnskap med en frodig, burlesk fantasi.”⁴⁶

I tillegg til det opplagt spennende med overvintring i isen - dramatikk, død og den ultimate frihet - kommer også spenning knyttet til selve landskapet. Med romantikken vokser det fram et mer komplekst natursyn der også villmark blir oppvurdert, i motsetning til tidligere, da kulturlandskapet var sett på som mer høyverdig.⁴⁷ Dette gjelder både det vitenskapelige og det teologiske synet på den uberørte naturen. I polarlitteraturen fascineres leserne av villmarkens grusomhet og ugjestmildhet, og oppdagernes mot i møte med denne. Denne blandingen av tiltrekning og frykt, følelsen av skrekk og skjønnhet, kalles sublim, et begrep Edmund Burke utvikler i 1757, i *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*. Den engelske forfatteren Francis Spufford viser hvordan det sublime rundt midten av 1700-tallet endrer karakter:

In the first half of the eighteenth century, the sublime meant a rush of noble emotion [...]. From the 1750s to the 1790s, partly because of Burke, it more often meant a sensation of wonder mixed with fear, a pleasureable encounter with forbidding landscape or the darker passions.⁴⁸

Nettopp denne erfaringen er framtreddende i polarferdene og litteraturen om den. I tillegg peker Spufford på det sublimes innvirkning på den direkte involverte: ”Naturally, a sublime sight made one look inwards, as well as outwards.”⁴⁹ Dette

⁴⁶ Knutsen, op.cit: 50.

⁴⁷ Wråkberg, op.cit: 23.

⁴⁸ Spufford 1996. *I may be some time*. S. 18.

⁴⁹ Spufford, op.cit: 19.

trekket finner vi i ekspedisjonsskildringene, noe Urban Wråkberg utlegger slik: ”Senere, rundt forrige århundreskifte, kom polarskildringer – ikke minst norske – der det individualistiske og sivilisasjonsfornektende trekket i det arktiske sublime er blitt mer framtrædende.”⁵⁰ Den amerikanske polarhistorikeren Beau Riffenburgh mener imidlertid at det romantiske sublime forsvinner fra forestillingene om Arktis etter 1850-tallet. Han hevder at avsløringene om Franklin-ekspedisjonens endelikt førte til at fryktens virkelighet eliminerte sublimiteten. At ekspedisjonen var forsvunnet, men ikke funnet, var sublimt - Arktis var fortsatt en fryktens plass, men en Gud hadde skapt for sin skjønnhet, fascinasjon og under. Når publikum fikk vite at Franklins menn hadde dødd sakte av skjørbuk og sult, og sannsynligvis spist hverandre, ble dette fryktelig på en annen og mye mer konkret måte.⁵¹

Polarlitteraturen er altså mangfoldig og omfattende og kan leses fra ulike vinkler. Jeg skal nå snevre inn fokuset og se på arktiske *reiseberetninger* i forhold til spørsmål om sjanger og særtrekk. Er dette først og fremst dokumentarisk litteratur, vitenskapelige beretninger som forteller *sannheten* om oppdagelsesreisene eller kan bøkene like gjerne leses som fiksjonaliserte spenningsbøker?

2.2. Reiselitteratur: Forventninger, fakta og fiksjon

Hva er egentlig en sjanger? Er sjanger noe foranderlig eller uforanderlig, en norm eller en modell? Ofte kjenner en instinktivt igjen en sjanger uten at den er definert nærmere. Tradisjonell sjangerteori har, som Tzvetan Todorov påpeker, to aspekter: På den ene siden knyttes bestemte verk til visse idealtyper som er manifesteringer av en sjanger og dens potensiale; på den andre siden bygges det opp en forestilling om typer ut fra et historisk perspektiv, basert på historiske forbindelser mellom visse verk og tradisjoner.⁵² Studiet av enkeltverk bør henge sammen med en forståelse av og kjennskap til historisk identifiserbare tradisjoner. Sjangrene er stadig i utvikling, vi har vekslende historiske former som ikke alltid kan inndeles logisk eller nøyaktig i et synkront perspektiv, men det vil være mulig å se fellestrekk og forbindelseslinjer i et diakront perspektiv.

⁵⁰ Wråkberg, op.cit: 25.

⁵¹ Riffenburgh, Beau. 1994. *The Myth of the Explorer*.

⁵² T. Todorov 1997. ”De litterära genrerna” i Aurelius/Götselius (red.): *Genre teori*.

Et annet aspekt som er nært knyttet til sjanger er spørsmålet om forfatterens intensjoner og leserens forventninger. En går rett og slett ut fra at visse typer litteratur har egne kjennetegn, problemer og muligheter – både som leser og forfatter. I *Genreteori* peker både Hans Robert Jauss, Klaus W. Hempfer og Robert Scholes på at det eksisterer en form for kontrakt mellom verk og leser om sjangertilknøyning.⁵³ Scholes hevder ”varje författare förstår sin uppgift utifrån texter han känner till [...] Varje författare skriver i en tradition och hans insats kan bäst värderas utifrån denne-”⁵⁴ Dette betyr ikke at sjangre forblir uforandret og statiske; Scholes mener ”[m]ästaren [...] tillför något nytt till traditionen genom att realisera dittills dolda möjligheter inom denna eller genom att hitta nya sätt att anpassa en tradition till de förändringar som äger rum i den värld han lever i.”⁵⁵ Det er altså ikke bare en videreföring av tradisjonen som konstituerer en sjanger, også avvik og brudd:

Men lige meget om det gælder bearbejdning, overskridelse, dekomponering eller blandformer, så tages det utgangspunkt i én eller flere genrer. Såvel udvikling som brud og dekonstruktion forudsætter genrekonventioner, ligesom det ikke er muligt at blande genrer, uden at disse er etablerede i forvejen.⁵⁶

Skrivingen er altså bundet til en sjangertradisjon, og det er også lesningen. Leseren orienterer seg etter en forhåndsoppfatning av sjangertilhørigheten til en tekst og fortolker teksten ut fra denne. En leser nye tekster på bakgrunn av tidligere leste tekster av samme karakter. Tekstens sjangertilhørighet ”[...] giver en række fingerpeg om, hvilke koder og fortælle tekniske strategier, der bringes i anvendelse, og det er vigtigt for læserens forståelse, at han/hun kender disse strategier, for at han/hun kan afkode udsigelsen i den pågældende tekst.”⁵⁷ Denne forhåndsoppfatningen kan oppstå *før lesningen* som en følge av bokas tittel, undertittel eller kanskje til og med plasseringa i bokhandleren eller biblioteket; eller den kan oppstå *ved lesningens begynnelse*. Uansett vil denne oppfatningen være avgjørende for leserens fortolkning

⁵³ I hhv ”Teori om medeltidens genrer och litteratur”, ”Genreteoretisk problematik” og ”Fiktionsberättelsens modus” i Aurelius/Götselius (red.). 1997.

⁵⁴ Scholes 1997: 138.

⁵⁵ Scholes, op.cit.:138-139.

⁵⁶ Leif Søndergaard 2004. ”Litterære genrer – levende eller døde?” i Teilman (red.): *Genrer på kryds og tværs*. S. 56.

⁵⁷ Søndergaard: op.cit.: 57.

og en kan se dette forholdet som en slags *kontrakt* mellom leseren og forfatteren: går en leser løs på eksempelvis et reiselitterært verk eller en roman, forventer han eller hun at verket oppfyller visse krav til innhold og form.

Hva slags koder og fortelle tekniske strategier er det som bringes i anvendelse i reiselitteratur, hva er det leserne ønsker og forventer i møte med denne litteraturen? Reiselitteraturen er definert som sakprosa, som en såkalt ikke-litterær sjanger. Likhetsstrekkene mellom episk litteratur og reiselitteratur er mange. Begge typer verk er skrevet av en forfatter, som med utgangspunkt i sin stil velger stoff og komponerer en fortelling. Likevel opererer en oftest med et skille mellom sakprosa og skjønnlitteratur; eksempelvis eksisterer det en oppfatning av at vitenskapen og sakprosaen skal fortelle oss hvordan verden virkelig er, mens skjønnlitteraturens språk tilbyr oss opplevelser og appellerer til våre emosjoner. Det er innlysende at et slikt skille er for enkelt. Både dokumentarisk litteratur og fiksjonslitteratur har referensielle relasjoner; mellom verk og virkelighet og mellom forfatter og forteller, samtidig som de også henvender seg til lesernes følelser. Et annet aspekt er at fra omkring 1960-tallet har den konvensjonelle litteraturinndelingen møtt utfordringer gjennom ulike former for sjangerekspérimentering, overskridelser mellom fiksjon og sakprosa og mellom såkalt høyverdig litteratur og populærlitteratur.

Hva kjennetegner reiselitteratur? For å begynne med det enkle først: Reiselitteratur beskriver en eller flere reiser. Ifølge *Gyldendals litteraturlleksikon* fra 1974 kan man skille mellom to former for reiseskildringer: de som beskriver en virkelig reise og de som beskriver fiktive reiser. I begge disse formene er det flytende grenser mellom fakta og fiksjon, et kjennetegn ved reiselitteratur som blant annet påpekes av Peter Hulme og Tim Youngs i *The Cambridge Companion to Travel Writing*:

Early modern European novels are full of traveller-protagonists such as Jack of Newberry, Lazarillo de Tormes, Don Quixote, and Robinson Crusoe; and many of their authors – pre-eminent among them Daniel Defoe – were skilled at exploiting the uncertain boundary between travel writing and the fiction which copied its form. Travel writing and the novel, especially in its first-person form, have often shared a focus on the centrality of the self, a concern

with empirical detail, and a movement through time and place which is simply sequential.⁵⁸

Den fiktive reiseskildring låner av den virkelige og den virkelige reiseskildring benytter seg av virkemidler en tradisjonelt forbinder med fiksjonslitteratur, herunder symboldannelse, narrasjon og oppdiktet stoff.

Hvordan skille mellom disse formene – eller, *skal* en skille mellom disse formene? Og hva med blandingsformene, som Lars Handesten påpeker, hva ”[...] når man [...] nærmer sig de realistiske og selvbiografisk prægede [reiseromanene] som Jack Kerouacs *On the Road* (1957) og Bruce Chatwins *The Songlines* (1987).”⁵⁹ Handesten stiller spørsmålet om hvor løgnen og virkeligheten begynner og slutter, og hevder videre at nettopp dette utgjør en attraksjon ved reiseskildringen; at den er ukontrollerbar og umulig å verifisere. Tvilen og spørsmålene som oppstår er, ifølge han, ”pirrende og lystfyldte, og med dem deler reiseskildringen fascinationspunkter med bekendelser, erindringer og dagbøker.”⁶⁰

Forholdet mellom fiksjon og fakta opptar også Arne Melberg. I *Å reise og skrive. Et essay om moderne reiselitteratur* ser vi tydelig vanskelighetene i forbindelse med sjangerbestemming. Melberg tilkjennegir innledningsvis et svært inklusivt syn på sjangerspørsmålet i det han ser litteraturen som et felt, eller ”et arkiv, et register av mulige grep der fiksjonen bare er et grep (eller snarere flere), lyrikken et annet (eller flere) [...]”⁶¹ Han spør om det overhodet finnes avgrensede litterære sjangre lenger, og ser verken romanen eller reiselitteratur som klare, avgrensede sjangre. Han vil heller ikke skille mellom sakprosa og fiksjon, men forestiller seg litteraturen som ”et repertoar av mulige grep, ansatser, koalisjoner, handlinger og tendenser.”⁶²

⁵⁸ Hulme/Youngs 2002. ”Introduction” i *The Cambridge Companion to Travel Writing*. S. 6.

⁵⁹ Handesten 2004. ”Reisebogen. En grænseoverskridende genre” i Teilman (red.) S 73.

⁶⁰ Handesten: op.cit: 73-74.

⁶¹ Arne Melberg 2005. *Å reise og skrive*. S.14.

⁶² Melberg: op.cit.:15.

Likevel benytter Melberg seg av bestemte definisjoner når han snakker om reiselitteratur, noe som kan tyde på at det kanskje er for vanskelig å jobbe med litteratur uten å sjangerbestemme? Melbergs vurderinger av forskjellig litteratur er knyttet til hans fordommer og forventninger; det er, som allerede nevnt, en kjensgjerning at sjangerforståelse og sjangerkjennetegn setter premisser for hvordan en tekst både utformes, oppfattes og fortolkes. Et godt eksempel på dette er Melbergs karakteristikk av Ari Behns *Bakgård*, en roman Melberg regner som reiselitteratur ut fra definisjonen: "[til reiselitteraturen] regner jeg all litteratur hvor reisen er motiv eller motor, uavhengig om den er fiktiv, lyrisk eller utelukkende saklig",⁶³ men som for han likevel ikke tilfredsstillende et krav om *erfaring*.⁶⁴ Romanen eier, ifølge Melberg, ingen troverdighet i forhold til erfaring. Hva mener Melberg med erfaring; er det et spørsmål om autentisitet – som er et tradisjonelt trekk ved reiselitteraturen? Dersom dette er tilfelle, kan det ikke være uproblematisk å operere med et krav eller kriterium som *erfaring* i en så bred definisjon av sjangeren - når også romaner tas i betraktning. Melberg opererer ikke med begrepet "reiseroman", men med "romanreiser". Med dette mener Melberg romaner som har reisen som motiv og tema, som utfordrer skillelinjene mellom fiksjon og virkelighet og som på en eller annen måte har en fiksjonalisert fortellerstørrelse.⁶⁵ Ifølge Melbergs definisjoner tilhører altså også Rifbjergs roman *Nansen og Johansen* reisesjangeren.

Handesten bruker begrepet reiseroman, blant annet om Kerouac og Chatwins verk. Mener Handesten med dette selvopplevde reiser som krydres med fiktivt stoff, reisebøker som er så bearbejdet at utsigelsesjeget ikke er identisk med forfatteren, eller er det kun en roman som har reisen som motiv eller tema – slik Melberg bruker begrepet romanreiser? Trenger en i det hele tatt å skille mellom fiktive og reelle elementer i reiselitterære verk ved å benytte sjangerkategorier som eksempelvis inneholder "roman"?

I motsetning til Melberg, lander Handesten på en annen definisjon av reiseskildringen i forhold til autentisitet: "Genren er desuden defineret ved, at fortælleren selv har gjort

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Melberg: op.cit: 145.

⁶⁵ Melberg: op.cit: 128.

reisen og altså er en slags øjenvidne til de begivenheder, der udspiller sig.”⁶⁶ Anka Ryall kritiserer Melberg for hans brede definisjon og mener det er tvilsomt om alle tekstene han tar for seg kan kalles reiselitteratur.⁶⁷ Hun hevder dessuten, i likhet med Handesten, at en reisebeskrivelse forutsetter at forfatteren og fortelleren er identiske; at denne figuren selv har utført en reise og skrevet om den. Ryall tar videre tak i et interessant aspekt i det hun spør etter fellesnevneren for reiselitteratur: Er det reisen eller er det den *litterære utformingen*? Også Kristi Siegel peker på at reiselitteraturen er kjennetegnet av en særegen litterær utforming, hun nevner spesielt det at litteraturen har egen terminologi og egne uttrykk.⁶⁸ I tråd med dette er Casey Blanton, som i ”Narrating Self and Other: A Historical Overview” ser som de viktigste karakteristika på reiselitteratur at det er en forteller/reisende som reiser for reisens egen skyld; at den er preget av en narrativ stil som låner fra fiksjonslitteratur og at litteraturen tar opp tematiske spørsmål/anliggender som går dypere enn beskrivelser av mennesker og steder som er besøkt.⁶⁹

2.2.1. Fortelleren

For mitt vedkommende følger jeg Ryall, Siegel og Blanton når de hevder at det er den særegne litterære utformingen med en forteller som også er den reisende – altså det vi kan kalle *virkelighetskontrakten*, ikke selve reisemotivet, som er reiselitteraturens fellesnevner. Jeg ønsker ikke, som Melberg, å regne alle verk som har reisen som motiv med til reiselitteraturen. Jeg finner det naturlig å avgrense definisjonen til verk som omhandler reiser som er utført i virkeligheten. I reiselitteraturen er ofte forfatter og forteller den samme; forfatteren iscenesetter seg selv som fortellende hovedperson i fortellingen. Fortelleren er observatør og øyenvitne, og kan dermed ses som en garantist for framstillingens troverdighet, dersom han eller hun framstår troverdig i sin framstilling.⁷⁰

Fortelleren spiller altså en sentral rolle med hensyn til om verket blir lest som fakta eller fiksjon. Jeg mener at de litterære virkemidlene som benyttes i reiselitteraturen

⁶⁶ Handesten: op.cit.: 74.

⁶⁷ Bokanmeldelse i *Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift*. 2006, nr 02.

⁶⁸ Kristi Siegel 2002. ”Travel Writing and Travel Theory” i (Siegel, red) *Issues in Travel Writing. Empire, Spectacle and Displacement*.

⁶⁹ Casey Blanton 2002. *Travel Writing. The Self and the World*. S. 5.

⁷⁰ Handesten: op.cit: 74.

for å produsere og rekonstruere sannheten har innvirkning på relasjonen mellom forfatter og forteller. Hvordan er forholdet mellom forfatter og forteller – og hendelse og litteratur - dersom erfaringene på reisen blir filtrert gjennom et konstruert forteller-jeg, som opptrer som en formidler av en opplevelse som er bearbeidet og stilisert?

Denne problematikken er også Ryall inne på. Selv om hun hevder at sjangeren forutsetter ”identitet mellom den historiske forfatteren, fortelleren og en handlende person i teksten”, peker hun også på at forfatteren ”setter seg selv i scene både som beretter og – vanligvis – som hovedperson i sin egen beretning.”⁷¹ Handesten peker på det samme:

[a]nlægger man en biografisk synsvinkel på reiseboken og læser den synoptisk med den rejsedagbok, som digteren skrev undervejs, og som danner grundlag for reiseboken, kan man få så godt som alle reisebøger til at forvandle sig til romaner.⁷²

All nedskrivning innebærer en viss stilisering. Dette viser at reiselitteratur er svært tvetydig; et sted mellom fakta og fiksjon uten at en trenger å skille mellom forfatter og forteller. Dette er eksempelvis også problemstillinger som dukker opp i forbindelse med fortellerinstansen i selvbiografien som sjanger. Marianne Egeland peker på forholdet mellom subjekt og objekt i selvbiografien og hvordan disse langt på vei faller sammen:

Det subjektet som skriver i nåtiden, er imidlertid eldre og klokere enn det ”jeg” han eller hun forteller om. Splittelsen mellom skrivende subjekt og omtalt subjekt/objekt forsøkes overkommet på flere måter, men hele tiden i og ved hjelp av språket. Slik biografien gir til beste sitt bilde av en person, er det en metaforisk fremstilling av jeget også selvbiografien tilbyr oss. I likhet med biografien har selvbiografien trekk som gjør den beslektet med utviklingsromaner.⁷³

⁷¹ Anka Ryall 2004: 15.

⁷² Handesten: op.cit: 76.

⁷³ Marianne Egeland 2000. *Hvem bestemmer over livet? Biografien som historisk og litterær genre*. S.95.

Det virker å være en del likhetstrekk mellom fortellerinstansen i reiselitteratur og i selvbiografien, og reiselitteratur har gjerne memoarpreg og innslag av dagboknotater, brev og lignende. Handesten ser imidlertid en sentral forskjell mellom selvbiografen og reiseboka; han mener reiseskildringen er kjennetegnet av en aktualitet, er en samtidsbeskrivelse, mens selvbiografien er en fortidsbeskrivelse.⁷⁴ Dette kan åpenbart diskuteres, og en finner sikkert eksempler som ikke passer inn i denne inndelingen. Et eksempel på reiselitteratur skrevet ned lang tid i etterkant av selve reisen, er Fridtjof Nansens *Blant sel og bjørn: Min første Ishavs-ferd* fra 1924. Boka handler om Nansens tur med selfangeren Viking i 1882, men kom ut over førti år senere, og er basert på gamle dagboknotater og ettertidens hukommelse. Dette gir et svært interessant spenn mellom to fortelleinstanser, og har en klar splittelse mellom skrivende subjekt og omtalt subjekt/objekt, som Egeland nevner.⁷⁵

Reiseskildringens jeg er altså, som Handesten påpeker, ”en problematisk størrelse, fordi det både er selve betingelsen for det autentiske selvsyn og i veien, idet det stadig påkalder sig opmærksomhed, som da går fra ”sagen selv”. ”⁷⁶ Ser vi litt tilbake på reiselitteraturtradisjonen, finner vi to typer reiselitteratur, der forskjellen hovedsakelig ligger i fortellerinstansen, eller forteller-jeget: den ene typen er vitenskapelige reiseskildringer og den andre er mer poetiske og subjektive reiseskildringer. I sistnevnte iscenesetter forfatteren seg som forteller og hovedperson, en posisjonering og posering skrevet i første person entall; en subjektiv framstilling av reisen og hendelsene. De vitenskapelige reiseskildringene har en mer tilbakeholdt fortellerstemme, og er preget av objektivitet og faktaorientering. Helen Carr peker på tre stadier av reiselitteratur mellom 1880 og 1940: mellom 1880 og 1900 var den lange, realistiske (som ikke må forveksles med pålitelige), instruktive fortelling dominerende. Fra 1900 til første verdenskrig levde den realistiske tekst side om side med en mindre didaktisk, mer subjektiv og litterær form. I mellomkrigstiden, som opplevde en økende popularitet for reiser og reiselitteratur, hadde den litterære reiseboka blitt den dominerende form; flere av disse skrevet av skjønnlitterære

⁷⁴ Handesten: op.cit: 78-79.

⁷⁵ *Blant sel og bjørn* omhandles ytterligere i kapittel 3.1.3.

⁷⁶ Handesten: op.cit:81.

forfattere eller diktere.⁷⁷ Carr hevder at reiselitteratur på 1800-tallet ofte ble produsert av misjonærer, oppdagere, vitenskapsmenn eller såkalte orientalistene som Livingstone og Darwin. Disse tekstene var kjennetegnet av at de fokuserte på kunnskap. Utover på 1900-tallet fikk reiselitteraturen mer form av memoarer enn manualer. Som i fiksjonslitteraturen ser vi en endring fra mer detaljerte, realistiske tekster, gjerne med en didaktisk eller moralsk hensikt, til en mer impresjonistisk stil med interesse for de reisendes bevissthet og opplevelser.⁷⁸

2.3. Oppdagelseslitteratur og ekspedisjonsberetninger: Vitenskapelig reiselitteratur eller fiksjonaliserte heltehistorier?

For å vende tilbake til den polare ekspedisjonslitteraturen og litteraturen som omhandler Fridtjof Nansens Fram-ekspedisjon, er det nødvendig å foreta nok en sjangermessig innsnevring valg og se nærmere på *ekspedisjonslitteraturen*. Denne litteraturen skiller seg fra det vi kan kalle den moderne turistreisen ved at ekspedisjonene ikke har “den følsomme reisende” som hovedperson. De første oppdagerferdene hadde et uttalt mål, nemlig å oppdage og kartlegge noe nytt.⁷⁹ Det åpenbare målet kan sies å være av konkret natur, selv om andre delmål kan virke å være vel så viktige og handle om mer abstrakte gevinster som eksempelvis heltestatus og nasjonal hevdelse – i tillegg til at noe av motivasjonen kan være av ren indre, personlig art.

I artikkelen “Voyaging and the Literary Imagination” definerer John Tallmadge oppdagerlitteraturen slik: “[...] I would like to define the literature of exploration as factual accounts of voyages of discovery written by the explorers themselves or by participants in their expeditions.”⁸⁰ – før han peker på at litteraturteoretikere og historikere har neglisjert denne litteraturen. Grunnene til dette mener han kan være mange, men spørsmålet om litteraritet synes å utgjøre et sentralt argument i utelattelsen; oppdagerlitteraturen har blitt sett på som ulitterær og bestående av tørre fakta. Tallmadge tilbakeviser allerede innledningsvis en manglende litteraritet i denne litteraturen ved å peke på at dens vedvarende popularitet vitner om andre kvaliteter

⁷⁷ Helen Carr 2002. “Modernism and travel (1880-1940)” i Hulme/Youngs. *The Cambridge Companion to Travel Writing*. S. 75.

⁷⁸ Carr, 2002: 74.

⁷⁹ Eller som for moderne ekspedisjoner: å gjøre noe på en ny *måte*.

⁸⁰ Tallmadge 1979. “Voyaging and the Literary Imagination”. S. 3.

ved teksten enn saklige geografiske opplysninger.⁸¹ Uten først å argumentere for litteraritet med tekstlige kvaliteter, går Tallmadge rett til leserene, resepsjonen, og hevder at det at så mange, gjennom så lang tid, har skrevet og lest oppdagerlitteratur tilsier at det finnes en attraksjonsverdi ved disse tekstene. Likevel er det ubestridelig at ekspedisjonsrapportene gjør krav på å være faktabaserte journaler om geografiske oppdagelser og at disse bøkene også leses for deres informative innhold.

Tallmadge foreslår "[...] that we consider literature of exploration as a true hybrid combining certain features of both "reportage" and imaginative fiction."⁸² Ettersom denne litteraturen er en hybrid, mener Tallmadge at det er en utdatert innfallsvinkel å fokusere på distinksjonene fakta – fiksjon eller litteratur – historie, og ønsker heller å nærme seg denne litteraturen med utgangspunkt i generell narrativ teori. Med narrativ forstår Tallmadge kommunikasjon: "If I regard narrative as a type of communication, I must ask myself what is being communicated, that is, what the utterances in the narrative signify."⁸³ Da blir spørsmålet om hva som ønskes kommunisert i teksten sentralt. Hvordan ønsker forfatteren å framstille sitt prosjekt?

Tallmadge ser oppdagerlitteraturen som sakprosa som i noen henseende tar seg som fiksjon: "[...] that is, as a genre in which verification is the principle which governs the communication situation and story-telling (or "endogenous cohesion") is the principle which governs how the message is communicated."⁸⁴ Forfatteren av ekspedisjonslitteratur ønsker altså både å skrive en nøyaktig og troverdig rapport og en god og underholdende historie. Tallmadge kombinerer kommunikasjonsteori med Scholes og Kelloggs spektrum av sjangre rangert fra "empirical" til "fictional", og ser narrative sjangre som et hele som strekker seg mellom forskjellige domener med fleksible grenser i mellom. Han ser fortellingene langs to linjer, den ene indikerer kommunikasjonssituasjonen og består av to domener: rapporter og fiksjon. Den andre indikerer retorikken, eller de tekstlige grep i teksten, og består av tre domener: "imaginative", "historical" og "documentary".⁸⁵

⁸¹ Tallmadge, op.cit: 1.

⁸² Tallmadge, op.cit: 2.

⁸³ Tallmadge, op.cit: 4.

⁸⁴ Tallmadge, op.cit: 6.

⁸⁵ Ibid.

Reiselitteraturen og ekspedisjonslitteraturen plasserer han omtrent midt på linjene:

According to the scheme I have outlined, the literature of exploration would be considered as a type of history, adhering to the communication situation of a report, but enjoying the freedom of historical rhetoric. Like any other narrative genre, it could be analyzed in terms of its significant features: plot, imagery, persona, diction and so forth.⁸⁶

Noe av det som er problematisk med ekspedisjonslitteraturen er at det er tilnærmet umulig å verifisere innholdet. Leserne kan vanskelig etterprøve nøyaktigheten i beretningen og hvem kan vite om målet egentlig ble nådd? Tallmadge tar opp nettopp dette: "Faced with the skepticism of his readers and the impossibility of verifying his assertions, the explorer must create in his account a climate of authenticity which will win his readers' trust."⁸⁷ Det er mange måter oppdageren, som også er fortelleren, kan skape denne tilliten på. Tallmadge tar opp og diskuterer tre av disse.

Det første virkemidlet er å vise til kunnskap:

[...] by referring repeatedly to earlier travellers in similar regions, as well as to other authorities whose pronouncements bear on his enterprise, the explorer demonstrates that he has not irresponsibly neglected the information available to him at home.⁸⁸

Den andre måten er å være nøye med tekniske detaljer, ettersom dette både gir inntrykk av en viss ekspertise og bidrar til å vinne lesernes tillit:

Dates, geographic coordinates, lists of provisions and equipment, descriptions of experimental procedures, and technical terms such as scientific names and nautical jargon all convey precise information, but their value in the account may be just as much rhetorical as it is substantive.⁸⁹

⁸⁶ Tallmadge, op.cit: 7.

⁸⁷ Tallmadge, op.cit: 9.

⁸⁸ Tallmadge, op.cit: 9-10.

⁸⁹ Tallmadge, op.cit: 10.

Det tredje virkemidlet er spesielt interessant etter mitt syn og dreier seg om hvordan oppdageren karakteriserer seg selv i historien. Som vi har vært inne på er en av de vanligste definisjonene på reiselitteratur at en og samme person har utført reisen og skriver om den. Dette fører til at det meste av reiselitteratur, herunder også ekspedisjonsberetninger, er skrevet i første person. Tallmadge mener dette innebærer at oppdageren "[...] can hardly avoid creating a narrative persona for himself as he tells his story."⁹⁰ Oppdageren skaper altså seg selv idet han skriver. Gjennom denne skapte personen skal også leserne oppdage og fortolke hendelsene, noe som ifølge Tallmadge er lettere å oppnå dersom oppdageren framstiller seg som en personlighet heller enn bare en stemme. Tallmadge går så langt som å påstå at beretningens vellykkethet står og faller på nettopp dette: "[...] I suspect that the great narratives of exploration succeed in large measure because of their authors' skill at self-characterization. The narrative persona is a crucial rhetorical strategy for the genre."⁹¹ Dette er igjen knyttet til historiens plot. Ikke slik å forstå at oppdageren/fortelleren skal dikte opp et plot, han må evne å finne plotet som allerede eksisterer, men er gjemt i alle erfaringene – for så å skape beretningen slik at plotet blir synlig for leserne. Fortelleren må først og fremst definere ekspedisjonen for seg selv – hva er dette for slags ekspedisjon, hvordan vil jeg framstille den? – for så å presentere oppdagelsene og erfaringene på en måte som fanger leserens interesse og som har en struktur som binder hendelsene sammen. Selv om Tallmadge vektlegger narrative strategier og ønsker å se forbi skillet mellom fakta og fiksjon i reiselitteraturen, befinner han seg ikke på linje med Melberg, som mener reiselitteraturen også innbefatter skjønnlitteratur. Jeg forstår Tallmadge slik at han ser virkelighetskonstruksjon som essensiell for sjangeren. Dette er også slik jeg definerer ekspedisjonslitteraturen: det handler om ekspedisjoner, og slik sett er virkelighetskontrakten vesentlig, selv om behovet for fortelleautoritet er tilstede også i denne litteraturen.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid.

2.3.1. Mytologi

Reiselitteraturens fortellere velger forskjellige strategier, avhengig av de forskjellige reisene, reisenes forskjellige mål og motivasjoner. Når polare ekspedisjonsberetninger i stor grad forbindes med polarhelten og polarbragden, må spørsmålet stilles om strategien i disse verkene har vært å orientere seg i stor grad mot den reisende, mot helterollen. Hvis det er slik, som Bravo og Sörlin påpeker, at arktiske oppdagelser har vært en del av den nasjonale myteskaping, og at arktiske oppdagere ikke bare ble populære helter, men også symboler på virkelig eller innbilt nasjonalistisk eller imperialistisk kulturell storhet, slik Beau Riffenburgh hevder i *The Myth of the Explorer*⁹² - hvordan har disse mytene oppstått, og hvordan skal vi forstå mytebegrepet i forhold til arktiske oppdagelsesreiser og litteraturen om dem? Hva legger jeg i begrepene myte og mytologi, og hva slags funksjon vil disse begrepene ha i dette arbeidet?

Mytologi defineres ofte i oppslagsverk som gudelære.⁹³ Men mytologi kan også bety å fortelle en historie, utrede eller forklare myter, og – i ”sin utvidede bruk kan ordet mytologi også referere til kollektivt eller personlig ideologisk eller sosialt konstruert kunnskap”.⁹⁴ I negativ forstand kan mytologi være et “[...] sett med falske og ubegrunnede forestillinger som har dannet seg rundt en person eller et fenomen.”⁹⁵ Roland Barthes hevder i essaysamlingen *Mytologier* at myten er et kommunikasjonssystem, en betydningsmodus, en form.⁹⁶ Det er en språkform som kan sies å samle i seg en essens, en personliggjøring av sentrale begreper. Barthes hevder det å studere myter er å studere ”idéer-i-form”.⁹⁷ Men idéene som konstituerer mytene er foranderlige, i likhet med mytene; og den viten som lagres i det mytiske begrepsinnhold ”[...] er i virkeligheten en uklar viten, dannet av vage og konturløse assosiasjoner.”⁹⁸ I tillegg hevder Barthes at mytedannelsen er av moralsk karakter. Det dreier seg altså, ifølge Barthes, om en form for system eller ideologi. Dette er

⁹² Riffenburgh 1994: 1-2.

⁹³ Eksempelvis UiOs ordbøker på nett: <http://www.dokpro.uio.no> (09.12.09)

⁹⁴ <http://no.wikipedia.org/wiki/Mytologi> (09.12.09)

⁹⁵ Lothe, Refsum, Solberg 2007. *Litteraturvitenskapelig leksikon*.

⁹⁶ Barthes 1991. *Mytologier*.

⁹⁷ Barthes, op.cit: 168.

⁹⁸ Barthes, op.cit: 175.

ikke bare knyttet til en arkaisk fortid, men er noe som også inngår i moderne samfunn. Etersom mytologi og myter er forbundet med fortellinger, er det sannsynlig at litterær skapelse av myter stadig finner sted – og at det har funnet sted en mytopoesis i litteraturen om oppdagere og reisende.

Her nærmer vi oss en forståelse av begrepene som jeg mener må være fruktbar i arbeidet med arktiske ekspedisjonsberetninger: det dreier seg om konstruert kunnskap, om språkformer og idéene som ligger til grunn for disse formene; kommunikasjonen av, og personliggjøringen av disse idéene. I sitatet innledningsvis samler Nansen myten omkring de faktorene Barthes viser til. I Norge inngår polarreisene i både kollektiv og personlig konstituert kunnskap, og det er nærmest snakk om ideologi når Nansen hevder at disse reisene har "[...] hærde menneskeviljen til overvindelse af vanskeligheder", og "[...] været en skole i manddom og selvovertindelse."

Fortellingene om polarheltene er i stor grad utformet i deres egen tid, gjennom ekspedisjonsberetningene, samtidens mediedekning og også enkelte biografier. Men denne mytologiseringen må nødvendigvis ha vedvart, ettersom mytene ennå er levende. Den reisende oppdageren og islandskapet han ferdes i utgjør bestanddeler a de polare mytene. Hvordan har disse oppstått, altså hvordan har polarhelten og det arktiske landskapet blitt konstruert og konstituert i litteraturen?

For å nærme seg hvordan myter forstås, kan det være nyttig å se til diskursteoriens begreper. Laclau og Mouffe forstår begrepet diskurs som en fastleggelse av betydning innenfor et bestemt domene. De ser tegnene i en diskurs som momenter og momentenes betydning kommer av at de er forskjellige fra hverandre. En diskurs etableres ved at betydning utkrystalliseres omkring noen *nodalpunkter*, det vil si sentrale punkter som har særlig betydning og som de andre tegn ordnes omkring.⁹⁹ Ifølge Winther Jørgensen og Phillips innebærer dette at en diskurs er en reduksjon av muligheter, det er et forsøk på å skape entydighet og stanse tegnenes bevegelse.¹⁰⁰

⁹⁹ Laclau og Mouffe 1985. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*.

¹⁰⁰ Winther Jørgensen og Phillips. 2008 (1999). *Diskursanalyse som teori og metode*. S. 37.

Myten kan, som vi har sett, forklares som en betydningsmodus, eller en idé i form. Winther Jørgensen og Phillips hevder at myten på den ene siden er en mislesing av virkeligheten, samtidig som den er en forutsetning for våre handlinger ettersom den framstår som en objektiv realitet som impliseres i tale og andre handlinger.¹⁰¹

I denne avhandlinga vil det være av interesse å undersøke myten om polarområdene og polarfareren som objektiv realitet, og se på hvorvidt disse mytene får forskjellig betydning av forskjellige aktører. Ved å undersøke hvilken diskurs eller hvilke diskurser en konkret tekst forholder seg til, hvilke sannheter teksten etablerer og hvilke forestillinger den reproducerer håper jeg å si noe om myteskaping innen det polare. Sentrale orienteringspunkter i dette arbeidet vil være tekstenes utsigelse, altså fortellehandlingen og litterære konstruksjoner og betydningsdannelse.

2.3.2. Framstilling og selvframstilling

Anne Eriksen peker i kapitlet ”Polarheltene – minner og monumenter” i *Norsk polarhistorie* på at litteraturen om Nansen er et eksempel på mytologisering av en person. Hun peker på at beskrivelsene av Nansens familieforhold og barndom kan leses som skildringer av hvordan Fridtjof Nansen kommer til en forståelse av sin livsoppgave eller livsskjebne.¹⁰² Hans liv presenteres som forutbestemt; han beskrives tidlig som hardfør, vitebegjærlig, frempå, ridderlig og modig, heftig, nøktern, nøysom, intelligent og som skiløper og friluftsentusiast.¹⁰³ Dette knytter Eriksen an til det hun kaller det polare minnestedet, noe som både er et symbolsk element og et konkret sted, og som ”[...] representerer hardførhet, utholdenhet, tilpasningsevne og evne til å håndtere dramatiske situasjoner i møte med ekstreme naturkrefter.”¹⁰⁴ Eriksen ser altså mytologiseringen som knyttet til to aspekter: det ene er det polare minnestedet og det andre er fortellingene om oppdagerne. Det dreier seg altså om fortellinger med symbolsk karakter, knyttet til et konkret sted, nemlig Arktis.

Det symbolske kan sees i sammenheng med det Barthes kaller mytens moralske karakter. Ifølge Eriksen er helten, i tillegg til å være modig og enestående, en

¹⁰¹ Winther Jørgensen og Phillips, op.cit: 52.

¹⁰² Eriksen 2004: 353.

¹⁰³ Eriksen, op.cit: 359.

¹⁰⁴ Eriksen, op.cit: 346.

representant for gruppen han hører til: han utfører handlinger alle beundrer. Gruppen kan forstås som nasjonal og allmenn: heltene realiserer nasjonale verdier, samtidig som fortellingene om dem tematiserer mer allmenne moralske verdier og egenskaper.¹⁰⁵ Det polare minnestedet står altså for egenskaper og verdier som vi tradisjonelt forstår som norske, og som i tillegg er maskuline. Det dreier seg egentlig om to steder: de arktiske egner og Norge. Gjennom denne forbindelsen mellom det polare minnestedet og det nasjonale, står Norge symbolsk sett fram som et sted som fostrer menn med styrke og mot, utholdenhet og konkurranselyst, lederskap og styringsvilje. Det er mannlige symboler og verdier som dominerer. Det andre mytologiske stedet, islandskapet, er like knyttet til mannlige symboler. Som vi var inne på innledningsvis, kan det sublimt forklare noe av fascinasjonen for polartraktene og den sublimt estetikk må kunne sies å ligge til grunn for den mytologiseringen av det arktiske landskapet som har funnet sted.

Når det gjelder myten om den reisende, rommer den to aspekter: skildringen av oppdageren og helten skrevet av andre, slik eksempelvis Anne Eriksen viser til, og skildringer skrevet av oppdageren selv. Oppdagerne har blitt framstilt av andre i populære biografier, barne- og ungdomslitteratur, i den populære presse og i skjønnlitteratur. I norsk sammenheng er det utvilsomt at denne litteraturen dreier seg om heroisering, som Eriksen også peker på når det gjelder litteraturen om Nansen:

Det er imidlertid viktig å være klar over at selv om mytologiseringen går tilbake til Nansens egen tid, er den blitt forsterket i bøker som er kommet ut etter hans død. I stadig mer stereotyp form er de blitt reproduisert i Nansenlitteraturen like opp til vår tid.¹⁰⁶

Biografene og historikerne tolker skildringene, dagbøkene og brevene inn i en kontekst, en diskurs. Og denne diskursen er de skrivende oppdagerne selv med på å etablere og opprettholde. Øystein Sørensen ser på dette i *Fridtjof Nansen. Mannen og myten*. I likhet med Eriksen peker Sørensen på at anekdoter og skildringer av Fridtjof Nansen som gutt kan sees som uttrykk for en bestemt skjebne,¹⁰⁷ men Sørensen

¹⁰⁵ Eriksen, op.cit: 365.

¹⁰⁶ Eriksen 2004: 359.

¹⁰⁷ Sørensen 1993. *Fridtjof Nansen. Mannen og myten*. S. 11.

framhever det at Nansen "[...] selv bidro til å skape myten, han var meget bevisst i å bygge opp sitt image."¹⁰⁸ Sørensen mener Nansen etablerte seg som en mytisk skikkelse i sin levetid, et poeng også Narve Fulsås framhever i *Norsk polarhistorie I*: "Ingen oppdaga så mykje land som Otto Sverdrup, ingen sette så mange rekorder som Roald Amundsen. Likevel oppnådde heller ikkje Amundsen den same internasjonale statusen som Nansen."¹⁰⁹ Dette forklarer Fulsås med Amundsens manglende evne til å framstille seg selv: "[f]leire har sagt om Amundsen at det han vann med skip, ski og hundar, skusla han bort med pennen. Han mangla evne til å dramatisere seg sjølv og framstille det han gjorde som vanskelegare enn det var [...]"¹¹⁰ Ut fra dette kan man avlede at Fulsås mener Nansen hadde nettopp denne evnen til å dramatisere seg selv, skape et bilde av seg selv.

Arne Melberg argumenterer i *Selvskrevet* for begrepet selvframstilling som samlende begrep for litterære strategier som selvbiografi, selvportrett, memoarer og lignende. Melberg mener selvframstillingen ligner eksempelvis reisefortellingen, den fortellende journalistikken og historieskrivingen: "Den er *både* litterær og saklig virkelighetsbeskrivelse. Den nøyer seg ikke med fiksjon. Eller den tyr til fiksjon av virkelighetsbeskrivende hensyn."¹¹¹ Et poeng for Melberg er at det litterære selvet kan konstrueres på mange ulike måter:

Dyrker man i stedet tanken på fortellingen som en meningsgivende strategi, så knytter man an til den tendensen til *konstruksjon* som er et viktig innslag i dagens litterære selvframstillinger: fortellingens konstruksjon som strategi for å konstruere, presentere, profilere bildet av selvet.¹¹²

Det å skrive om seg selv, eller skrive seg selv innebærer en fordobling av selvet. Når forfatteren sannferdig skal beskrive seg selv og virkeligheten innebærer det en fiksjonalisering av selvet og virkeligheten, ettersom det er snakk om en litterær konstruksjon. Her ser jeg muligheter til å knytte sammen begrepene mytologi og subjektposisjoner. Subjektet posisjoneres av diskurs, samtidige diskurser strukturerer

¹⁰⁸ Sørensen, op.cit: 7.

¹⁰⁹ Fulsås 2004. "En æressag for vor nation". S. 209.

¹¹⁰ Fulsås, op.cit: 209.

¹¹¹ Melberg 2007. *Selvskrevet. Om selvframstilling i litteraturen*. S: 9.

¹¹² Melberg 2007: 12.

et gitt felt og tilbyr visse posisjoner til subjektet. Til disse posisjonene knytter det seg forventninger om hvem man skal være og hvordan man skal være det. Tallak Moland peker på de ulike diskurser Nansen måtte forholde seg til når han skulle framstille hva slags prosjekt han hadde gjennomført og konkluderer videre med at Nansen skapte forestillinger om en territoriell maskulinitet, altså maskulinitet knyttet til et spesielt landskap.¹¹³ Jeg ser det slik at Nansen samtidig lar seg posisjonere av de ulike diskursene som spiller inn, han velger mellom subjektposisjoner som tilbys innenfor diskursen: Han velger hvordan han vil framstille seg selv, på samme måte som han velger hvordan han vil framstille ekspedisjonen.

2.4. Maskuline reiser i feminin natur?

Moland mener Nansen bygget opp en forestilling om territoriell maskulinitet knyttet til Arktis, og nettopp maskulinitetsmotivet er framtrædende i polarlitteraturen. Som mannsforskeren R.W Connell peker på i *Masculinities* er det visse områder og sfærer som kan forstås som spesielt maskuline.¹¹⁴ Denne maskuliniteten er en språklig-retorisk skapelse og altså et sosialt og kulturelt fenomen. I den vestlige kultur har polarforskning blitt forstått som et maskulint rom; Arktis er en maskulin forestillingsverden. Den arktiske diskursen er også en maskulin diskurs. Lisa Bloom viser til 1800-19000-tallets oppvurdering av villmark i denne sammenheng, og sier:

By the early twentieth century appreciation of the wilderness spread to become a national cult. An increasing number of Americans thought the survival of white masculinity depended upon contact with the wilderness and strenuous physical work.¹¹⁵

For amerikanerne utgjorde The Frontier en slik maskulin sfære eller landskap fram til slutten av 1800-tallet da det ikke lengre var ubegrenset med land å ta av. Når The Frontier slutter å eksistere blir andre landskap tillagt de samme maskuline verdiene, eksempelvis Arktis. Bloom ser dette behovet for et maskulint rom i sammenheng med 1800-tallets økende urbanitet, innvandring og kvinnefrigjøring: for å hegne om posisjonen til hvite euro-amerikanske menn trenger man et maskulint forbilde, og det

¹¹³ Moland 2000.

¹¹⁴ Connell, R.W. 2005. *Masculinities*. S. 35.

¹¹⁵ Bloom 1993. *Gender on Ice. American Ideologies of Polar Expeditions*. S. 32.

forbildet blir dermed sportsmannen og eventyreren.¹¹⁶ Å kjempe mot og overvinne elementene skal bidra til å opprettholde og stabilisere maskulin identitet.

Idéen om den mannlige polarhelten har kommet til å utgjøre en vesentlig bestanddel av kontrakten mellom forfatter og leser i ekspedisjonslitteraturen. I sine studier av reiselitteratur skrevet av kvinner peker Anka Ryall på mannsmyten i reiselitteraturen. Hun viser først til at reiselitteraturen generelt har vært mannsorientert, og at reisen har fungert som et symbolsk uttrykk for ”[...] mannlig kunnskapstørst, eventyrlyst, dåd og troløshet [og er derfor] et ledd i vår kulturs konstruksjon av en maskulin identitet.”¹¹⁷ Videre viser Ryall til at mannsdominansen har vært spesielt sterk i polarlitteraturen og hevder det ”[...] fortsatt er [...] heroiske skildringer av barske menns bragder som preger litteraturen om ekspedisjoner til Arktis og Antarktis.”¹¹⁸ Gjennom sine eksempler, som er konsentrert om reiselitteratur skrevet av kvinner, peker Ryall på at polarområdene ble sett på som mannlige fristeder, omgivelser egnet kun for barske menn. I disse områdene kunne menn bevise sin styrke og sitt mot, det var et sted for høye idealer, for maskuline fellesskap. Denne myten er videre bygget opp, forsterket og opprettholdt gjennom det meste av polarlitteratur. Om kvinners plass i polare strøk eksemplifiserer Ryall dette blant annet ved å vise til at Ernest Shackelton i 1914 mottok en søknad fra tre unggjenter om å få delta på hans andre ekspedisjon til Antarktis, og avviste dem med ”at det ikke fantes ledige plasser for ”det motsatte kjønn””.¹¹⁹ Først i 1935 steg, ifølge Ryall, den første kvinne i land på Antarktis.

Ryall dokumenterer likevel at kvinners reisevirksomhet var utbredt, og at flere av reisebeskrivelsene endog skildret både farlige og eventyrlige opplevelser. Disse kvinnene reiste alene, sammen med sin mann eller hele familie, eller med andre kvinner. Reiselitteraturen skrevet av kvinner og menn er ifølge Ryall ganske forskjellig. Et fellestrekk ved reiselitteraturen skrevet av kvinner er at den kvinnelige fortelleren ofte gjør et poeng av å gjøre det hjemlig og hyggelig på veien, skape et hjem i båten eller teltet. De er også opptatt av framtoning og klesdrakt. Dette er trekk

¹¹⁶ Bloom, op.cit: 34.

¹¹⁷ Ryall 2004: 14

¹¹⁸ Op.cit: 32.

¹¹⁹ Op.cit: 33.

som også Susan Bassnett peker på i sin studie av reiselitteratur og kjønn. Bassnett viser i tillegg til at kvinnelige reiseforfattere legger mer vekt på å beskrive mellommenneskelige forhold enn det reisende menn gjør, at kvinner har en mindre autoritær fortellerstil, og får gjerne med mange detaljer; dette i kontrast til den mer offentlige og distanserte diskursen til mannlige reisende.¹²⁰ I 1800-tallets reiselitteratur ser Bassnett det slik at kvinner er mer interessert i filantropiske aktiviteter og forhold mellom mennesker – karakteristisk for tidlig feminisme - mens menn tenderer mer mot vitenskapelige tekster. I tillegg tenderer menn mot å erotisere det ukjente.¹²¹

Det var altså slett ikke uvanlig med kvinnelige reisende eller kvinnelige reisebokforfattere, men det var – og er fortsatt – ikke så mange av dem i polarområdene. Kanskje ser man ennå på Arktis som en slags siste mannsbastion i en stadig mer globalisert verden, og en verden der kjønnetes muligheter har blitt mer like. Et interessant aspekt Ryall peker på, er at kvinner som har reist til ekstreme og farefulle strøk som polarområdene er, ikke gjør noe forsøk på å gjøre områdene til sine: ”Polarområder (som i Sara Wheelers bok) og ørkener (som i Louisa Jebbs) sammen med andre typer villmark og fjellområder, representerer ikke bare potensielle fristeder, men fristeder der kvinner kan utforske lyster og væremåter som ellers er forbeholdt menn.”¹²² Det en kan utlede av dette er altså at kvinnelig reisende til disse strøkene utforsker en maskulin sfære, og slutter seg til den.

Er det dermed ikke rom for kvinnelighet eller feminitet i arktiske områder? Ifølge Ryall er det slik at ”[i] den mannsdominerte polarlitteraturen, som i annen villmarkslitteratur, er det selve den ”jomfruelige” eller lunefulle naturen som representerer det kvinnelige elementet.”¹²³ Dette er et tradisjonelt bilde av den maskuline oppdageren som vi finner i typisk oppdagelses- eller ekspedisjonslitteratur: den mannlige oppdageren foretar en velforbereidt ekspedisjon til en ukjent del av verden for å erobre og ta kontroll over nye områder. Områdene er rene, jomfruelige og klare til å bli erobret og befruktet. Ifølge Bassnett henger reiselitteraturens historie

¹²⁰ Bassnett 2002. ”Travel Writing and gender”. S. 229.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ryall: op.cit: 60.

¹²³ Ryall: op.cit.:35.

sammen med kartleggingens og oppmålingens historie. Å kartlegge naturen, navngi og merke nye områder ble et middel å markere eierskap med, både fysisk og intellektuelt. I tillegg var det slik, i kolonialismens tidlige historie, at nye områder ble metaforisk betegnet som kvinnelige: som jomfruelige land som venter på å bli penetrert, pløyd og tatt til ekte av mannlige oppdagere/utforskere.¹²⁴ Man kan altså se mannen både som det sterke kjønn, den biologiske mann, og – ut fra et imperialistisk perspektiv - som mannlig-vestlige maktinstitusjoner som trenger seg inn på og overtar andre, underlegne, områder.

Også Heidi Hansson tar opp kjønnpolarisering i forbindelse med geografi. Hun peker på det hun hevder er 1800-tallets modell for reiselitteratur, nemlig at den representerer mannen/den reisende som den dominerende; både over landskapet og menneskene der. Dette er en modell som ”kjønnsbestemmer” landet som feminint og den reisende som maskulin.¹²⁵ Hun ser dette i sammenheng med en patriarkalsk kultur hvor både kvinner og natur er nedgradert. Ut fra dette konkluderer hun med at 1800-tallets reiselitteratur har den feminine natur som en framstående trope; litteratur der reisemålene er framstilt som kvinner eller feminine – land som er jomfruelig eller fruktbart, altså ord med feminine konnotasjoner som brukes for å beskrive trekk i landskapet.¹²⁶ Det er imidlertid interessant at både Hansson og Bassnett peker på at det ser ut til at feminint språk er mer brukt til å beskrive sørlige enn nordlige områder, det eksisterer en kontrast mellom de maskuline nordlige og vestlige områder og det mykere, erotiserte og mer feminine sydlige eller orientalske. Hansson beskriver nord og vest som den positive, maskuline pol – og sør og øst som den negative, feminine pol.¹²⁷

Når Hansson leser Bayard Taylors beskrivelse av sin reise til Sverige, Norge og Finland i 1856-1857, finner hun at de kjønnede skildringene av landskap påvirker framstillingen av den reisende. Hansson finner at der teksten viser nordområdene som kalde, strenge og krevende, blir den reisende sårbar og den konvensjonelle maskuline posisjon den reisende har blir undergravd. Hun peker videre på at det i Taylors tekst

¹²⁴ Susan Bassnett: op.cit.

¹²⁵ Heidi Hansson: ”Bayard Taylor’s *Northern Travel* and the Genders of the North”. S. 19.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Hansson: op.cit: 20.

foregår en veksling i kjønnspolariseringen: naturen framstilles som noen ganger maskulin, andre ganger feminin, slik at den genusbetingede posisjonen til den reisende også varierer.¹²⁸ I denne avhandlingas kontekst er dette spesielt relevant, ettersom den tar sikte på å undersøke konstruksjonen av polarheltebildet, og dette tradisjonelt er forstått som maskulint. Fram-ekspedisjonen foregår nærmest utelukkende i et område man forbinder med kulde, død og ødeland. Hvordan skildrer Nansen dette landskapet, hvordan forholder han seg til det og hvordan påvirker landskapet hans framstilling av seg selv?

Hanna-Mari Ikonen og Samu Pehkonen ser også på maskulinitetsaspektet i arktisk reiselitteratur og viser, i likhet med Hansson, til den nordlige naturens tvetydighet. På den ene siden er det arktiske landskapet objekt for mystiske ønsker og lidenskap og gir en visuell, estetisk glede; på den andre siden utgjør denne naturen også et spennende element av mulig fare. Ikonen og Pehkonen skiller i forbindelse med dette mellom to typer maskulinitet; estetisk maskulinitet og vitenskapelig maskulinitet. Den vakre, sublime naturen gir estetisk glede og er sett som et feminint objekt, noe som innebærer å være underordnet. I tillegg blir naturen underordnet ved at den blir målt og modellert som vitenskapelig objekt. Den feminiserte nordlige natur er altså underordnet både ved lovprisninger (estetisk maskulinitet) og ved målinger (vitenskapelig maskulinitet).¹²⁹

Ikonen og Pehkonen slår fast at det er avgjørende å undersøke dikotomien maskulin-feminin for å fullt forstå den grunnleggende strukturen i arktisk reiselitteratur. I forlengelsen av denne dikotomien finner vi også andre viktige motsetninger, som natur/kultur, hjemme/borte, trygghet/fare og passivitet/aktivitet. Dette er kjønnsdefinerte hierarkisk verdsette attributter som henger sammen med den overordnede dikotomien.¹³⁰ Kjønnsperspektivet spiller altså inn både i den reisendes selvframstilling og i forståelsen av landskapet. Det er åpenbart tradisjonelt forbundet med maskulinitet å reise hjemmefra, være aktiv og utsette seg for fare i det man forsøker å underlegge seg naturen, og mennene som reiste til det ekstreme nord levde

¹²⁸ Hansson: op.cit: 24-25.

¹²⁹ Ikonen og Pehkonen 2003. "Explorers in the Arctic: Doing Feminine Nature in a Masculine Way".

¹³⁰ Ikonen/Pehkonen: op.cit.

ut nettopp den maskuline side av de nevnte motsetningene. I denne avhandlinga ønsker jeg å se maskulinitetsmotivet spesielt i tilknytning til skapelsen av polarheltebildet og mytologien omkring den reisende polarhelten.

2.5. Oppsummering

Avhandlinga skal undersøke ulike tekster som alle har Fridtjof Nansens Fram-ekspedisjon som kjerne og utgangspunkt. Avhandlingas *hva* er altså Fram-ekspedisjonen og dens litterære etterliv. En stor del av tekstmassen om Fram-ekspedisjonen er hybride ekspedisjonsberetninger som kombinerer objektiv rapportering med personlig historiefortelling. Jeg tar sikte på å lese disse ekspedisjonsberetningene som litteratur og vil fokusere særlig på tekstenes mytopoesis, fortellerens selvframstilling og litterære konstruksjoner i tekstene. For å belyse dette vil jeg undersøke hvilke diskurser som eksisterer i tekstene og hvordan tekstene forholder seg til disse. På hvilke måter er fortelleren aktiv og skapende i forhold til diskursene, og hvordan er fortelleren eventuelt styrt av de tilgjengelige diskursive strukturer? Til analysene av ekspedisjonslitteraturen presenterer Tallmadge noen punkter som kan være gode å forholde seg til, i tillegg til at han foreslår at nettopp det litterære perspektivet kan være et godt utgangspunkt når man skal analysere oppdagerlitteratur.¹³¹ Johan Tønnesson lister opp noen punkter i en slags analysemodell for sakprosa.¹³² Flere av disse ligger til grunn for mine lesninger, det gjelder ikke minst spørsmål om tekstenes intertekstualitet, ”Hvilke henvisninger til andre tekster finnes, og hva skal de tjene til?”¹³³ og tekstenes kommunikative funksjon: ”Hva er den språklig-retoriske strategien i teksten?”¹³⁴ og ”Hvilke stemmer finnes i teksten?”¹³⁵ Ser man spørsmålet om fiksjon som knyttet til kommunikasjonssituasjonen heller enn til en egenskap ved teksten, kan man kanskje komme et skritt lengre i å favne dette grenselandet ekspedisjonslitteraturen befinner seg i.

¹³¹ Tallmadge 1979.

¹³² Tønnesson, Johan L. 2008. *Hva er sakprosa?* S. 97-111.

¹³³ Tønnesson, op.cit: 101.

¹³⁴ Tønnesson, op.cit: 104.

¹³⁵ Tønnesson, op.cit: 109.

Dette grenselandet gjelder imidlertid ikke bare ekspedisjonslitteraturen, grensene mellom fakta og fiksjon synes problematiske også i skjønnlitteraturen som har reisen som motiv og tema, og som kan karakteriseres som eksempelvis historiske romaner eller dokumentarromaner. Dette blir spesielt tydelig når man, som i dette tilfellet, leser skjønnlitteraturen i sammenheng med den dokumentariske litteraturen. Etter mitt syn gjør mange den feilen at de begår en normerende lesning av dokumentarromaner, der de påpeker feil og mangler og vurderer bokas kvaliteter deretter. I denne avhandlinga inkluderer jeg de skjønnlitterære verkene i min analyse av det jeg kaller ekspedisjonsdiskursen, og undersøker hvordan den arktiske ekspedisjonsdiskursen bringes inn i fiksjonen.

Kapittel 3. Nansen: *Fram over Polhavet*

3.1. Forfatterskapet i utvalg

Fridtjof Nansen. Norges største polarhelt. Polarforskeren, strategen, humanisten. Superlativene hagler når man slår opp på Nansen i et leksikon, søker på internett eller setter seg ned med en av flere Nansenbiografier. Nansen står som en bauta i norsk polarhistorie, ofte rangert foran Amundsen, som faktisk slo rekorder, flere i tallet: Nordvestpassasjen, Sydpolen, over Nordpolen. Nansen var først over innlandsisen på Grønland, men han kom aldri til Nordpolen eller Sydpolen, som han drømte om. Han kom så langt nord som til 86°14', en rekord som bare ble stående i fem år, og som attpåtil ble slått av en italiensk hertug ved navn Luigi Amadeo.¹³⁶ Likevel har Fram-ekspedisjonen en ubestridt posisjon i vår polare historie. Og det er selvsagt ikke uten grunn. Nansens plan var både dristig og spektakulær, den var både basert på vitenskapelige utredninger og på det en kan velge å kalle mannsmot – noen mentegalskap.

Når det er snakk om Nansen og litteratur, dreier det seg, som vi har sett, både om litteraturen om Nansen skrevet av andre og litteratur skrevet av Nansen selv. Heretter skal det først og fremst handle om litteraturen Nansen selv skrev og hvordan denne kan sies å danne en egen form for litteratur, eller en egen diskurs. Vi skal kikke på de narrative strategier Nansen benytter i sine beretninger og undersøke hvordan eller hvorvidt Nansen, ved hjelp av tilgjengelige diskurser, skaper en egen framstillingsform som igjen blir normen for ekspedisjonsberetninger i Norge, slik Alnæs hevder.¹³⁷ Sentrale orienteringspunkter blir dermed framstilling og selvframstilling, diskursorden og intertekstualitet i tekstene. Hovedverket er, som nevnt innledningsvis, *Fram over Polhavet* (1897), men først skal vi se litt på de beslektede verkene i Nansens forfatterskap, nemlig ekspedisjonsberetningene *På ski over Grønland* (1890),¹³⁸ *Blant sel og bjørn: Min første ishavsferd* (1924)¹³⁹ og storverket om oppdagerferder og utforskning av polare strøk, *Nord i Tåkeheimen* (1911). Nansens forfatterskap er ganske omfattende og kan grovt deles inn i tre: den vitenskapelige produksjonen som omfatter blant annet avhandlinger, rapporter, artikler, innlegg og

¹³⁶ Hegge 2002. *Fridtjof Nansen: Bare én vilje*. S. 78.

¹³⁷ Alnæs 2008: 224.

¹³⁸ Her vil jeg sitere fra den språklig moderniserte utgaven fra 2003.

¹³⁹ Tilgjengelig bl. a. som ebok.

ikke minst de seks bindene som rommer resultatene av Fram-ferdens vitenskapelige arbeid; kortere, og mer tilfeldig, produksjon som brev, telegrammer, taler og forelesninger; og det vi kan kalle den mer litterære produksjonen, nemlig friluftsskildringene og reisebeskrivelsene. Av de sistnevnte utelater jeg i denne sammenheng de verkene som er mer etnografisk orienterte, som *Gjennem Sibirien* (1914) og de mer politiske *Gjennem Armenia* (1927) og *Gjennem Kaukasus til Volga* (1929).¹⁴⁰

3.1.1. Nord i Tåkeheimen

Jeg begynner med *Nord i Tåkeheimen* fra 1911, både fordi dette verket ikke er en reiseskildring, i motsetning til de øvrige jeg har valgt å ta for meg; men først og fremst fordi Nansen i dette verket lar sitt syn på utforskning av de nordlige strøk komme så tydelig fram. Her ligger så å si premissene for hans egne oppdagelsesferder.

Som nevnt innledningsvis i kapittel 1 skulle dette egentlig bli et bind om nordpolsreisenes historie i J. Scott Kelties serie-bøker om den geografiske forskning. I stedet ble det 600 sider om historisk kjennskap til nordens områder, fra oldtiden før Pytheas via middelalderen og vikingetiden til englendernes oppdagelse av Nord-Amerika og 1500-tallets portugisiske oppdagelser. Historieprofessor Einar-Arne Drivenes mener verket er “Nansens ypperste kultur- og faghistoriske publikasjon [...]”,¹⁴¹ selv om Nansen ble fanget av stoffet og ikke gjorde det som opprinnelig var målet. Drivenes trekker blant annet fram verkets historiefaglige kvaliteter, og peker på hvordan Nansens kildekritiske gjennomgang av litteraturen om polarstrøkene, spesielt fortellingene om vinlandsreisene i sagalitteraturen, førte til enorm debatt i Videnskabselskapet i Christiania. Drivenes berømmer også verkets litterære kvaliteter, og viser til hvordan Nansen bruker bibelske tekster og sagn for å fortelle sin historie.

¹⁴⁰ Når det gjelder denne inndelingen av forfatterskapet, er ikke kategoriene vanntette. Ekspedisjonsberetningene *Fram over Polhavet*, *På ski over Grønland* og *Blant sel og bjørn* er både en type vitenskapelig litteratur og mer litterære reiseskildringer.

¹⁴¹ Drivenes 2011. “Langt nord i Tåkeheimen”.

Innledningen er preget av det samme stilmessige og litterære grepet vi finner i innledningen til *Fram over Polhavet*. Nansen begynner med å fortelle et eventyr:

I begynnelsen var verden et eventyr for menneskene, alt som lå utenfor det nærmeste kjendtes runde krets var en fantasiens vigende heim, tumleplats for alle mytternes fabelvæsener; - men ytterst ute var mørkets og tåkernes rike, hvor hav og land og himmel fløt sammen til en størknet masse, - og til slut åpnet sig avgrundens umådelige svælg, og rædselens tomme rum. – Fra denne eventyrverden har i tidernes løp det nordiske landskaps nøkternt rolige linjer langsomt hævet sig op. Med usigelig møie har menneskeøiet trængt stykke for stykke mot nord over fjeld, og skoger, og tundra, og frem gjennom tåkerne langs de øde ishavskyster – den store stilhet, hvor så megen kamp og lidelse, så mangt et bittert nederlag, så mangen stolt seier svandt sporløst under det dæmpende snelag. Når tanken, i våken drøm, søker tilbake gjennom tiderne, drar der – som et eneste vældig epos om menneskåndens evne til hengivelse for en idé, ret eller vrang – forbi os et endeløst tog av kjæpende, frostsprængte skikkelser i svære klær, nogen ranke og kraftige, andre bøiet og svake, så de knapt kan slite seg frem foran slæderne, mange uttærte og døende av sult, kulde, og skjørbuk; men alle ser de utover mot det ukjendte, hinsides solnedgangen, hvor kampens mål skal findes. (1)¹⁴²

Nansen forsetter med å ramse opp tidligere tiders oppdagere, han begynner med Pytheas, stanser ved de norske vikingene Ottar og Leiv Eiriksson, han nevner oppdagelsesreisende som Baffin, Davis, Barentz, Hudson blant flere. Nansen spiller allerede innledningsvis på forståelsen av Arktisk som et sted for de tøffe, uredde. De mislykkete ekspedisjonene er vel så viktig i denne historien, ikke bare ”Parry’s lyse skikkelse” og ”Nordenskiöld bred og tryg” ; Nansen ser også ”[...] mænd, drevet til fortvilelse, skyte og spise hverandre” og

Mitt i toget kommer et langt følge på hundrede og tredve mand slitende paa tunge båter og slæder tilbake mot syd, men de stuper som de går, blir alle liggende, en efter en, og merker veien med sine lik – det er Franklins mænd.¹⁴³

¹⁴² *Nord i Tåkeheimen* 1911: side 1. Sidetall i sitater vises heretter i teksten.

¹⁴³ Nansen 1911: alle sitater i dette avsnittet er fra side 2.

Med sin utstrakte kildebruk, der Nansen benytter andre tekster og verk, er boka nærmest en kompilasjon. Nansen henter på denne måten autoritet til sin tekst, han benytter andre egnete tekster og verk for å illustrere sine poeng og til å komplettere narrativen. Både i *På ski over Grønland* og her i *Nord i Tåkeheimen* er *Kongespeilet* en slik tekst. Ved å vise til *Kongespeilet* oppnår Nansen flere ting. For det første er *Kongespeilet* det viktigste og mest betydelige norske litterære verk fra middelalderen. Det er et pedagogisk, moralsk og filosofisk verk skrevet etter mønster fra antikken, som en dialog mellom far og sønn, der kunnskap blir overført mellom generasjonene. Emnene som tas opp i verket spenner fra handel, skipsfart og geografi til høvisk opptreden og kongelige utfordringer. Verket er på en og samme tid et vitnesbyrd om den norske nasjonale historie og et bevis på lærdhet og dannelses: *Kongespeilet* samler nasjonal stolthet og historie og ”beviser” samtidig dette i kraft av å være et lærd skrift etter mønster fra antikkens retorikk. Innholdet får legitimitet i kraft av sin form, et trekk Nansen åpenbart adopterer i de aller fleste av sine litterære arbeid.

I innledningen til *Nord i Tåkeheimen* bruker fortelleren *Kongespeilet* først for å forklare hvorfor arktiske oppdagelser har så lang historie: ”Hvad søkte de i isen og kulden?”, spør Nansen og svaret finner han i *Kongespeilet*: det ligger i mannens tredelte natur, hans ”kappelyst og hug til navnkundighet”, lysten til å dra til steder forbundet med fare; det andre er vitelyst og det tredje er ønsket om vinning.

Nansen trekker først og fremst fram de to første faktorene hos mannen, sammen med et annet moment, som de viktigste og mest framtrædende:

Men først og sist er polfærdernes historie en eneste stor utfoldelse av det *ukjendtes* magt over menneskesindet, kanskje større og klarere end i nogen anden del av menneskeslegtens liv. (3)

Det er ikke først og fremst vinning og økonomiske hensyn som trekker, og det er heller ikke dette som er utferdstrangens største gevinst. Dette ser vi tydelig understreket i avsnittet fra nettopp *Nord i Tåkeheimen* som innleder hele denne avhandlinga:

[...] de har har hærdeet menneskeviljen til overvindelse af vanskeligheter; de har, gjennom skiftende tiders slaphet, været en skole i manddom og selvovervindelse, og har holdt mandsidealer frem for den opvoksende slekt; de har git fantasien næring, har git barnet eventyret, og de har løftet den voksnes tanker fra hverdagens stræv [...] (3)

Nansen flytter så fokus fra menneskeheten og mannens natur generelt og knytter oppdagelser og polferder til *nordmenn* og det norske med noen enkle grep. Først viser han til det norske verket *Kongespeilet*, dernest ramser han opp historiske personer og store oppdagelser, som ”Kolumbus’ opdagelse av Vestindien skyldtes en grov regnefeil, således var det fabeløen Brazil som drog Cabot ut på hans ferd, og han fandt Nordamerika.” (3) Videre skriver han at det var illusjoner om åpne polhav og enorme rikdommer bortenfor som stadig dro mennesker nordover, tross alle nederlag. Nansen snakker om menneskeslektens trang til utforsking, og i det neste øyeblikk har han byttet ut ordet menneskeslekt med nordmenn: “Helt siden Nordmændenes tidlige reiser [...]” (3), skriver han og slik, med ordene “helt siden”, etablerer han en opprinnelig tilknytning mellom nordmenn og de arktiske egner og skaper et slags norsk eiendomforhold til de arktiske områdene.

Nansen går deretter tilbake til oldtiden og begynner fortellingen om oppdagelsen av jordas nordligste strøk med greske verdensforestillinger, lik det Peter Davidson gjør over 100 år senere, i *The Idea of North* (2005), med sagnet om hyperboreerne og datidens verdensanskuelse. Videre går Nansen til oldtiden og Pytheas’ reise og reiseskildring ”Om Okeanos”. Pytheas, astronomen og geografen, foretok en reise til det fjerneste nord og ”satte mer og mindre sit merke på al viden om det fjerneste nord gjennom det følgende tusen eller halvandet tusen år.” (33) Pytheas foretok en reise til det han kalte Thule, jordens ytterste strøk, med midnattsol og barbarer. Nansen fører i dette verket mer eller mindre holdbare bevis for at Thule må være Norge, basert på kildenes beskrivelser av himmelretninger, dagsreiser og landskap:

Alle opbevarte meddelelser om Thule passer på Norge; men ikke på noget andet land; og selv om det kan synes en dristig tanke at Pytheas har nådd så langt, blir vi nødt til å anta det, såsandt vi skal bygge på kilderne som de er,

uten at forandre dem vilkårlig; og han blir da den første mand i den kjendte historie, som seilte over Nordsjøen og kom til vore strande. (46)

Ved å ”bevise” at Pytheas’ Thule er Norge konstruerer Nansen et norsk eiendomsforhold til de nordlige områder. Til jordens ytterste strøk, der så få har kommet, *bor og lever* et folk, de må vel nærmest sees som eiere av de nordlige områder? I tillegg er dette folket oppdagere av natur, de reiser stadig ut og bidrar til nye oppdagelser. Det at større og større deler av verden blir kartlagt

skyldtes i første række Nordboenes, særlig Nordmændenes, sjøfærder. De bragte ved sine nøkterne meddelelser om hvad de hadde fundet, den geografiske videnskap ind i nye og frugtbringende retninger, og fridde den litt efter litt for den sinkende last av myter og overtro som den hadde slæpt med sig op gjennem tiderne fra oldtiden. (129-130)

Ikke bare oppdager nordmenn nye deler av verden; de kommer med sannheten, de bidrar til vitenskapen. De oppdager Island, Grønland og ganske sikkert Nord-Amerika. Til slutt trekker Nansen linjene til sin egen samtid, og bestrebelsene på å kartlegge verdens ukjente områder, og hvordan dette *kunne* vært, dersom ikke dansketida hadde satt en stopper for norsk skipsfart, og dermed også mulighetene for nordmenn til å få tilfredsstilt den iboende utferdstrang, annet enn som tjenere for andre:

Det er ofte med et merkelig ødselt spild av kræfter at menneskeheten går frem. Hvor mange unyttige planer og mislykkede reiser, hvor meget slit, og hvor mange menneskeliv vilde ikke kjendskap til Nordmændenes utstrakte opdagelser ha kunnet spare i de kommende tider? Hvor meget anderledes kunde ikke også mangt ha utviklet sig, om ikke ved en uheldig skjæbnes tilfældigheder, nedgangen i Nordmændenes skibsfart var kommet just på en tid da foretagsomheten på sjøen fik et så sterkt opsving hos sydligere nationer, særlig Portugisere, så Spaniere, senere Franskmændene, Engelskmændene, og også Hollænderne. [...] Nordmændene blev det alene forbeholdt at være det folk som viste de andre nationer vei ut fra kystene og ut på de store have. (421)

Retorikken kjenner vi fra andre av Nansens verk, et norsknasjonalt perspektiv på verdens nordlige områder, der historisk kjente nordmenn settes i sentrum for oppdagelser og begivenheter i arktiske områder. I tillegg ser vi Nansens velkjente blanding av et vestlig evolusjonspreget syn på urfolk som representanter for et lavere utviklingstrinn, samtidig som han tilkjennegir en genuin beundring og anerkjennelse av disses kunnskaper om og evner til å ikke bare overleve, men leve, i Arktis.

Nord i Tåkeheimen er et oversiktsverk over oppdagelsesferder mot nord; det er i høy grad også et nasjonsbyggende verk som oppvurderer Norge og nordmenns rolle i de nordlige områder. Ettersom boka kom ut i 1911, kan en tenke seg minst to motiver for å så sterkt betone det nasjonale. Det første er selvsagt at den nye nasjonen Norge bare var 6 år, og at behovet for å se de lange linjene tilbake til en norsk storhetstid var stort. Det andre kan muligens være litt mer personlig motivert: Da Norge mistet den fjæra i hatten det ville være å komme først til Nordpolen, med Pearys erobring av polpunktet i 1909, tegner Nansen med dette et bilde av nordmenn som de egentlige og rettmessige heltene i nord. Med *Nord i Tåkeheimen* stadfester Nansen Norges posisjon som suveren i de nordlige områdene, en posisjon han selv har bidratt til å innta og befeste gjennom sine tidligere ekspedisjoner og ekspedisjonsberetninger.

3.1.2. På ski over Grønland

På ski over Grønland (1890) er Nansens debut som forfatter. Som Henning Howlid Wærp peker på i ””Innlandsisen, våre lengsles mål”. Om Fridtjof Nansen: *På ski over Grønland* (1890) – og noen andre bøker i hans spor”,¹⁴⁴ ble Nansens reiseskildring raskt – og kanskje overraskende – en suksess, tross bokas sammensatte karakter og betydelige omfang. Senere har boka blitt ytterligere oppvurdert med kanonisering under Litteraturfestivalen på Lillehammer i 2007, en vurdering som kom ut i bokform i 2008, *Norsk litterær kanon*. Wærp viser til at Nansens bok har flere likhetstrekk med den øvrige norske (skjønn)litteraturen i samtida: ”Drøm, fantasi og irrasjonalitet er altså sikre bestanddeler også i sakprosaen på slutten av 1800-tallet og

¹⁴⁴ Wærp 2007. ””Innlandsisen, våre lengsles mål”. Om Fridtjof Nansen: *På ski over Grønland* (1890) – og noen andre bøker i hans spor”.

begynnelsen av 1900-tallet, når det gjelder polarlitteraturen [...]”.¹⁴⁵ *På ski over Grønland* er et konglomerat av tekster, den kan sies å være en

[...] lærebok i ekspedisjonsutrustning, en skihistorie, en fortelling om en sjøreise, en vitenskapelig rapport, en skildring av fangst på sjøpattedyr. Man kan også legge til merkelapper som spenningsbok, friluftsyssé, etnografisk skildring, kartografisk arbeid, glasiologisk studie, nasjonalistisk prosjekt m.m..¹⁴⁶

Men først og fremst er boka en skildring av en vellykket oppdagelsesferd, en vellykket *norsk* oppdagelsesferd, og vi ser at Nansen tar i bruk fortellertekniske strategier som vi senere ser i *Nord i Tåkeheimen*, *Fram over Polhavet* og *Blant sel og bjørn*. De mest iøynefallende strategiene, som jeg her skal se litt på, er den dramaturgiske oppbygningen, spesielt innledningsvis, og den utstrakte bruken av andre tekster.

”Døden eller Grønlands vestkyst”. Det er et poeng at Nansen velger en ganske annen innfallsvinkel enn tidligere ekspedisjoner som har forsøkt å krysse innlandsisen på Grønland. Dette er ikke bare dristig sett fra et rent praktisk perspektiv, det utgjør dramaturgisk sett en genial ramme. Hele idéen til Nansen dreier seg om å gjøre det motsatte av tidligere forsøk: Først det å gå fra den ubebodde østkysten og til den bebodde vestkysten. Tidligere forsøk hadde gått ut på å gå fra vest til øst – og de måtte dermed også gå tilbake igjen! Rent motivasjonsmessig kan dette ikke ha vært det heldigste. Nansen mener at det å ikke ha en retrettmulighet vil virke inn på framdriften, den ugjestmilde østkysten er pisker de løper fra og den bebodde vestkysten er gulroten de går etter:

Begynte man, som alle tidligere ekspedisjoner, fra vestkysten, kunne man være sikker på ikke å komme over. Man ville da ha Egyptens kjøttgryter bak seg, mens man foran kunne ha den ukjente isørken og østkysten, som ikke er

¹⁴⁵ Wærp op.cit: 100.

¹⁴⁶ Wærp, op.cit: 101.

meget bedre. Og selv om man nådde frem, hadde man like så lang vei tilbake for å vende hjem. (22)¹⁴⁷

For det andre bestemmer Nansen seg for, i motsetning til det som var vanlig for samtidens polarekspedisjoner, å reise uten eget skip og bare med fem mann – seks med han selv - (til sammenligning besto Franklins Nordvestpassasje-ekspedisjon av to skip og 134 mann). De har ikke med noe ekstra, skal trekke alt selv, og bruker ski. Skibruken er også en del av Nansens nasjonalistiske prosjekt, skiløping ble sett som norsk nasjonalidrett.

Boka begynner oppskriftsmessig som en del av et mytologiserende prosjekt, både hva gjelder Grønland, målet for ekspedisjonen, og han selv som oppdager. Innledningsvis skildrer nemlig Nansen sitt første møte med Grønlands praktisk talt utilgjengelige østkyst: Seks år tidligere var Nansen som ung zoologistudent med på selfangeren ”Viking” på fangst i sommersesongen. Skuta ble sittende fast i isen utenfor Grønlands østkyst og Nansen ble veldig fascinert av dette hittil ukjente landet. Han ønsket å gå i land, men på grunn av forholdene i isen, lot ikke dette seg gjøre. Ved å vise tilbake til denne turen og den tiltrekningen han følte mot Grønland da, skaper Nansen et predeterministisk aspekt ved hele ekspedisjonen: på det personlige plan blir dette oppfyllelsen av et kall, nærmest en nødvendighet. Han er forutbestemt til denne ekspedisjonen: ”Hele denne ukjente verden lokket og drog i min unge sjel” (21). Minnet fra 1882 dukker opp igjen i femte kapittel når ekspedisjonen nærmer seg Grønland og her gis det en utførlig beskrivelse av det første besøket. Dette predeterministiske aspektet utgjør en viktig dramaturgisk og mytologisk ramme. Og i første kapittel ser vi at Nansen etablerer nettopp slike momenter på flere plan. Han viser til hvordan han søkte på prosjektet og fikk avslag om støtte både fra universitetet og regjeringen. Deretter refererer han til sin egen artikkel i tidsskriftet ”Naturen”, der han framsatte sin plan, på en nøktern og udramatisk måte. Så siterer han alle de som frarådet han å gjennomføre ekspedisjonen, han siterer både fra tidsskrifter og dagspresse. Han understreker gang på gang hvordan andre har karakterisert denne idéen som dumdristig og et luftslott. Dette er selvsagt et bevisst – og smart – fortellergrep: på denne måten kan han framheve seg selv, både som planlegger og

¹⁴⁷ Jeg benytter her den språklig reviderte utgaven av *På ski over Grønland* fra 2003, utgitt på Kagge Forlag som en del av Polarbiblioteket.

som vitenskapsmann (han hadde rett!), som polarhelt (han overlevde ekspedisjonen i dette ukjente, ugjestmilde arktiske området!) og nasjonalhelt (han var først – på Norges vegne).¹⁴⁸

Som i *Nord i Tåkeheimen* henter Nansen også i *På ski over Grønland* autoritet fra andre tekster. Han henviser til *Kongespeilet* i sin behandling av skiløpningens utvikling og historie, for å knytte denne aktiviteten til Norges stolte historie – samtidig som han gjennom å vise til det velkjente samiske veivisersagnet og sitere en strofe fra *Kalevala* underbygger sin teori om at det var lappene som introduserte skiløpning til resten av befolkningen på Nordkalotten.¹⁴⁹ I sin redegjørelse for de to samene Balto og Ravnas bekledning, viser Nansen til hva nasjonalskalden Peder Dass sier om disse i sitt storverk ”Nordlands Trompet”. Dette er grep som både oppvurderer det norske og det samiske, og Nansens tanke bak å ta med seg to samer på ekspedisjonen var jo nettopp å nyttiggjøre seg den kunnskap som et arktisk urfolk måtte ha. I tillegg gir Nansen rom for Baltos refleksjoner i sitt verk. Han ba Balto om å skrive sin egen ekspedisjonsberetning, og denne siterer Nansen i sitt - og dermed også ekspedisjonens offisielle - verk *På ski over Grønland*.¹⁵⁰ Slik nyanseres den ellers ganske enstemmede måten ekspedisjonen berettes på.¹⁵¹

Samenes – og urfolks - posisjon på Nansens Grønlandsekspedisjon er interessant å se litt nærmere på. Nansen bringer altså med egne representanter for arktisk urbefolkning; i forkant av ekspedisjonen ”bestiller ” han to samer til å være med:

Da jeg opprinnelig tenkte på å ta rein med, og da jeg trodde å kunne få nytte av den naturfolkene almindeligvis medfødte stedsans og gave til å greie seg under de forskjellige omstendigheter, så skrev jeg til et par velkjente menn i

¹⁴⁸ Når det gjelder dramaturgiske grep, tar Wærp for seg hvordan Nansen bevisst bruker utsettelse og retardasjon som virkemidler for å bygge opp spenning og leserforventning. Dette er, som Wærp påpeker, fortellingsteknikker vi kjenner fra skjønnlitteraturen. Wærp, op.cit: 106.

¹⁴⁹ Nansen 2003: 84.

¹⁵⁰ Når en studerer Nansens verk nøyer, ser en at Nansen i sjelden grad gir andre stemmer plass i sine beretninger, noe som dermed også indikerer at han både hadde respekt for Balto, men sannsynligvis også at Nansen mente at Balto hadde noe verdifullt å bidra med om ekspedisjonen.

¹⁵¹ Baltos rapport er oversatt og utgitt av Tromsø Museum i Tromsø Museums skrifter.

Finmark med forespørsel om man kunne skaffe meg to *fjellapper* som var villige til å følge med.¹⁵²

Umiddelbart føler en tidens nedlatende holdninger mot ikke-vestlige folkeslag. Både Wærp og Jølle har gjort rede for samenes situasjon på denne ekspedisjonen.¹⁵³ Begge bemerker at Nansens holdninger til disse to, Samuel Balto og Ole Nielsen Ravna, er betydelig mer negativt enn hans hovedsakelig positive, til tider romantisk eksotiserende, holdninger til urbefolkningen på Grønland. Jølle peker på at det i reiseskildringen finnes "[...] en rekke diskriminerende stereotypiseringer vedrørende det å være same, og flere av Ravna og Baltos gjøremål ble framstilt som merkelige, og karakterisert som typisk "lappisk"¹⁵⁴. Jølle understreker imidlertid at Nansen respekterte og hadde sans for Balto, han "[...] fremhevet [...] Baltos ferdigheter og karakteriserte han som en kvikk og rask fyr som bidro til fellesskapet."¹⁵⁵

Både Wærp og Jølle problematiserer Nansens forhold til samene kontra hans forhold til inuittene. Jølle mener dette muligens henger sammen med at et romantisk bilde av inuittene ikke truet det norske nasjonsbyggende prosjektet,¹⁵⁶ Wærp viser til hvordan samene konstant blir nedvurdert og latterliggjort i Nansens tekst, hvordan de kan sies å representere følelsesregisteret i boka, etter orientalistisk diskurs.¹⁵⁷ Dette ser Wærp i tilknytning til Nansens åpenbart heroiserende prosjekt på nordmenns vegne: "Helten trenger en antihelt for å stå fram i sitt rette lys. Framstillingen av samene kan i så måte sies å være utledet av fortellingens lov."¹⁵⁸ Jølle mener en må se Nansens syn på urfolkene i Arktis i forbindelse med samtidens, og Nansens eget, biologisk orienterte menneskesyn, influert av sosialdarwinismen og forestillingen om et menneskelig utviklingshierarki. Han mener det er stor forskjell på hvordan "[...] Nansen stadig fremhevet det genuint positive i "naturesamfunn", mens respekten ser ut til å ha forsvunnet når han mente det "opprinnelige" manglet"¹⁵⁹ Hvorfor samene

¹⁵² Nansen 2003:32.

¹⁵³ Jølle 2000. "Hvorfor holder jeg eskimoen for stående over europæerne?" *Kulturforskeren Fridtjof Nansen og "de arktiske andre"*; Wærp 2007.

¹⁵⁴ Jølle 2000: 87.

¹⁵⁵ Jølle 2000:88.

¹⁵⁶ Jølle 2000:89.

¹⁵⁷ Wærp 2007:111.

¹⁵⁸ Wærp 2007: 110.

¹⁵⁹ Jølle 2000:89.

som er med skulle være mindre opprinnelige enn inuittene på Grønland, kommer imidlertid ikke klart fram.

Jørgen Alnæs er av en litt annen oppfatning av Nansens forhold til inuittene på Grønland. I motsetning til Jølle og Wærp hevder nemlig Alnæs at Nansen ikke er så positivt innstilt. Alnæs bruker og bygger sin argumentasjon på Syed Manzurul Islams teorier om den nomadiske og den stedbundne reisende, slik han behandler dette i *The Ethics of Travel*. Alnæs leser Nansen opp mot en annen norsk samtidig polfarer, Eivind Astrup, og ser Astrup som den nomadiske reisende, den som er åpen for det han møter, som lar det å bo og reise flyte sammen og som derfor har forutsetninger for å forstå dem han møter.¹⁶⁰ I motsetning til Astrup hevder Alnæs at Nansen framstår som den stedbundne, eller bofaste, reisende, den som møter fremmede kulturer "[...] med et nedlatende blikk og er opptatt av å underordne det fremmede sin egen kultur. Den stedbundne framstår som uforpliktende og returnerer alltid som den samme."¹⁶¹

Denne kontrasteringen av Astrup og Nansen er ikke bare en forenkling, men etter mitt syn også feil. Det er fullt mulig, og også sannsynlig, å karakterisere Astrup som en nomadisk reisende. Problemet er bare at dét ikke automatisk gjør Nansen til det motsatte. Ifølge Alnæs er Nansens lærevillighet og nysgjerrighet overfor inuittene begrenset til det håndfaste og praktiske: "Samfunnsordning, tradisjoner og livsanskuelser hos inuittene ofrer han ikke mye oppmerksomhet, og omtaler det unødig i positive ordelag."¹⁶² Det er merkelig at ikke Alnæs nevner at Nansen ga ut *Eskimoliv* i 1891, og at dette verket tydelig viser at Nansen i aller høyeste grad omtaler inuittenes moral og samfunnsordning på en positiv måte. Jølle går i "Eskimoliv – det gode liv i nord" nært inn på Nansens skildringer av inuittene, og hans syn på eksempelvis moral: "Hans forklaring på inuittenes gode moral er en forklaring på hvor viktig miljøet er for kulturell utvikling."¹⁶³ i tillegg til at han viser hvordan Nansen nettopp ikke har et etnosentrisk utgangspunkt for sine betraktninger. Nansen forsøker å forstå inuittene på deres egne premisser, noe Alnæs framhever som

¹⁶⁰ Alnæs. 2008: 21.

¹⁶¹ Alnæs, op.cit: 42-43.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Jølle. 1996: 102.

positivt at Astrup ikke gjør: ”Nei, Astrup bruker faktisk en europeisk målestokk når han skal evaluere samfunnsstrukturen, og konkluderer, helt radikalt, med at inuittene har kommet dit vi europeere ønsker å være [...]”.¹⁶⁴ Dette er spesielt interessant ettersom Alnæs i bokas andre kapittel, ”Kartlegging”, definerer det å forstå en annen kultur ut fra et europeisk ståsted som imperialistisk. Imperialisme for Alnæs kan dermed synes å være å skildre noe, ut fra et europeisk perspektiv, som negativt, mens dersom man skildrer noe, fra et europeisk perspektiv, som positivt er det noe helt annet.

3.1.3. Blant sel og bjørn: Min første ishavsferd

Nansens siste polarberetning handler om hans første polarreise. Handlingen i *Blant sel og bjørn* utspiller seg i 1882, da den unge zoologistudenten er med selskuta ”Viking” på fangst, men boka er skrevet ned lang tid i etterkant og kom ut i 1924. Resultatet er en tistemmet bok, der den unge studenten og den eldre forskeren vekselvis kommer til orde. Hovedstemmen tilhører den eldre Nansen, han innleder med å omtale seg selv i 3. person:

Slik følte han det den tyve-åringen som sto på ”Vikings” dekk da den lettet anker og dampet ut av Arendals havn tidlig lørdag morgen, 11. mars 1882. [...] Første våren han ikke skulde få plaske om mellom holmene og skjærene og ta i mot trekkfuglene, ikke høre århanen bulre og gauken lokke i den store skogen. Det var som det blødde der inne i bringen. Men foran lokket et nytt, enda større eventyr: havet – og så langt der nord is-verdenen. Både han og ”Viking” skulde ut paa den første Ishavs-ferd. (1-2)

Og han avslutter innledningskapitlet med å introdusere bokas hovedforteller: ”Mange år er gått siden hin mars-morgen. Tyve-åringen er blitt den ”eldre mann” som nu skriver denne skildring ” (2). Dette er det mest iøynefallende trekket ved *Blant sel og bjørn*: denne blandingen av det vi må anta er autentiske dagboknotater skrevet av den unge Nansen, en historie som tilsynelatende utspilles og fortelles samtidig, som i sitatet ovenfor, men som likefullt er den eldre Nansens minner og til slutt den eksplisitte stemmen til forskeren og polarautoriteten Nansen som kommenterer

¹⁶⁴ Alnæs 2008: 15.

hendelsene i ettertid. Vi har altså å gjøre med tre teksttyper, (minst) to stemmer og en tekst som både er en reisebok og en slags oppsummerende kommentar til alle Nansens opplevde ishavsferder. Både Grønlandsturen og Fram-ferden blir nemlig relativt hyppig referert til, noe som forsterker fortellerstemmens autoritet på området.

Disse teksttypene har sine karakteristika og sine momenter som kan problematiseres. Poul Behrendt diskuterer det han kaller ulike kontrakter i boka *Dobbeltkontrakten. En æstetisk nydannelse*. Hvert verk impliserer en kontrakt mellom forfatter og leser. Den tradisjonelle sakprosaens kontrakt går ut på at

[...] alt, hvad der står på de følgende sider, er sandt, det handler om noget, der er foregået i virkeligheden, og kan om nødvendigt bekræftes empirisk ved sammenligning med andre skriftlige eller mundtlige kilder.¹⁶⁵

Dagboka har, ifølge Behrendt, en implisitt utsigelseskontrakt som forutsetter en identitet og samtidighet mellom hovedperson, forteller og forfatter.¹⁶⁶ Samtidig peker han på dagbokas upålitelige karakter, den kan være endret, omrøkert og skrevet ut fra erindring heller enn å være en direkte avskrift. Et tredje aspekt gjelder erindringsformen. Hvor sannferdig er "[...] erindringsformens retrospektive bagklogskab [...]"¹⁶⁷

Dette i seg selv er ikke unike trekk ved *Blant sel og bjørn*, og i denne avhandlinga er det ikke et mål å identifisere virkelighet kontra fiksjon i ekspedisjonslitteraturen. Det meste av reiselitteratur er en blanding av dagboknotater og rekonstruksjon av hendelser foretatt i ettertiden. Det som gjør *Blant sel og bjørn* spesiell i Nansens forfatterskap er de to parallelle fortellerstemmene som gir en interessant dynamikk mellom den unge studenten, som er opptatt av å vise hva han kan om fugleliv, zoologi og som ivrig deltar i spillet og konkurransen mellom fangstskipene – og den eldre stemmen, som viser til erfaring, senere ekspedisjoner og kunnskap ervervet i ettertid, og som skriver historien inn i en velkjent mytologi.

¹⁶⁵ Behrendt 2006. *Dobbeltkontrakten. En æstetisk nydannelse*. S. 19.

¹⁶⁶ Behrendt, op.cit: 21.

¹⁶⁷ Behrendt, op.cit: 22.

Som vi så i 2.2.1. mener Handesten at reiselitteraturen er preget av samtidighet, mens selvbiografien er en fortidsbeskrivelse. Nansens første ishavshistorie er en fortidsbeskrivelse, og har også likhetstrekk med selvbiografien i det at beretningen er en form for livshistorie, eller karrierehistorie. Steinar Gimnes peker i *Sjølvbiografier* (1998) på at det finnes selvbiografer som skriver for å plassere seg selv i offentligheten; og det finnes de som skriver for å “erindre seg sjølv og vinne innsikt i seg sjølv.”¹⁶⁸ I *Blant sel og bjørn* kan det se ut som om Nansen gjør begge deler.

Polarmytologien Nansen skriver sin første ferd inn i omfatter imidlertid ikke bare den eldre Nansen, også den unge studenten blir del av mytologien. Den unge Nansen møter selfangeren ”Jason” i isen, det samme skipet han seks år senere skal ombord på tur til Grønlands innlandsis. Den unge Nansen støter også på skipet ”Vega”, som Nordenskiöld brukte gjennom Nordøstpassasjen tre år tidligere:

Det var samme “Vega” som Nordenskiöld gjorde Nordøst-passagen med tre år tidligere. Hun tok sig godt ut, der hun lå, med den høie, smekre riggen ruvende mørk mot den overskyete himmel, hvor månen brøt igjennem. Jeg sto og så på det berømte skibet, men måtte smile ved alle de bemerkningene som karene lot falle: “Hu har gjort langreis.” “Hu har vært med på mye turing.” “Det skulde vært moro, gutt, å vært med i Neapel. Jeg kjenner en, ja han Gabriel du veit, han lå der med e skute da hu kom.

Men slik dominerung med fyrverkeri og skyting hadde'n aldrig set.”¹⁶⁹

Aner vi en noe nedlatende holdning fra Nansens side her? Og er det den unge studenten som allerede er blasert, eller er dette en tilføyelse fra Nansen anno 1924? Sammenligner man med historiene Nansen forteller om skipet Vikings kaptein Krefthing, som oftest er heltehistorier, beundrende i formen, kan en muligens tenke seg at dette hovmodet er kommet til i ettertid. Og når det gjelder nettopp den unge stemmens fortellinger om Krefthing, er det interessant å merke seg at en av de groveste historiene forekommer i den engelske utgaven, men ikke i den norske:

¹⁶⁸ Gimnes 1998. *Sjølvbiografier*. S. 31.

¹⁶⁹ Nansen 1961. *Blant sel og bjørn: Min første ishavsfærd*. S. 67.

One day in Christiania he was walking past the post-office [...] when he met a burly fellow, a singer named K - , who went about with a Great Dane which he had once set on the poodle. Krefthing stopped in front of him and said: "look here, if you set your ugly brute of a mongrel on my dog again, I'll smear your dirty head all over the post-office wall!" well, well life was a battle, not only in the Arctic Ocean, but home as well. And the skipper declaimed his favourite poem by Braun, about disappointed love and the sadness of life...
[...]¹⁷⁰

Blant sel og bjørn er om Nansens første tur i Arktis, og i de dagboknedtegnelsene jeg antar er minst revidert ser man en ung, uerfaren, nysgjerrig, men samtidig veldig selvbevisst mann. Illustrasjonene i boka er gjort av Nansen selv, kunstferdige tegninger av både dyreliv, landskap og mennesk. På den andre siden kommenterer den eldre stemmen både denne turen, turen over Grønland og Fram-ekspedisjonen. I tillegg blir selfangst grundig behandlet, med sitater fra "Vegas" loggbok av fangsten, egne journaler og Svend Foyns dagbok. Til sammen gir dette en detaljert oversikt over selenes yngleplasser, utstyr, selve fangsten og migrasjonen under fangsten. Det er heller ikke bare fangsten i 1882 Nansen gjør rede for, her refereres også til selfangst ved Grønland både før og etter denne ferden:

Om fangsten i de fleste årene fra 1873 til 1906 er det allerede offentliggjort mange verdifulle opplysninger av konservator Alf Wollebæk, som også har tegnet et kart over ungfangstens beliggenhet i disse årene. Jeg har hentet opplysningene om ungfangsten mest fra journaler og dagbøker, hollt ombord i selfangskutene, til dels også fra meteorologiske journaler. For de tidligste år hadde jeg en slags dagbok hollt av kaptein Svend Foyn selv ombord i hans seil-skibe briggen "Håbet" (1853), og barken "Elieser" (1854—1861).¹⁷¹

Slik handler dette verket både om den første ishavsferden, samtidig som den rommer alle Nansens ekspedisjoner. Det er den første, den siste og den komplette historien om Nansens polarekspedisjoner, og er et verk som med sine entusiastiske skildringer av islandskapet og dyrelivet skriver seg rett inn i en naturromantisk friluftslivdiskurs.

¹⁷⁰ Nansen 1925: 144.

¹⁷¹ Nansen 1961, op.cit: 121.

3.2 Fram over Polhavet

Ideéen bak og grunnlaget for Fram-ekspedisjonen er ganske godt kjent. I siste halvdel av 1800-tallet var Nordpolen et av de store målene for oppdagelsesreisende og deres nasjoner, og flere ekspedisjoner hadde prøvd å nå det magiske polpunktet. En av disse var den amerikanske "Jeanette-ekspedisjonen" (1879-1881), ledet av George W. DeLong. Skipet Jeanette frøs inn i isen ved Wrangeløya nord for Sibir og drev vestover i isen i to år, til de nysibiriske øyer. Nord for de nysibiriske øyene ble skipet skrudd ned og mannskapet måtte begi seg ut i isen. Bare nitten av skipets besetning på trettitre overlevde. Tre år etter skipets undergang ble det på drivisen i nærheten av Julianehåb på Grønlands sydlige vestkyst funnet en del gjenstander og vrakgods som utvilsomt måtte stamme fra skipet som hadde sunket. Blant gjenstandene var en proviantliste med De Longs egenhendige underskrift, oljebukser, lue o.l. Nansen mente at disse gjenstandene hadde drevet fra de nordsibiriske øyer vest under hele polisen og til Grønland med havstrømmer.¹⁷² Tids- og avstandsmessige målinger og undersøkelser støttet denne teorien. Dette var en direkte foranledning og inspirasjon for Nansens Fram-ekspedisjon, som gikk ut på å la et skip fryse inn og drive med havstrømmene over polisen, forhåpentligvis så nært polpunktet som mulig.

Først tenkte Nansen å seile gjennom Beringstredet og vestover langs Sibirs nordkyst mot de nysibiriske øyer, men fant etter hvert ut at han kunne seile gjennom Karahavet og nord til de nysibiriske øyer. Der ville han la skipet fryse fast i isen, og forhåpentligvis drive over polpunktet på sin ferd vestover. Nansens plan lyktes. Fra 1893 til 1896 drev "Fram" med strømmene gjennom polisen, driften fra øst til vest gikk så langt nord som til 85° 59'. På den andre siden mislyktes planen. Nordpolen ble ikke nådd, men Nansen og Johansens forsøk på å nå polpunktet med ski, hunder, kajaker og sleder var en bragd uten sidestykke i polarhistorien, selv om de bare kom marginalt lenger enn Fram, til 86° 14'. Samlet sett sikret Fram-ekspedisjonen dermed ikke bare Nansens renommé som polarforsker og –erobrer, men også Norges renommé som ledende polarnasjon. Og svært sentralt i mytologien omkring ekspedisjonen står Nansens store reiseskildring, *Fram over Polhavet I og II* fra 1897.

¹⁷² <http://www.polarhistorie.no/ekspedisjoner/Jeanette> (20.01.10)

3.2.1 Resepsjon

Nansen begynte umiddelbart etter hjemkomsten å skrive om ferden, samtidig som han holdt foredrag og tok fatt på bearbeidelsen av de vitenskapelige dataene.¹⁷³ Verket ble først gitt ut heftevis, slik vi ser det anmeldt i *Nordstjernen*, 4.4.97: “Værket, hvoraf nu indtil 7de Hefte foreligger i overordentlig smagfuld og solid Udstyrelse, udkommer i Hefter paa 2 sekstensidige Ark til en Pris af 6 Øre pr. Hefte, og Prise for den hele Bog vil ikke komme til at overstige 20 Kr.”

Heftene anmeldes fortløpende og kritikerne er overmåte begeistret. Et gjennomgående poeng er verkets litterære kvaliteter, i tillegg til at anmelderne vurderer verket ut fra sjangertilhørighet. I samtiden blir denne litteraturen åpenbart tatt på alvor:

Bogen bør læses, og den bør læses, som den udkommer nu, Hæfte paa Hæfte, fordi den saa virker stærkest. Der er faa Bøger, der griber saa stærkt som denne Rejsebeskrivelse. Man rives med ind i Stæmninger saa forunderlige og udenfor det Dagligdags, at de ”digtede” Bøger synes en fattige mod denne.¹⁷⁴

Anmelderen hevder at denne langsomme utgivelsesmåten ikke er negativ, tvert i mot forsterker langsomheten inntrykket av kampen disse mennene kjemper. Det sakte ugivelsestempoet gjør boka enda mer mektig. Der andre reisebeskrivelser hastig forteller om oppdagelser og møter med andre, reiser disse fra sivilisasjonen til den ytterste ensomhet. “[...] saa er det dog mest af alt *Ensomheden*, der giver den sit Mærke.”

Det skjønnlitterære framheves også i *Danebrog* 17.05.97, i anmeldelsen av de 14 første heftene, 450 sider tilsammen:

Hvert Øjeblik er det en virkelig Digter, der bryder igjennem i Dagbokens Stemningsudbrud, i de storslaaede Naturskildringer, i de smaa Karakteristiker af den lille Menneskeverden, det berømte ”Fram” rummede. Hæfte efter Hæfte glæder man sig over den sjældne Iagttagelsessans, den store Deskriptionsevne, de plastiske Situationsbilleder, den ægte, menneskelige

¹⁷³ Hegge 2002: 80.

¹⁷⁴ *Politiken* 06.04.97 av Poul Levin.

Lyrik i Længselssukkene efter Hjemmet, efter Hustru og Barn, efter Fædreland og det gamle Samfund. [...] Hvilke Forskjel paa denne Rejsebog og de mange Bohemeskildringer af Knejpeliv paa Grand Hotel og af syg Kjærlighed paa Carl Johan!

I november 1897 er hele boka ute. For Aschehoug forlag ble reiseberetningen en umiddelbar suksess i Norge, og til sammen har den solgt over 20 000 eksemplarer. Hvem var så leserne av denne type bøker? Som vi tidligere har vært inne på har polarlitteraturen vært – og er – svært populær. Dens sjangermessige hybriditet, en blanding av faktabasert, informativ og spennende, troverdige og gode historier har gjort nedslagsfeltet bredt. Rundt århundreskiftet 1800-1900 hadde en i tillegg imperialistiske og nasjonale aspekter som spilte en betydelig rolle. Beau Riffenburgh, som har skrevet om pressens behandling av oppdagerne på 1800-tallet, sier det slik:

In an era of imperialism and extreme nationalism, when the state was extolled as supreme and the individual was subordinated to, yet made to personify, the nation, men who achieved remarkable feats were more than just popular heroes; they were symbols of real and imagined nationalist or imperialist cultural greatness. Explorers, confirming as they did the heroism, romance, and adventure of empire, were a particularly celebrated genre.¹⁷⁵

Bøkene ble i tillegg skrevet for et bredt publikum, som Tallmadge peker på: “Finished accounts are written for publication and are in every sense ”public” documents appealing to a general rather than a restricted audience.”¹⁷⁶

Med utgivelsen av boka som helhet anmeldes den også på nytt. Det mest interessante er da at Sverdrups del blir viet stor oppmerksomhet, spesielt tatt i betraktning at hans bidrag til verket i dag stort sett ikke nevnes. Dette kan selvsagt komme av at Nansens tekst allerede var omtalt og kommentert underveis, at man ikke ønsket å gjenta seg selv og derfor heller trakk fram det som var nytt i boka. Samtidig er det tydelig at samtidas kritikere har kunnskap om og interesse for reiseskildringer i det hele, og at Sverdrups tekst således kanskje ble ansett som interessant og verdt å bruke spalteplass

¹⁷⁵ Riffenburgh 1993: 2.

¹⁷⁶ Tallmadge 1979: 3.

på. I tillegg hadde Sverdrup en helt annen heltestatus i samtida enn han har i dag, noe som tydelig framkommer av anmeldelsene. I *Politiken* 08.11.97 blir faktisk halvparten av anmeldelsen viet Sverdrups tekst og der man i dag kanskje tenderer til å se på Sverdrups skildringer som litt kjedelige og tørre, blir derimot hans fortellerevner trukket fram i flere av anmeldelsene: ”[Sverdrup] der har givet en levende Fremstilling af dette Afsnit av Reisen [...]”¹⁷⁷; ”Vi lykønsker forfatteren Sverdrup til hans udmerkede skildring af det store arbejde, sømanden Sverdrup har utført.”¹⁷⁸

I motsetning til hva man skulle tro når man leser anmeldelsene, har ikke Nansens verk blir behandlet som litteratur i særlig grad i ettertid, det har først og fremst vært *polarhistorien* som har behandlet reisebøkene og da har fokus vært rettet mot ekspedisjonen som historisk og nasjonal begivenhet. Et unntak i denne historikerdiskursen er Tallak Moland, som nevnes innledningsvis i kapittel 1. I artikkelen ”Konstruksjon av mandighet i det nordlige landskapet. Om Fridtjof Nansens polferder ved århundreskiftet.” er Moland opptatt av å vise til hvilke valg Nansen gjorde da han skrev sin reiseberetning. Moland står altså for en sjelden litterær innfallsvinkel til Nansens verk. Han gjør rede for tidens diskurser som Nansen var underlagt, påvirket av og forholdt seg til – deretter går han videre til sitt hovedpoeng, som er spørsmålet om hvorvidt det fantes en eksplisitt maskulin diskurs som Nansen kunne bruke?¹⁷⁹ Moland mener Nansens bruk av heltebegrepet, hans fokus på tapperhet og det å være mann, er noe som ikke var tilstede i Nansens grønlandsberetning, men som først kom inn i reiseberetningen fra nordpols ekspedisjonen. Nansen selv gjorde bare to ordentlige ekspedisjoner til polarområdene, men han fortsatte å skrive om disse og mennene som utfordret dem, eksempelvis Roald Amundsen, Robert F. Scott, Robert Peary og, selvsagt, Hjalmar Johansen – og han brukte hyppig betegnelsen ”mann” i sin omtale av disse. Moland konkluderer med at om en leser Nansens tekster om menn i det nordlige landskapet samlet, er inntrykket at han skapte forestillinger om en mandighet.¹⁸⁰

¹⁷⁷ *Berlingske* 06.11.97.

¹⁷⁸ *Naturen*, oktober 1897.

¹⁷⁹ Moland 2000: 48.

¹⁸⁰ Molans, op.cit: 50.

Overraskende nok tar ikke litteraturviteren Jørgen Alnæs for seg *Fram over Polhavet* i sin bok om norske reiseskildringer, *I eventyret*, selv om boka ellers er kjærkommen som en mer litterær tilnærming til reiselitteraturen. Alnæs' bok er ellers godt orientert omkring norske ekspedisjonsberetninger og tar grundig for seg Nansens *På ski over Grønland* og Eivind Astrups *Blandt Nordpolens naboer*. I sin behandling av *På ski over Grønland* ser Alnæs blant annet på likheter mellom Nansens bok og underholdnings- og populærlitteratur, såkalt formellitteratur med kjente strukturer¹⁸¹. Med utgangspunkt i dette og teorien om den nomadiske og den stedbundne reisende, introdusert av litteraturforskeren Syed Manzurul Islam, i boka *The Ethics of Travel*, foretar Alnæs en analyse og sammenligning av Astrups og Nansens grønlandsverk. Alnæs mener Astrup og Nansen ”representerer to viktige strømninger i reiselitteraturen: den heltedige oppdageren som reiser i sivilisasjonens og nasjonens tjeneste, og utbryteren som flykter hjemmefra og bretter ut sinnet sitt for leseren”.¹⁸² Alnæs peker videre på at internasjonalt var den andre retningen på vei framover, men i Norge førte Nansens verk til at ”den moderne vendingen” innen reiselitteraturen ikke skjedde, men at man i stedet kun var fokusert på polar reiselitteratur:

Det var der man kunne odle fram nasjonale helter, og demonstrere nordmenns tapperhet og ferdigheter. Kun en håndfull ikke-polare bøker kommer ut mellom 1890 og 1920. Polarlitteraturen er derimot overveldende, både når det gjelder antall utgivelser, innflytelse og oppmerksomhet.¹⁸³

Alnæs kritiserer nærmest Nansen for at den moderne vendingen innen reiselitteratursjangeren ikke kom til Norge, og karakteriserer videre Nansen for å være mer opptatt av målet enn veien, for ikke å bry seg om naturopplevelsen, samt for å ha en mer upersonlig fortellerstil.¹⁸⁴ Når en tar disse påstandene i betraktning er det kanskje ekstra merkelig at ikke Alnæs sier noe om *Fram over Polhavet* som jo nettopp har mange av de kvalitetene han anklager *På ski over Grønland* for ikke å ha. Alnæs skriver at Astrup og Scott har det til felles at de lar naturen bli en arena for

¹⁸¹ Alnæs 2008: 40.

¹⁸² Alnæs, op.cit: 43.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Alnæs, op.cit: 43-44.

tilbaketrekking og dyrking av irrasjonelle, romantiske idealer, i motsetning til Nansen og Amundsen.¹⁸⁵ Hva med *Fram over Polhavet*? Har Alnæs glemt at Nansen i dette verket viser et lidenskapelig og sterkt subjektivt forhold til naturen, i tillegg til at verket er preget av en tildels utpreget subjektiv og følelsesladd fortellerstil? Alnæs vier kun ett avsnitt til *Fram over Polhavet*, et svært tvetydig avsnitt om norske reiseskildringers upersonlighet:

1800-tallets norske reiseskildringer var så lite personlige at det knapt var plass til mennenes følelser overfor kvinner. Likevel kan vi skimte den ventende hustruen i flere av disse reiseskildringene. [...] Da "Fram" ble bygd, var Eva Nansen, Nansens kone, gudmor for skuta. Nansen dediserte *Fram over Polhavet* "[t]il hende som døbte skuten og sat modig tilbake", men han dveler ikke mye ved det. Han røper imidlertid at det er tungt å forlate den lille datteren Liv, og da "Fram" passerer hjemmet hans i Sandvika, kommer et hint om at det er enda tyngre å forlate moren til Liv: "I kikkerten skimtet jeg en lys skikkelse på benken under furuen - - Det var den mørkeste stund på hele ferden." Mer var ikke nødvendig å si.¹⁸⁶

At Nansen gjennom hele det første halvannet året lengter hjem og skriver om det i sin reiseberetning, sier Alnæs ingenting om. Alnæs prosjekt er dermed vanskelig å identifisere. Han synes å ha den forhåndsoppfatning at reiseskildringer skrevet av mennesker på flukt fra sivilisasjonen er det beste; at reiseskildringer bør inneholde en form for systemkritikk. I forordet "Smaken av eventyr" skriver han at han i *I eventyret* skal følge reiseskildringer som er skrevet av folk som reiser for reisens skyld. Hva dette innebærer er litt uklart all den tid han sammenligner Astrup, som han mener "reiser for å leve et annet sted, adoptere andre skikker, språk og livsanskuelser, uten tanke på hjemlandet",¹⁸⁷ med Nansen og hans ekspedisjon som hadde som mål å være den første til å krysse innlandsisen på Grønland. Astrup hadde dessuten neppe noen planer om å leve på Nord-Grønland.

¹⁸⁵ Alnæs, op.cit: 47.

¹⁸⁶ Alnæs, op.cit: 235.

¹⁸⁷ Alnæs, op.cit: 15.

3.2.2. En skapelsesberetning

Som vi så i kapittel 2.3 identifiserer John Tallmadge fire grep han mener reisebokforfattere benytter seg av for å bevise beretningens autentisitet og vinne lesernes tillit. De to første ser vi Nansen benytte seg av i de før nevnte polarreisebøkene: å vise til kunnskap, ikke bare om ekspedisjoner og ekspedisjonshistorie, men også om beslektede områder; og å være nøye med tekniske detaljer og informasjon om ekspedisjonens utrustning, oppgaver og resultater. Både *På ski over Grønland* og *Blant sel og bjørn* har egne kapitler viet forskjellige vitenskapelige områder som skiløpingens historie, fangst på ulike selarter rundt Grønland, havstrømmer og isforhold og isbjørnen. Når vi ser på innholdsfortegnelsen i *Fram over Polhavet* ser vi ingen slike kapitler. Alle kapitlene, unntatt det første, har fått titler etter reisens forløp. Dette gjør at boka umiddelbart framstår som en mer samlet reiseberetning som ikke spriker i alle retninger. Det betyr imidlertid ikke at Nansen utelater å vise til kunnskap eller nedtegne detaljer underveis i reisen; de er bare i større grad bakt inn i beretningen som helhet.¹⁸⁸

Første kapittel er imidlertid viet alle detaljer i forberedelsen til ferden, denne delen inneholder oversikt over alle bidragsytere, ekspedisjonens regnskap, skisser av skipet og nøyaktige detaljer om dets konstruksjon samt redegjørelse for den øvrige utrustningen, av utstyr og proviant. Når det gjelder provianten, er ingenting overlatt til tilfeldighetene. Mulighetene for at mennene skulle rammes av skjørbuk var sannsynlig for en ekspedisjon av en slik varighet som den Nansen planla. Derfor understreker Nansen at valget av proviant var tatt i samråd med ekspertise: ”Alle herhen hørende fysiologiske spørsmål blev omhyggelig drøftet med professor *Torup*, som utrættelig bistod mig med råd og dåd i dette for os så væsentlige punkt. [...] Hvert eneste fødemiddel blev kemisk undersøgt, før det blev antat [...]” (62-63). Selvsagt var disse forhold av interesse for leseren av beretningen, både hva gjelder de økonomiske forhold og utrustningen. Den viktigste konsekvensen av den nitidige gjennomgangen av alle tenkelige detaljer er at ekspedisjonens ukontrollerbare natur nærmest faller i skyggen og man sitter igjen med inntrykket av en ekspedisjonsleder med full kontroll. Første kapittel gir oss et bilde av en leder som har tenkt på alt, som

¹⁸⁸ I tillegg må det igjen nevnes at de vitenskapelige resultatene etter Fram-ferden ble gitt ut i seks egne bind.

er rasjonell og fornuftig og ikke overlater noe til tilfeldighetene. Det er imidlertid ikke dette bildet av ekspedisjonslederen som kommer til å bli mest framtrædende i teksten.

Å iscenesette seg selv og å skape eller synliggjøre fortellingens plot er viktige litterære grep for reisebokforfatteren. Som vist til i kapittel 2.3.1. og 2.3.2. kan mytologisering i litteraturen, forstått som språklige konstruksjoner og personliggjøring av idéer, henge sammen med fortellerens selvframstilling. Og dette til sammen utgjør en betydelig og viktig del av konstruksjonen av et plot.

Nansens første litterære grep trer tydelig fram allerede i *Fram over Polhavets* begynnelse. De aller første sidene samt ”Indledning”, skriver seg rett inn i mytologien omkring polarferder og etablerer samtidig en egen diskurs som preger verket som helhet. Myten om islandskapet og den reisende polarhelten blir presentert helt i begynnelsen, gjennom bruk av litteratur og mytologi. *Fram over Polhavet* innledes av tre tekster - før selve hovedteksten. Disse tre tekstene er dedikasjonen, forordet og innledningens epigraf. Dedikasjonen lyder slik: ”Til hende som døbte skuten og sad modig tilbake.” Den andre teksten er forordet:

Jeg har bare to ting at si: For det første at denne bog er blit for personlig farvet til at være en reiseberetning i almindelig forstand. Men jeg har det håb at fortællingen dog vil skinne gennem det subjektive, og at der fra stemningernes skiften vil dæmre frem et billede af naturen og livet i den store isensomhed. [...]

I dette forordet viser Nansen at han er svært bevisst at han skriver seg inn i en sjangertradisjon, og at han går ut over rammene for sjangeren med kanskje å være *for personlig*. Slik det framgår av forordet ser en også at Nansen er bevisst de litterære grep han selv benytter; gjennom skiftende stemninger skal bilder av naturen og livet i isen framtre. Allerede før en har begynt på boka har en fått et varsel om fortellergrep og stil samt om bokas personlige og subjektive karakter.

Et hint om verkets innholdsmessige sentrering preger i tillegg den innledende epigrafen:

Der vil komme en tid efter sildige
år, da oceanet vil løse tingenes bånd, da
den umålelige jord ligger åben, - - -
og Thule ikke lenger er det yderste
blandt landene.
Seneca.

Dette sitatet av den romerske filosofen og forfatteren Seneca setter de nordlige områder inn i en kontekst, både en historisk, en litteraturhistorisk og en idémessig kontekst.¹⁸⁹ Dermed settes også *Fram over Polhavet* inn i både en historisk og en litteraturhistorisk kontekst.

Thule er et myteomspunnet land, det aller fjerneste land. Peter Davidson peker på at: ”*Ultima Thule*, the most distant place on earth, has done long service as a metaphor and reference point for the end of the knowable world.”¹⁹⁰ Som vi så i 3.1.1. bruker Nansen Pytheas’ reise til Thule også i *Nord i Tåkeheimen* der han forteller om utforskning av polarområdene. I begge verkene henter Nansen autoritet til sitt eget prosjekt ved å sette det inn i denne historiske og idémessige konteksten. I tillegg er det et spenningskapende grep å bruke Thule, dette mytiske og magiske sted, som referansepunkt for sin egen reise. Thule representerer i tradisjonen slutten på verden slik vi kjenner den. Ved å innlede med dette sitatet stiller Nansen seg i en reisetradisjon der han skriver seg selv inn som siste ledd: Nansen og Johansen kommer lengre nord enn noen før hadde vært.

Hva fortelles det om – og *hvordan*? Nansen varsler allerede i forordet hvordan: ved hjelp av narrative grep og symboldannelse, altså grep vi helst forbinder med fiksjonslitteratur. *Hva* fortelles det så om? En mislykket nordpolerobring? Tar en i betraktning at målet var Nordpolen, kan en nemlig anse det nordlige vendepunktet for Nansen og Johansen, 86°14’, som et nederlag, til tross for at det var en lengst-nord-rekord. Det blir altså tydelig at ekspedisjonsberetningen, framstillingen og

¹⁸⁹ Pytheas skrev om Thule i verket ”*Peri tou Okeanou*” – ”*Om Havet*”. Dette verket er tapt og det er kun bevart fragmenter av det gjennom sitater i verk hos senere forfattere.

¹⁹⁰ Davidson 2005:22.

framstillingsmåten, spiller stor rolle for hvorvidt ekspedisjonen skal oppfattes som vellykket. Som forfatter kunne Nansen selv definere ekspedisjonen og prosjektet i sin skildring. Han kunne framstille den som vitenskapelig ekspedisjon, som nasjonalt prosjekt, som en idrettsprestasjon eller skitur – eller som en mannsdomsprøve og en heltedåd, og boka skriver seg også inn i flere diskurser, som Moland viser til i sin artikkel.¹⁹¹ Senecas sitat tydeliggjør at verket i stor grad skal skildre en dåd og et eventyr; til tross for at Nordpolen ikke ble nådd, handler boka om å åpne og måle den umålelige jord.

Nord som et magisk og mytisk sted understrekes også innledningsvis, i den skapelsesberetningsaktige begynnelsen. Polaregnene er her besjelet, landskapet lignes med en veldig jette som sover uforstyrret helt til menneskene våkner. Vi ser også at de ukjente delene av verden, både hetens og frostens riker, blir tilegnet dødelige egenskaper:

Uset og ubetrådt, i dødens mægtige ro, slumred de stivnede polaregne under sin uplettede iskåbe fra tidernes morgengry. Hyllet i sin hvite skrud strakte den vældige jätte sine klamme islemmer udover og ruged over årtusinders drømme. Tiderne gik – dyb var stilheden. Så, i historiens dæmring, fjernt i syd, løfted den vågnede menneskeånd sit hode og så over jorden; mod syd mødte den varme, mod nord kulde, og bag det ukjendtes grænser la den da de to riger, den altfortærende hedes, den dræbende frosts. (1)

Menneskeånden våkner, og i dens natur ligger det å tøyne grensene: ”Men for menneskeåndens trang [...] måtte det ukjendtes grænser vige skridt for skridt, indtil de stansed i nord ved dørstokken til naturens store iskirke, polaregnes endeløse stilhed” (1). Det er menneskenes utforskertrang Nansen sikter til, det vedvarende jaget etter innsikt og kunnskap, slik vi så han også presenterte det innledningsvis i *Nord i Tåkeheimen*. At de nordlige områder utgjør noe magisk ser vi i måten de beskrives på; først med sakrale termer: som en iskirke i endeløs stillhet – dernest i mytologiske termer, besjelet som jetter:

¹⁹¹ Moland. 2000.

Til denne stund hadde ingen uovervindelige hindringer reist sig for de seierrig fremrykkende skarer, og de drog trøstig videre. Men her gjorde jætterne front mod dem i pakt med livets værste fiender – isen, kulden, og det lange vintermørke. Skare efter skare stormed mod nord, men bare for at lide nederlag. (1-2)

Polarjettene i pakt med livets verste fiender. Dette er den ultimate utfordring for menneskene. Vi ser at fortelleren her tegner et bilde av ferdene mot nord som umulige, skarer av mennesker lider nederlag. Likevel trenger menneskene til slutt inn i disse mytologiske og mystiske traktene, og her foretar Nansen et interessant grep: i det polarområdet blir erobret skritt for skritt, gir han traktene navn etter norrøn mytologi. Polarområdene sammenlignes med Niflheim, den iskalde tåkeheimen nord for Ginnungagap, dødens ugjestmilde rike. Det at menneskene trenger inn her understreker menneskenes edle og sterke karakter, noe som videre blir Nansens hovedorienteringspunkt. Og hvem er disse menneskene? Han knytter disse til den gamle norske tradisjon og historie ved å fortelle denne historien som om den handler om de gamle norrøne guder, i tillegg til at han knytter seg og sitt prosjekt til dette, gjennom bruken av *vi*:

Hvorfor drog vi stadig tilbake did? Der nord i mørke og kulde stod Helheim, dødens bolig, hvor dødsgudinden hersked, der lå Nåstrand, ligstranden, - did hvor intet levende vesen kunde ånde, - didind søgte følge efter følge – hvorfor? For at hente døde hjem? - ligesom Hermod, da han red efter Balder? Nei, kundskap for kommende slegter var det de hented, - og vil du se menneskeånden i den ædleste kamp mod overtro og mørke, da læs de arktiske reisers historie, læs om mænd, som i tider da overvintring i polarnatten mer sandsynlig gav død end liv, dog med flyvende faner drog ud til det ukjendte. Ingensteds er vel viden kjøbt med større summer af savn, nød og lidelse; men ikke vil menneskeånden hvile, før hver plet også af disse strøg er lagt ind under mandefod, og hver gåde er løst der oppe. (2)

I dette avsnittet, der polarutforskning blir sett på som de nobleste, edleste og tøffeste av oppdagerferder, er det nordmenn som spiller hovedrollen. Nansen karakteriserer vikingene som verdens første polarfarere og viser til at ”de gamle nordmænd, med

Erik Røde, Leiv, og de andre i spidsen [er] foregangsmænd for alle kommende slegters polarfærder” (3). Ved å skissere denne forbindelsen skaper Nansen en form for skjebne på nordmenns vegne: ”Længe før andre sjøfarende nationer endog hadde vovet at forlade farvandet langs kysterne, færdedes vore forfædre paa kryds og tvers i disse have, opdaget Island og Grønland, og bebygged dem [...]” (3). Det hviler en skjebne over nordmenn, de er både eslet til og nærmest forutbestemt til å utforske kartenes hvite flekker. ”Lysten til eventyr [...] er et af grundtrækkene i vor folkekarakter”, det er også ”virkelig videlyst”. Nansen nevner i tillegg både Othar og Harald Hårdråde som tidlige polarfarere. Denne skjebnetanken blir enda mer iøynefallende når Nansen fortsetter:

Så sygned vort folk hen, og hundreder af år svandt før atter færderne gik mod de nordlige farvand. Denne gang var det andre nationer, særlig hollænderne og engelskmændene som gik i spidsen. Men de gamle nordmænds nøgterne anskuelser var gåt tabt. (5)

Under dansketiden ”sygnet” det norske folk hen og polararenaen ble etterhvert overtatt av nasjoner uten ”nøgterne anskuelser” slik at utallige vrangforestillinger om polartraktene ble skapt og vedlikeholdt. Til tross for alle ”vilde teorier” mener Nansen at disse har vært til nytte, i det at også mislykkede forsøk har gitt økt kjennskap om jorden. I løpet av *Fram over Polhavets fem første sider* skaper Nansen en mytologisk ramme for verket, som fungerer nærmest som en skapelsesberetning for moderne polarutforskning og for nordmenn som polarhelter. Deretter kan historien om Fram-ferden begynne; det norske folk er ikke lenger hensyknert.

Denne mytologiske heltehistorien er en sentral bestanddel av den diskursen Nansen skaper om polarferden. Dersom en skal knytte dette til diskursteoretiske begreper, kan en si at et nodalpunkt eller privelegert tegn i Nansens ekspedisjonsberetning er det norrøne eller gammelnorske. Dette får minst to betydninger: For det første kan en se dette som et bilde på mot, heltegjerninger og maskulinitet. For det andre knyttes dette til det norsknasjonale.

Nansen foretar videre i innledningen et litterært grep som utfyller den mytologiske rammen, løfter verket opp fra eventyrverdenen og inngir troverdighet. Etter

begynnelsen, som på en poetisk og litterær måte appellerer til leserens følelser, er det duket for kunnskap og faktabasert informasjon.¹⁹² Grundig gjør Nansen rede for tidligere forsøk på å utforske polarområdene og reise nord i isen, til Nordpolen. Han tar for seg flere sentrale ekspedisjoner, eksempelvis Greely-ekspedisjonen (1881-1884), den østerriksk-ungarske ekspedisjon under ledelse av Weyprecht og Payer (1872-74) og den amerikanske Jeanette-ekspedisjonen (1879-81) og drøfter hvilke måter og strategier som er valgt. Han beskriver framkomstmiddel og veivalg. Han løfter fram det som har vært smart og hoverer noe over det som har vært mindre vellykket: ”Under det mest energiske forsøg som nogensinde er gjort på at nå høie bredder, Markhams merkelige marsj mod nord [...]” (7). Han undrer seg over at ingen har forsøkt å reise på inuittenes vis, med lette kajaker og hunder til å trekke. Til slutt er konklusjonen klar: ”Efter kortelig at ha omtalt de forskjellige tidligere polarfærder sier jeg: ”Resultatet af de mange forsøg må, efter hva her er meddelt, synes noget trøstesløst” (12). Heretter presenterer Nansen sin egen teori, grundig vitenskapelig underbygd med henvisning til både samtidig forskning på polhavets havstrømmer og dybdeforhold - og observasjoner gjort av reisende og boende i tilstøtende områder, i tillegg til at Nansen selv innehar en viss autoritet som vitenskapsmann.

I innledningen ser vi tydelig Nansens talent for dramaturgi og evne til å framstille fortellingen om Fram-ferden som et sannferdig helteeventyr. Nå er dansketiden over og det er på tide å vekke til live normanna-ånden og følge i forfedrenes fotspor. Han introduserer så utviklingen av sin egen teori og skriver seg dermed inn i historien om norske polarfarere. Interessant nok presenterer Nansen grundig den negative mottakelse planen fikk. I et foredrag for de geografiske selskap i London i 1892 var de viktigste engelske polarreisende tilstede, og langt de fleste var uenige, ikke bare i Nansens teori om havstrømmene, men også i hvorvidt det kunne være mulig å la et skip drive med isen uten å bli skrudd ned eller knust. Ikke minst skriver den amerikanske general Greely en svært kritisk artikkel i et amerikansk tidsskrift, ”The Forum”, om Nansens plan, en artikkel Nansen refererer store deler av:

Det slår mig som næsten utroligt, at den plan dr. Nansen har udkastet, skulde få opmuntring eller understøttelse. Den synes mig at være baseret på falske

¹⁹² Jf Tallmadges første punkt, å vise til kunnskap og tradisjon.

forestillinger om de fysiske forhold i polaregnene og, om den forsøges, at love golde resultater, bortset fra lidelse og død blandt deltagerne. Så vidt jeg ved, har dr. Nansen ikke hatt noen arktisk erfaring; hans reise over Grønland er, skjønt vanskelig, ikke mer ”*polar work*” (polararbeide) end at bestige fjeldet St. Elias. Det er tvilsomt om noen hydrograf for alvor vilde diskutere hans teori om polarstrømmene, eller om noen arktiske reisende vilde slutte seg til hele projektet. (41-42)

Greely mener planen ikke er gjennomførbar og han mener Nansen ikke har noen troverdighet som arktisk reisende. I artikkelen mener Greely også å bevise at teoriene som ligger til grunn for planen er basert på feil og antagelser, og til slutt tilbakeviser han at det skulle være mulig å bygge et skip som kunne motstå isen. Nansen refererer kritikken samvittighetsfullt, men bemerker i en fotnote hull i Greelys kunnskaper: ”Når han gir den opplysning, at Leigh-Smith skulde ha sett slike fjeld på Franz Josefs Lands *nordvestkyst*, er dertil å bemerke, at endnu intet menneske har vært der” (43). Greely avslutter med å slå fast at: ”arktiske opdagelsesreiser har nok av dumdristighet og farer i sine lovlige og anerkjendte metoder, om de ikke også skal bære byrden av dr. Nansens ulogiske plan til selvødelæggelse”(44).

At Nansen har inkludert Greelys pessimistiske syn på planen innledningsvis i sin egen ekspedisjonsberetning, skyldes nok ikke et utslag av respekt for Greelys ekspertise på området, tvert i mot: Nansen lar Greelys bastante påstander stå som et hån over hans uvitenhet, samtidig som dette grepet gjør Nansens egen dåd tydeligere: så mange tok feil, men jeg hadde rett. Så ovenpå er Nansen at han inkluderer nok et kritisk innlegg framsatt av Greely i en artikkel i *Harpers Weekly* etter Fram-ekspedisjonens hjemkomst. Kritikken tar for seg det faktum at Nansen forlot sitt skip og mannskapet for å erobre Nordpolen og er et kraftig angrep på Nansens ære og det Greely anser som manglende ekspedisjonsetikette:

Når de Longs og dr. Nansens ekspedisjoner stilles mot hinanden, er det nødvendig å påpeke den eneste flekk som skjæmmer Nansens ellers så glimrende løpebane, den at han frivillig forlader sine kamerater på det isindesluttete skib hundreder av mil fra noget kjendt land, med den hensikt ikke at vende tilbake, men for, som han selv sier, at ”gå til Spitsbergen, hvor

han er sikker på at finde et skib”, 600 mil (engelske) borte. De Long og Ambler hadde en sådan æresfølelse, at de heller ofred sine liv, end de skilte sig fra en døende mand som de ikke kunde redde ved sin nærværelse. Det overgår enhver begribelse, hvorledes Nansen således har kunnet afvige fra den helligste pligt som påhviler chefen for en sjøekspedition. Den kjække kaptein Sverdrups heldige hjemkomst med ”Fram” undskylder heller ikke Nansen. Sverdrups troskab, mod og dygtighed, da han holder fast ved ”Fram” og bringer sine kamerater tilbake til Norge, vil i manges øine vinde endda mere strålende laurbær for ham end hans dygtige og begavede chefs. (44-45)

I denne sammenheng er det interessant å dvele litt ved at Roald Amundsen også ble kritisert for å forlate sine menn under sitt første, dramatiske forsøk på å nå Sydpolen.¹⁹³ I motsetning til Nansen, som altså inkluderer denne kritikken i sin egen ekspedisjonsskildring, forholder ikke Amundsen seg til kritikken av denne episoden i sin bok *Sydpolen* (1912) overhodet. Nå spiller det muligens inn at Sydpolekspedisjonen fra første stund var preget av hemmeligholdelse, men likevel kan en spørre seg hvorfor Nansen i ettertid har sluppet unna med å ha forlatt sitt skip og sine menn innefrosset i Polhavet? Nansen selv kommenterer ikke kritikken fra Greely ytterligere. Mener han resultatet av ekspedisjonen taler for seg selv eller ønsker han å løfte fram Sverdrups innsats? Sannsynligvis bør dette grepet forstås ut fra Nansens gjennomførte dramaturgiske oppbygning av teksten. Teksten er bygd opp slik at den understreker Nansens genialitet, også når det gjelder avgjørelsen om å forlate skipet og overlate ansvaret til Sverdrup.

Oppsummerende kan vi si at fortellermåten i innledningen er slik: Først skaper Nansen en mytologisk ramme for teksten som nærmest kan lignedes med et helteeventyr. Dernest hamrer han prosjektet fast med en gjennomgang av tidligere ekspedisjoners erfaringer, før han presenterer en vitenskapelig grunnlagt teori og legger fram sin plan. Disse narratologiske grepene gir teksten en kombinasjon av troverdighet og lesverdighet. Tekstens etos og patos underbygger tekstens logos. Før

¹⁹³ Denne kritikken er tydelig fremsatt av Amundsenbiograf Tor Bomann-Larsen og Johansenbiograf Ragnar Kvam Jr., samt at Hjalmar Johansen i sine dagboknotater fra sydpolferden går kraftig ut mot Amundsens lederskap.

selve ekspedisjonen starter har Nansen lagt opp til å fortelle et sannferdig norsk helteeventyr med seg selv i hovedrollen. Det er nemlig et påfallende trekk i verket at Nansen nærmest utelater å berette om sine medreisende på ekspedisjonen.

3.2.3. Monomyten

Innledningsvis så vi at Jørgen Alnæs pekte på likheter mellom reiselitteratur og forskjellige typer populærlitteratur. Ett av disse likhetstrekkene dreide seg nettopp om den ensomme hovedpersonen, "[...] einstøingen i kriminalromanene [...], den folkeskye helten i westernfortellingene eller den ensomme ridderen i middelalderballadene."¹⁹⁴ En gjenstridig myte i reiselitteraturen er myten om den ensomme reisende. Ofte er det slik at ekspedisjonslederen framskriver seg selv som hovedperson og resten av deltakerne blir nærmest statister i historien. Slik er det i stor grad i *Fram over Polhavet*. Nansens verk følger et velkjent mønster som vi kjenner fra heltelitteraturen. Den amerikanske professoren Joseph Campbell har definert reisen som en monomyte i sitt klassikerverk om myter og mytologi, *Helten med de tusen ansikter*.¹⁹⁵ Veldig forenklet kan vi se mønsteret som tredelt i avreisen, innvielsen og hjemkomst. I første del får helten en oppgave eller et kall, andre del omhandler heltens ulike eventyr og utfordringer og i hjemkomsten returnerer helten med ny kunnskap.

Som i monomyten framstiller Nansen denne reisen som et kall, og understreker dette ved å stadig henvise til de offer han gjør for å gjennomføre ekspedisjonen. I avreiseøyeblikket blir kallet, og offeret som følger, fokusert i en svært følelsesladd betraktning:

Det var midtsommerdag. Grå og trist kom den. På den skal afskeden tas, den uforanderlige. Døren lukked sig bag en. Ensom gik en for sidste gang fra huset ned gennem haven mod stranden der ude ved bugten, hvor "Fram"s lille petroleumsbåd ubarmhjertig ventede. Bag lå alt en hadde kjært i livet. Hvad lå foran? Og hvor mange år skal gå, før det alt skal ses igjen? – Hvad hadde jeg ikke i det øieblik git for at kunne vende om. Men oppe i vinduet sad lille Liv

¹⁹⁴ Alnæs 2008: 227.

¹⁹⁵ Campbell 2002. *Helten med de tusen ansikter*.

og klapped i hænderne. Lykkelige barn, du aner endnu ikke, hvad livet er, hvor underlig sammensat og skiftende.” (71)

Stemningen i dette avsnittet er preget av melankoli, usikkerhet. For Nansen er hjemmet på den ene siden og eventyret på den andre. Vi ser at Nansen som forteller er følelsesmessig tilstede i teksten, han viser sine sorger, sin tvil og sin mistro. Dette svekker imidlertid ikke bildet av den staute polarfareren direkte nedstammet fra norrøne helter, for selv når Nansen synes overveldet av pessimisme minner han om at ekspedisjonen er en nødvendighet, og han bygger her også opp myten om seg selv, i det han påpeker at dette er hans livsskjebne: ”Tanke følger tanke, det hele pilles i stykker og blir så småt. Men høit over det alt hæver sig en skikkelse...”Hvorfor reiste du?”... Kunde jeg andet? Kan elven stanse sit løb og gå mod bakke?” (236). Han plages av ansvaret for mannskapet, men slår atter fast: ”Og det er vel mig og mine teorier de stoler på. Om jeg skulde ha tat feil, og ledet dem på vilde veie? Å jeg kunde ikke handle annerledes!” (287).

Selv om Nansen skildrer ekspedisjonen som et kall og en nødvendighet, ser vi at dette også blir problematisert: Nansen stiller ofte spørsmålet *hvorfor* - ? Retorisk er dette en strategi som inviterer fortelleren til å begrunne og legitimere ekspedisjonen, og i disse begrunnelsene ser vi Nansen igjen vise tilbake til sagatiden og dermed forsterke og videreføre mytologien fra innledningskapitlet. Nansen hevder at eventyret er viktigere enn nytten, og at utferdstrangen finnes hos nærmest alle nordmenn, både de som blir hjemme og de som er om bord:

Dette folk er det som sender os ud, i det store vågsomme ukjendte [...]. Ingen ved hvad de ofrer sine penge til. Kanhænde har de hørt det skal være et ærefuldt foretagende; men hvorfor, og til hvad nytte? – Er ikke sligt bedrag? – Men lige fuldt drages deres øine mod skuten her, og for tankerne dæmmer kanske for et øieblik en ny ufattelig verden, med higen mod noget de ikke kjender til. - - - Og her om bord mænd som lar kone og barn tilbage. Hvad lidelse var ikke adskillelsen, hvad længsel og savn rummer ikke fremtiden? Og ikke var det for fortjenesten. Var det ære og berømmelse? Den kan vel bli liden nok. Den samme trang mod dåd, den samme higen ud over de kjendte grænser, som gjæred i dette folk gjennem sagatiden, er det vel som skylder

skud også i dag. Trods alt vårt madstræv, trods al vor bondepolitik er kanske tanken på nytten ikke så herskende endda. (80-81)

For de reisende er ikke nytten viktig, det er heller ikke ære og berømmelse, men ”trang mod dåd”, utforskertrang, eventyrlyst. Man har ikke blitt oppspist og nedtrykt av ”madstræv” og ”bondepolitik”, men bærer arven fra sagatidens helter videre og søker seg ”ud over de kjendte grænsen”. Mytologien fra innledningsteksten videreføres, og teksten bygger på de sentrale nodalpunkter som ble presentert i verkets begynnelse. Denne stadige påminnelsen om forbindelsene mellom samtidens norske folk generelt - ekspedisjonens mannskap spesielt - og sagatidens mennesker, som vi leser i teksten, kan sees i sammenheng med to fremtredende diskurser i ekspedisjonslitteraturen: den nasjonale diskursen og heldediskursen. Norge har en gammel og stolt historie, preget av erobrere og heldedåder.

I Campbells monomyte er det bare én helt. Polarekspedisjonene besto av flere menn og flere helter, og vi ser at Nansen viser til mennene om bord og snakker om “vi” og “vårt”. Likevel er det tydelig at teksten ikke handler om flere helter. Nansen iscenesetter seg selv som hovedperson og underordner de andre i historien. Mannskapet blir presentert avslutningsvis i bokas første kapittel med et lite avsnitt per mann, og selv om Nansen ofte bruker pronomenet vi i teksten, er det ikke et kollektivt vi følger, det er Nansen selv, og teksten er preget av hans stemme. Noen unntak finnes imidlertid: Kaptein Otto Sverdrup disponerer drøye hundre sider på slutten av andre bind til å fortelle Frams historie etter at Nansen og Johansen har forlatt skipet; og den russiske handelsmannen av norsk avstamning, Alexander Ivanovitch Tronheim, forteller over drøye åtte sider i første binds tredje kapittel om den lange og vanskelige reisen for å nå til Khabarova i tide med ekspedisjonens sledehunder. På tross av at disse tekstene har andre forfattere og således skulle bidra til flerstemmighet i verket, har Nansen gjort også disse til en del av hans beretning, ettersom han kommenterer tekstene og retter på feil i egne fotnoter.¹⁹⁶ Tronheims korte tekst følges av ikke mindre enn seks fotnoter av Nansen selv.

¹⁹⁶ Sverdrups tekst behandles mer utførlig senere i avhandlinga.

3.2.4. Nansen og de "arktiske Andre"

Den vestlige koloniseringa, kartlegging, reiser og oppdagelser førte til en eksplosiv økning av publisert reiselitteratur på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet.¹⁹⁷ En av de mest framtrepende diskursive strategiene i 1800-tallets reiselitteratur er kontrasteringen mellom kulturer. Også i fiksjonslitteraturen i samme tidsepoke, ser vi imperialismens erfaringer gjennom økende bevissthet omkring kulturelle forskjeller og endring, og flere skjønnlitterære forfattere skriver om reisen som motiv, eller de blir selv reisende og skrivende.¹⁹⁸

I tilknytning til koloniseringen og den imperialistiske tidsånden ser vi datidens klasse- og raseproblematikk reflektert i reiselitteraturen. De reisende, som hovedsakelig var vestlige, hvite menn, skriver om andre kulturer og mennesker ut fra et vestlig perspektiv, der tanker om sivilisasjon versus primitivisme er sentrale, og der den hvite rase sees som overlegen. De reisende besitter oftest et syn på andre kulturer som mer primitive, og ser Europa og den hvite som lenger opp, om ikke øverst, på utviklingsstigen.¹⁹⁹ Dette iøynefallende trekket, sett med nåtidens moderne øyne, har ført til at teoretiseringen omkring reiselitteraturen i stor grad har dreid seg om nettopp antropologiske perspektiv, om kulturmøter, eksotisme og om de Andre.

En av de viktigste inspirasjonskildene innenfor dette feltet er utvilsomt Edward Said, som i 1978 ga ut *Orientalism*. Said viser her til hvordan Europa har definert seg selv, og kunnskapen om seg selv, gjennom sitt forhold til det han kaller Orienten; samtidig som Europa også har definert Orienten ut fra et europeisk eller vestlig perspektiv. I tiårene rundt 1900 kjennetegnes den europeiske definisjonen av Orienten av ord som irrasjonelt, mystisk og passivt i motsetning til Europa eller Vesten som fikk konnotasjoner som rasjonell, vitenskapelig og aktiv.²⁰⁰

Hvite flekker på kartet - uoppdagete områder - inviterte vestlige oppdagere, vitenskapsmenn og erobrere til å fylle disse flekkene; konkret ved kolonisering, i

¹⁹⁷ Carr 2002: 71.

¹⁹⁸ Hulme/Youngs 2002: 6-7; Melberg 2005: 128-129.

¹⁹⁹ Som i andre henseender, både med hensyn til estetikk og tematikk, følger reiselitteraturen og fiksjonslitteraturen hverandre også her, og dette er holdninger vi også ser nedfelt i annen litteratur på denne tiden, for ikke å snakke om i kulturen som helhet.

²⁰⁰ Said 1994: 72.

overført betydning gjennom å konstruere bilder og forestillinger av områdene. Ifølge Lisa Bloom er utgangspunktet nærmest å finne i begrepet *hvite flekker*: ”Marking them as ”blank” was a discursive strategy that produced the rationale to justify the process of filling them in by the West [...]”²⁰¹ Europeiske diskursive strategier har konstruert disse ”virkelighetene” og definert dem.

I utgangspunktet tenker en kanskje først og fremst på engelsk og annen europeisk reiselitteratur som et uttrykk for imperialisme og kolonialisme, og ut fra et norsk perspektiv kan begrepet orientalisme umiddelbart synes fremmed. Saids begrep er imidlertid blitt nærmest universelt og i dagens teoretisering omkring kolonial og postkolonial litteratur blir orientalisme gjerne sett som eksotisering av fremmede kulturer uavhengig av geografi. Jørgen Alnæs er inne på dette i *I eventyret*. Her viser Alnæs hvordan norske reiseskildringer rundt århundreskiftet også er preget av det tankegodset Said omhandler: ”Gang på gang har det vist seg at nordmenns oppfatning av fremmede kulturer i større grad bygger på norske og europeiske forestillinger enn på faktiske observasjoner”.²⁰² Alnæs peker på hvordan norske reisebøker bygger på forestillinger og fordommer, hva de reisende hadde hørt, trodd og lest, i stedet for hva de faktisk hadde opplevd: ”På samme måte som med orientalismen, skapte man seg et bilde med utgangspunkt i hjemlige forestillinger som ble videreutviklet og tilspisset. Men dem man skapte seg et bilde av, fikk ikke slippe til.”²⁰³

Som vi tidligere har sett hevder Nansen det er utfers- og oppdagertrang som er hovedmotivasjonsfaktor for mannskapet om bord på Fram. Dette, og muligheten til å utføre en heltedåd og bestå en skole i manndom. Norske myndigheter hadde derimot andre beveggrunner for å støtte ekspedisjonen. Det rent kommersielle utbyttet var uvisst, for, som Lisa Bloom skriver, skiller den diskursive historien om *nordpolferdene* seg noe fra de samtidige oppdagerferdene til Afrika og Asia:

What sets the discursive history of the North Pole apart from the scores of other so-called ”blank” spaces on the earth examined by Said and Miller was

²⁰¹ Bloom 1993: 2.

²⁰² Alnæs 2008: 253.

²⁰³ Alnæs 2008: 254.

that the pole was literally empty [...] the North Pole was uninhabited, located not on land but on shifting Arctic pack ice.²⁰⁴

Dette fraværet av land og mennesker gjør området mindre interessant kommersielt, om ikke politisk. Mye av motivasjonen for å støtte samtidens norske oppdagerferder og årsaken til den enorme interessen disse ble møtt med, finner vi i det pågående nasjonsbyggingsprosjektet. Å kartlegge verdens hvite flekker, gjøre hevd på ubebodde områder, var ikke bare økonomisk politikk, men også viktig for å definere nasjonen, overfor andre og overfor seg selv: som norsk – i forhold til Sverige – og som en moderne, vitenskapelig og framgangsrik nasjon.²⁰⁵ For norske styresmakter og det norske publikum ser det ut til at konstruksjonen av egen identitet, markering av Norge som – selvstendig – polarnasjon er et langt viktigere trekk ved polarekspedisjonene enn å gjøre hevd på land i tradisjonell kolonial forstand.²⁰⁶ Denne formen for erobring av land er likevel en form for kolonialisme, kanskje man kan kalle den polarimperialisme – eller som Hans Hauge: norientalisme.²⁰⁷

Bloom hevder at nordpolekspedisjonene utnyttet urbefolkningen og deres unike kjennskap til området, samtidig som denne befolkningen blir redusert fra å være individer til å bli nærmest romantiske konstruksjoner. I vitenskapens tjeneste etablerte man altså et herre-tjener-forhold.²⁰⁸ Er det naturlig å forstå Fram-ekspedisjonen som en slik form for kolonialisme der Nansen etablerer et herre-tjener-forhold til ”de arktiske Andre”? Umiddelbart er det fristende å svare ”nei”. Mannskapet består av 13 menn: 12 nordmenn og en (halv)svenske, de gjorde heller ingen regning med å hyre inn hjelp underveis, verken fra urfolk eller andre, av den enkle grunn at områdene de skulle ferdes i stort sett var ubebodde.

Som vi har sett framstiller Nansen samene på grønlandsferden nærmest karikerende som udugelige og redde.²⁰⁹ Dette fører til at Nansen selv og hans nøye utplukkede

²⁰⁴ Bloom 1993: 2.

²⁰⁵ Dette er et trekk vi ser Fridtjof Nansen spille uhemmet på i *Fram over Polhavet og Nord i Tåkeheimen*.

²⁰⁶ Fulsås 2004: ”En æressag for vor nation”.

²⁰⁷ Hauge 2001. ”Norientalisme eller nordisk postkolonialisme?” i *Nordisk litteratur*.

²⁰⁸ Bloom 1993: 3.

²⁰⁹ Kapittel 3.1.2.

øvrige tre norske medlemmer, framstår som dugelige i arktisk overlevelse, heroiske og staute, altså helt i tråd med hvordan Nansen ønsker å framstille mannskapet i *Fram over Polhavet*. Nå er møtene med arktisk urbefolkning ikke viet stor plass i denne reiseskildringa. Dette henger sammen med flere faktorer. For det første, og trolig mest avgjørende, tilbringer ikke Nansen særlig tid med urbefolkningen han møter i Sibir. For det andre innfridde ikke Fram-ekspedisjonen alle forventningene og derfor var det kanskje viktig for Nansen å ta i bruk visse strategier for å framheve suksessfaktoren og dermed utelate andre områder ved ekspedisjonen.

Det er ikke mange møter med andre mennesker i det store og det hele på denne ekspedisjonen. Det eneste stoppet av betydning Fram gjør på sin ferd mot isen, er på den sibirske kysten, i Kjabarova. Her møter ekspedisjonen russiske kjøpmenn og urbefolkning, samojeder. Russerne skildres som staute, prektige mennesker:

På hodet hadde de eiendommelige baschliklignende luer af renkalvskind, og under disse luer stak der frem nogen kraftige skjæggete ansigter som godt kunde ha tilhørt gamle norske vikinger, ja hele den fremtoning jog uvilkårlig frem for mig billeder fra vikingtiden, Gardarike, og Bjarmelandsfærder. (90)

Det er imidlertid et tvetydig bilde han gir, når han i neste setning ganske direkte kritiserer den russiske befolkningen på stedet for å undertrykke og utnytte urbefolkningen:

Det var staute skikkelser, disse russiske kjøbmænd, som gir de indfødte brændevin og handler til sig bjørnskind, sælskind, og andre kostbarheder, og som holder dem de en gang har fåt tag på, i et afhængighedsforhold, så de ikke får gjøre stort mer end hvad kjøbmændene har lyst til. "Es ist eine alte Geschichte, doch wird sie immer neu." (91)

Her siterer Nansen diktet "Ein Jüngling liebt ein Mädchen" av Heinrich Heine. Det er ikke umiddelbart helt tydelig hvorfor Nansen siterer et dikt om ulykkelig kjærlighet, men sannsynligvis er det akkurat denne tekstlinja han finner passende.

Dette er kolonialisme som verden har sett i lange tider, herrefolks undertrykkelse av minoriteter eller urfolk. Når en har kjennskap til Nansens skildringer av inuittene i *På ski over Grønland* og *Eskimoliv* forventer en, spesielt etter denne utilslørte kritikken mot russerne, et lignende positivt syn på samojedene i Sibir. Det viser seg raskt å ikke være tilfelle. Selv om Nansen først skriver at samojedene har ”Snille ansigter, med det brede asiatiske præg”(91), blir denne første vennlige observasjonen raskt avløst av en mistro til dette folket, som blant annet kommer til uttrykk når det blir snakk om samojedenes reisevaner:

Men på slæder kjørte de lige fuldt. Samojederne og de indfødte i det nordlige Sibirien kjender nok ikke noget andet kjøretøi end slæden. Sommerslæden er gjerne noget højere end vinterslæden, for at den bedre skal klare sig for at hænge fast i sten og stubb. At det ikke går videre glat på dette sommerføre er selvsagt. (92-93)

Det er åpenbart at Nansen ikke er imponert over samojedenes transportmidler sommerstid. Han viser ingen nysgjerrighet overfor dette folket og ser ikke ut til å mene at de har noe som helst av verdi å tilføre ekspedisjonen generelt og han selv spesielt. Hva som ligger til grunn for Nansens betydelig mer negative syn på samojedene er ikke lett å slå fast i disse korte passasjene.²¹⁰ Tar en de få skildringene av samojedene i betraktning, virker det sannsynlig at hovedårsaken til Nansens negative holdninger er at han anser samojedene som mindre naturlig primitive enn inuittene han møtte på Grønland, de er fordervet av sivilisasjonen – eller mer spesifikt av alkoholen:

Nogen af mine kamerater var i land, og det var lidet opbyggelige beretninger de bragte om tilstanden. Hver eneste mand og kvinde syntes drukken og raved rundt over pladsen. Især hadde en yngre samojed gjort et uudsletteligt indtryk.

²¹⁰ Jølle tar opp Nansens forhold til urbefolkningen i Sibir, i boka *Gjennom Sibirien* (1914) i sin hovedoppgave (2000) og peker på flere mulige forklaringer. Blant annet nevner han at Nansen ikke hadde satt seg inn i samojedenes kultur og levesett; at han ikke møtte representantene han ønsket å møte, nemlig jegerne, men kvinner og eldre; og til slutt det Jølle ser som den mest sannsynlige årsaken til denne negative holdningen, nemlig at urbefolkningen i Sibir hadde mistet sitt opprinnelige livsgrunnlag og var blitt fordervet av sivilisasjonen.

Han satte sig op på en slæde, piskede på renene og kjørte grasat ind mellem teltene, over fastbundne hunder, ræver, og hvad andet der kom i veien [...].

(104)

Som vi har sett var Nansen kritisk mot de russiske kjøpmennene også, og det kan se ut til at Nansens negative holdninger gjelder samfunnet i Kjabarova som helhet, for heller ikke stedets geistlige slipper unna Nansens skriftlige refs. Nansen blir fortalt at seks munkar var død av skjorbuk i klosteret på stedet, selv føyer han til: "[...] men nok med god tilhjelp af alkohol"(94), og når han blir fortalt at munkene hadde gravd en renne som førte drikkevann fra et vann ned til selve Kjabarova, kommenterer Nansen: "[...] men dette var nok også det eneste arbeide, de hadde drevet det til. Da det var blød lerbund der, og renden var smal og grund som en liden veigrøft eller rendesten, så hadde det næppe været overanstrengende" (95).

Det er altså ikke bare urbefolkningene, samojedene, som ikke strekker til i Nansens øyne, men alle partene av dette samfunnet. Dette lar seg kanskje forklare med Nansens syn på urfolk, eller naturfolk. Som Jølle peker på,²¹¹ er Nansen i utgangspunktet positiv når det kommer til "naturesamfunn": "Arktiske urfolk var for ham [...] ærlige og hederlige med evne til selvbeherskelse og utnyttelse av jordens tøffeste områder."²¹² Her i Kjabarova mener Nansen at urbefolkningen er fordervet av sivilisasjonen, de har mistet mye av det Nansen ser som det opprinnelige livsgrunnlaget, og det skyldes russernes utnyttning av folket. I tillegg er det vel sannsynlig at han ser munkenes tilstedeværelse som unaturlig og ødeleggende, enten det skyldes idéen om kristning eller den konkrete invasjonen til en i utgangspunktet ikke-tilstedeværende religion.

Det at Nansen ser noe genuint, ekte og positivt i samojedenes *opprinnelige* kultur, viser seg i hans filosoferinger over landskapet og omgivelsene:

Over disse sletter, som strækker sig i det uendelige fra himmelbryn til himmelbryn østover Asiens mægtige tundra, færdes nomaden med sine renhjorder. Et herligt, frit liv. Når han lyster, slår han sit telt, og har renene om

²¹¹ Jølle 1996; 2000.

²¹² Jølle 2000: 91.

sig, og når han lyster, drar han videre. Jeg næsten misundte ham – ingen mål, ingen kvaler, bare leve. Jeg næsten ønsket at føre hans rolige liv med hustru og barn på disse endeløse frie sletter, ubunden og glad. (98)

Dette ligner mer de betraktningene Nansen gjør om inuittene, et nærmest karikert romantisk syn på naturmennesket, nomaden, som ikke står i forhold til skildringene av de levende menneskene han faktisk møter. En kan undre seg over hva som ligger til grunn for Nansens negative skildringer av menneskene i Sibir. Er det romantiske fordommer som ikke oppfylles, eller føler han seg utlært etter Grønlandsoppholdet og ser ingenting av verdi samojedene kan lære han? Uansett bidrar de negative beskrivelsene av møtet med ”de sibirske Andre” til å understreke den dramaturgiske og narrative strategien i *Fram over Polhavet* som framhever Nansen selv som en slags herre over Arktis.

3.2.5. Polarlandskapet: estetisk objekt og praktisk utfordring

I kapittel 2.4 så vi at bruk av kjønnede termer er vanlig i reiselitteraturen; den reisende framstilles ofte som maskulin og landskapet blir gjerne skildret med feminine termer. Dette er imidlertid mer tvetydig når det gjelder polare ekspedisjonsberetninger. Både Heidi Hansson og Susan Bassnett peker på at de nordlige områder i reiselitteraturen oftere framstilles i maskuline termer, og Hansson hevder dette fører til at den reisendes maskuline framtoning blir utfordret i møtet med nordlig natur.²¹³ Ikonen og Pehkonen har en litt annen innfallsvinkel til den kjønnsmessige tvetydigheten til nordlig natur. De hevder at den nordlige naturen nærmest er dobbelt feminisert, til tross for sin sublimitet. På den ene siden er naturen underordnet som estetisk objekt, på den andre siden er den underordnet som vitenskapelig objekt. For det tredje, kan vi legge til, utgjør naturen i Arktis en betydelig utfordring for de som skal ferdes i den. Når jeg i det følgende skal se på hvordan islandskapet og oppholdet i isen blir skildret i Nansens beretning, vil jeg fokusere på hvordan Nansen forholder seg til polarlandskapet, først om bord i skipet og deretter på sledeferden. Kan vi se noen endring i naturskildringene og holdningene til den arktiske naturen?

²¹³ Hansson 2006: 24-25.

Skildringene av landskapet og omgivelsene er til å begynne med svært poetiske:

Noget mere vidunderlig skjønt end polarnatten findes ikke. Et drømmesyn, malet i alle sjælens fineste toner. [...] Ingen former; alt dæmrende, drømmende farvemusik, en fjern uendelig melodi i dæmpede strengetoner. Men er ikke al livets skjønhed slig, høi og fin og ren som denne nat? [...] Henover ismarkerne kolde blåfiolette skygger, og lysere toner i rosa der hvor kanterne vender mod skjæret af den svundne dag. Oppe på det blåe hvælv blinker stjernerne samme fred som altid, venner som aldrig svigter. I syd står månen stor og rødgul [...]. - - Så rister nordlyset sit søvlglitrende slør udover hvælvet, snart gult, snart grønt, snart rødligt [...]. Det er som en hører suk af en bortdragende ånd. (197)

Slik ser Nansen polarnatten fra sin tilværelse på Fram. Det er ikke bare en estetisk vurdering av polarnatten som uendelig vakker; det er også et vennlig sted. Magien og mystikken, som Davidson peker på gjerne preger skildringer av det nordlige landskapet, er også til stede, representert ved nordlyset. Slike estetisk orienterte skildringer av landskapet kan tolkes som en form for feminisering, og vi ser også at Nansen direkte sammenligner polarnatten med en kvinne:

...Men, polarnat, du er som en kvinde, en vidunderlig skjøn kvinde – antikens ædle træk, men også dens marmorkoldhed. På din høie pande, klar som æterens renhed, ingen medynk med et menneskekrybs små lidelser; ingen følelses rødme over din blege deilige kind. I dit ravnsorte hår, bølgende ud i rummet, har rimfrosten sprængt sine blinkende krystaller. Din hals's stolte reisning, rundingen av din aksel – så ædel, men så ubøielig kold. Din barms hvide kyskhed er ufølsom som isens sne. Kysk, marmorskjøn, og stolt svæver du over det stivnede hav, det søvlglitrende slør om din skulder, vævet af nordlysets stråler, flagrer du over det dunkle hvælv. (278)

Selv om Nansen her forholder seg til en diskurs der det er naturen som representerer det kvinnelige elementet,²¹⁴ er det ikke personliggjøringen av polarnattens feminitet

²¹⁴ Ryall 2004: 35.

som er det mest slående ved dette avsnittet. Denne svært drømmende og litterære tekstsekvensen kan minne om 1890-tallets prosadikt. I *Diktet natur* skriver Wærp om Vilhelm Krag's prosadiktsamling *Nat. Digte i prosa* (1892), der han karakteriserer prosadiktet som “[...] et grensefenomen mellom poesi og prosa”,²¹⁵ og videre viser til at det i Krag's prosadikt er noen motiver som går igjen, eksempelvis natta, drømmen og kvinnen. Slike tekstavsnitt, som står mellom poesi og prosa, finner vi flere av i Nansens verk – og som vi ser finner vi de samme motivene her. Wærp peker på hvordan kvinnen i Krag's naturdikt “[...] blir som et alve-vesen, uten substans; hun er et stemningsskapende element mer enn et individ.”²¹⁶ Kvinnen i dette avsnittet framstår også mer som stemningsskapende enn som et individ. Hun skildres dessuten med tydelige kontraster – og på en tvetydig måte. Hun er blek, men med ravnsvart hår. På den ene siden er hun skjønn og deilig; på den andre siden kald og ufølsom. Kvinnen er sensuell, men på nesten mannlig vis: “Din hals's stolte reisning, rundingen av din aksel [...]”. Og tross sin erotiske framtoning er hun kysk. Avsnittet rommer en natur som er skjønn og brutal – og som vurderes både begjærlig og estetisk. Det første siterte avsnittet er mer romantisk orientert enn det første, fortelleren er sensitiv overfor sanseinntrykk og naturskildringene er harmoniske, på grensen til banale og klisjéfylte. Det andre avsnittet har en større grad av disharmoni og kontraster, naturen som estetisk objekt er knyttet til brutalitet, kulde og mørke.

Skildringene av landskapet i bokas første del står interessant nok ikke i stil til innledningens beskrivelse av ”livets værste fiender – isen, kulden, og det lange vintermørke”, selv ikke i det kapitlet som heter ”Vinternatten”. Det er heller det magiske og mytiske ved landskapet som framheves i denne delen. Likevel forekommer det naturskildringer av mer sublim art, da gjerne i sammenheng med opplevelser av isskruing:

En slig skruing er unegtelig et vældig skuespil. Man føler sig som man stod ansigt til ansigt med jætter, og det er ikke under at frygtsomme sjæle lar sig imponere, og tror at alt må bøie sig; for når skruingen begynder for alvor, da er det som der ikke fandtes punkt på jordens overflade som ikke kunne rokkes,

²¹⁵ Wærp. 1997. *Diktet natur. Natur og landskap hos Andreas Munch, Vilhelm Krag og Hans Børli*. Oslo: Aschehoug. (s: 207)

²¹⁶ Wærp 1997: 229.

som ikke rister og bæver. Først en tordnende dur som af jordskjælv langt borte i det store øde; så durer det på forskjellige kanter, kommer nærmere og nærmere, den stille isverden gjenlyder af drønnene, naturens jætter er vågnet til kamp. (215)

Når det nådeløse og destruktive ved isen kommer i fokus, ser vi at Nansen henter fram allegorien fra innledningen, der islandskapet sammenlignes med veldige jetter. Denne komparasjonen er umiddelbart virkningsfull når det gjelder å få fram hvor voldsomt landskapet er og hvor små menneskene er i dette landskapet.

Bokas andre del er som en ny start, den begynner som på nytt, med kapittel I på side 1. Nansen og Johansen drar av sted mot Nordpolen, men dette begynner ikke som en triumfferd, tvert imot har de to mislykkete startforsøk før de endelig legger i vei den 14. mars 1895. Nansen hadde feilberegnet både antall sleder og hvor mye vekt de kunne ha med seg. Den første gangen la de i vei med fire for tungt lastede kjelker som ga etter for vekta, den andre gangen dro de med seks mindre kjelker, men disse viste seg å være både for tunge og for mange å håndtere for to menn. De ender til slutt opp med tre kjelker og 440 kilo lettere last enn de hadde til å begynne med. Beretningen om dagene som følger etter avreise ser ut til å være mer og mindre direkte sitater fra Nansens dagbok, og teksten dreier seg i stor grad om hvor lange dagsmarsjer de har, hvordan framkommeligheten er, vær, temperaturer og teltplassrutiner.

Nansen og Johansen har forlatt det trygge skipet og befinner seg nå bokstavelig talt i islandskapet. Nå skal Nansen endelig "[...] drikke kamp, kamp af fulde skåler! (469). Som vi husker, viser Heidi Hansson i sin artikkel til hvordan det skjer noe med den reisende når han tar skrittet fra å observere landskapet til å selv aktivt bruke eller ferdes i landskapet:

As opposed to looking at the landscape from a secure vantage point, being in the landscape involves exposure to weather, temperature, sounds and smells, as well as bodily sensations caused by insects, bumpy roads, steep climbs, hunger and thirst. Participating, experiencing and sometimes succumbing to

nature is a feminising process, since it engages the body and those senses regarded as feminine.²¹⁷

Hansson mener forteller- og oppleverrollen endres fra å være observerende og maskulin i feminin retning, når man tar steget ned og tar del i omgivelsene. I tillegg skriver Hansson at

The notion that nature demands physical exertion from the traveller or that human beings are helpless against its forces informs many descriptions of northern regions, and in such texts the gender of nature becomes more masculine.²¹⁸

Landskapet her i den alltid drivende polisen må sies å være av det mer utfordrende slaget; kan vi her se noen endringer i skildringene av landskapet og de reisende, slik Hansson beskriver? Beskrivelsene av isen er kanskje mindre dramatiske enn en kunne tenke seg når en har innledningen i minnet. Det er lite jetter, troll og veldige kjemper, men desto mer av konkrete og korte skildringer: ”Isen blev verre og verre. Igår bragte den mig næsten på fortvilelsens rand [...]. Råker, skrugarer, og endeløst ulænde – den ser ud som en ur hele isfladen [...]” (55); ”Det var som at se udover en snedækt endeløs stenur. At holde på længer er det liden mening i; vi opnår for lidet, og ofrer de kostbare dagene.” (56). Det er ”råker og sprækker” (104), ”isklumper og snesørpe” (109). Det er tydelig at naturen og landskapet nå oppleves på en helt annen måte enn om bord på Fram, noe som blant annet også viser seg i at det nærmest er slutt på de lange poetiske og drømmende skildringene av isen, polarnatten og nordlyset. Men selv om landskapet ikke lenger er innhyllet i mystiske, litterære slør – slik det var i begynnelsen, oppleves ikke omgivelsene som mindre dramatiske litterært sett. Nå er det den harde virkelighet som gjelder, og kapittel IV heter også ”Slit”. Og jo verre isen blir og dess mer de sliter, jo mindre poetisk og drømmende skriver Nansen.

Det er større fokus på selve slitet, uframkommeligheten og føret enn på selve landskapet rundt: ”Veiret var væmmeligt og vådt og desuden usigtbart, og føret dårligst muligt, så i længden blev det ikke meget tiltalende at gå.” (125) Det er mye

²¹⁷ Hansson, op.cit: 24.

²¹⁸ Ibid.

motløshet, som i neste øyeblikk kan bli avløst av håp: ”Titter så solen et øyeblikk frem gjennom skylaget, og isvidden blinker i al sin hvidhed, og en ser solstrålene spille i vandet i en råk, da tykkes livet en alligevel skjønt og værdt en kamp. Du himmelbårne håb - !” (128). Store deler av teksten går med til å beskrive nøyaktig hvordan de tar seg fram over isen, nærmest skritt for skritt. Når det til slutt kun er få hunder igjen, og de som er igjen er utmattet, spenner også Nansen og Johansen seg for sledene og trekker. Til slutt er matrasjonene så små at heller ikke mennene gjør særlig nytte for seg: ”Hunder og mænd gjorde sit ytterste; men det moned ikke stort; dertil kom at næringsсорgerne øged på, og våre og hundernes rationer blev sat ned til det nødtørfstigste, for aat vi kunde friste livet så længe som muligt” (145).

Naturbeskrivelsene har endret karakter i andre bind. Landskapet har gått fra å være estetisk objekt til å bli en praktisk utfordring, og slik sett er skildringene i tråd med det Hansson viser til. Men Nansens framtreten i teksten synes ikke å være feminisert eller på noen måte redusert. Tvert imot: i møtet med disse utfordringene står Nansen fram som en arktisk mester. Han viser at han evner å beholde en form for overblikk til tross for prøvelsene. Han fortsetter eksempelvis med nitidig nedskrivning av alle observasjoner som blir gjort; teksten er preget av avstandsberegninger, kartfunderinger og –korrigeringer og samvittighetsfulle observasjoner av alt dyreliv. Den vitenskapelige diskursen er sterkt tilstede i denne delen av teksten, samtidig som den litterære og mytologiske er noe nedtonet. Nettopp en slik vitenskapelig måling og underordning av landskapet, kan tolkes som en maskulin handling, og dermed også som en feminisering av landskapet,²¹⁹ men dersom vi ser bort fra reiselitteraturens kjønnede termer, kan vi kanskje heller si det slik at Nansen, når han står ansikt til ansikt med isens utfordringer, henter fram den praktiske og pragmatiske siden av seg selv og legger landskapet under seg og bak seg.

Ikke før de overvintrer i hytta på Franz Josef Land finner vi igjen de mer sentimentale refleksjonene og dermed også de mytologiske referansene i skildringene av omgivelsene. Selv om de tilbringer vinteren i en hytte av stein, is og snø i et svært goldt og ugjestmildt landskap, lever de ikke en tilværelse i direkte kamp med naturen. De går knapt ut, de spiser godt og fryser ikke, og da kan igjen omgivelsene betraktes

²¹⁹ Ikonen/Pehkonen 2003.

med et mer observerende og distansert blikk: ”Men pludselig risler et slør af stråler fra zenit udover nordhimlen; de er så fine og klare som var det de tyndeste sitrende sølvstrenger. Er det ildjätten Surt selv, som slår sin vældige sølvharpe, så strengene dirrer og glitrer i skinnet af Muspelheims luer?” (280)

3.2.6. Ekspedisjonslivet

Går vi tilbake til ekspedisjonslivet forut for skituren mot Nordpolen, ser vi at tilværelsen ombord i Fram er preget av ro og fred. Gjennom sitater fra dagboka får vi et godt innblikk i hverdagen ombord i skuta. Skildringene veksler mellom humoristiske fortellinger om hendelser som lusesjau, isbjørnjakt og hundelivet ombord. Spesielt er møtene med bjørn levende beskrevet, idet bjørnene personifiseres og skildres som om de er i dialog med mennene. Et av bjørnemøtene er interessant med tanke på hvordan Nansen benytter alle anledninger i teksten til å iscenesette seg som hovedperson og helt. Historien begynner med at Nansen skyter en bjørn:

Bjørnen hadde imidlertid snust fra sig, og formodentlig fundet at en jernspade, en ispil, en øks, nogen teltpilger, og et seildugstelt var vel tung kost også for en bjørnemave, - den drog med vældige skridt videre på slagene efter rømlingerne [Hansen, Blessing og Johansen]. Da fik den øie på mig, og stansed forbauset op, som om den tænkte: ”Mon hvad nu det er for et kryb?” Jeg gik ind på godt hold; den stod rolig og så stivt på mig. Endelig dreied den lidt på hodet, og jeg sendte den kulen i halsen. (203)

Nansen begynner her egentlig med slutten på historien, der han står fram som iskald og erfaren jeger. Deretter forteller han historien om bjørnen fra begynnelsen, og dette stiller resten av mannskapet i et lite heltemodig lys:

Som de [Blessing, Hansen og Johansen] er ivrig i færd med sit arbeide, får de øie på en bjørn ikke langt fra sig, lige foran ”Fram”. ”Hysj! Vær rolig, så vi ikke skræmmer ´n,” sier Hansen. – ”Ja ja!” Og de huker sig sammen og ser på den. – ”Jeg tænker det er bedst jeg prøver at lure mig om bord og si det,” sier Blessing. – ”Ja, gjør det,” mener Hansen. Og Blessing forsigtig afsted på tå, så bjørnen ikke skulde bli ræd ham. Imens har bamsen både fåt øie på dem og fåt

veir af dem; den kommer luntende ret på efter næsen. Hansen begyndte at overvinde sin frygt for at skræmme. Så fik den se Blessing, som på letten fod sneg sig afsted mod skuten, og satte bent mod ham. Blessing blev nu også beroliget med hensyn til bjørnens nerver; han stansed tvilrådig, men efter en smule betænkning kom han til det resultat at det i grunden var hyggeligere at være tre end én, og søgte tilbage til de andre fortere end han hadde forladt dem. [...] Bjørnen holdt både kurs og fart [...] Nu blev situationen kritisk. De snapped hver sit våben, Hansen en ispil, Johansen en øks, og Blessing ingenting; ropte af alle kræfter: ”Bjørn, bjørn!” og skar afsted mod skuten alt de vandt. (203-205)

Her ser vi at mannskapet ikke akkurat framstår som typiske representanter for myten om polarhelten. I teksten blir vi også presentert for hendelser som viser at de ikke er barske jegere, ikke behersker de hundekjøring, de er for late til å gjennomføre et planlagt kappløp og de lever ellers herrens glade dager om bord i skuta. Disse små historiene om mannskapet bidrar for øvrig ikke bare til å live opp teksten, de utgjør også en mulighet for leseren til å bli litt kjent med mennene, som ellers ikke får så stor plass i teksten. Og i stor grad bidrar disse historiene til å posisjonere Nansen som den mest kunnskapsrike av de reisende. Det finnes imidlertid et par unntak i teksten. Både Sverdrup og Hjalmar Johansen blir beskrevet i positive ordelag når det blir snakk om å utruste en sledeferd for to menn mot Nordpolen, men overraskende nok er det verken Johansen eller Sverdrup som står tydeligst fram i Nansens beretning, men ishavsfareren Peder Hendriksen. Ved et par anledninger gjengir Nansen Peders egne historier, på Hendriksens egen balsfjorddialekt. Like etter en av disse, en historie om et bjørnemøte på isen, kommer Nansen med en sjeldent personlig ytring: ”Stakkars Peder, de ler af ham når han kommer og fortæller om sine mange iagttagelser; men der er ikke nogen her så gløgg som han” (265).

Hvordan Nansen selv står fram i teksten er ganske interessant. Som vi akkurat så benytter han anledningen når den byr seg til å framstille seg som barsk polarfarer. Likevel slår dette bildet sprekker etter som hans sinnsstemninger skifter med Frams framdrift på havet og senere skipets drift i isen. Når ekspedisjonen forlater Kjabarova forlater de sivilisasjonen og menneskelig selskap. Kapitlene IV. ”Reisen gjennom Kara-havet” og V. ”Rundt den gamle verdens nordende” er ganske mistrøstige

kapitler. Is- og værforholdene gjør framdrift vanskelig, de får motbør i form av motvind og iskant. Nansen utviser ikke stor tålmodighet i det han allerede 16. august, etter bare 11 dagers reise, mener at "[e]n vanskjæbne synes at hvile over denne båd."(123). Det er gjentagende beskrivelser av forsøk på å komme lenger nord, men enten møter skipet iskant, eller så viser det seg at de medbrakte kartene ikke stemmer overens med landskapet de observerer. Skildringene blir imidlertid øyeblikkelig levende når det dreier seg om en jakttur noen av mannskapet gjør på en liten navnløs øy de kaller for Renøen, men ellers er ferden trøstesløs og beskrivelsene av landskapet synes å speile sinnsstemningen om bord:

September kom med et stille vemodig sneveir; det øde trøstesløse land med sine lave afrundede høider blev mere og mere snedækt. Det gjorde ikke sindet lysere, at se hvorledes vinteren nu sagte og lydløs holdt sit indtog efter en altfor kort sommer. (155)

Når endelig verdens nordende, Kap Tsjeljuskin, er forsert, endrer stemningen seg om bord: "Idet solen randt, sprak Tsjeljuskin-troldet, som så længe hadde heksebundet vore sind" (169). Nå ser Nansen annerledes på ferden: "Dette er den skjønneste seilas jeg har oplevet. Mod nord, stadig mod nord, for god vind, alt seil og damp vil trække – [...]" (177-178). Til slutt står Fram fast i isen og 22. september legger de til ved et flak og gjør seg klar til å fryse inne og til isdriften. Selv om Nansen gjerne hadde sett at skipet var kommet lengre nord, er han ved godt humør og skildrer vinterforberedelsene med humor.

Et slående trekk ved teksten er kontrasten mellom nøyaktige og nøkterne vitenskapelige og meteorologiske observasjoner og Nansens tanker og drømmer, som veksler mellom sentimentalitet, frustrasjon og optimistisk opprømtet. Vekslingene blir hyppigere utover i første bind, når tvil og hjemlengsel tar større plass i Nansens skildringer. Stemningen endrer seg imidlertid raskt, helst i takt med stabil drift nordover, da understrekes ekspedisjonens og egen fortreffelighet:

Dette rolige, regelmæssige liv passer mig overordentlig godt, og jeg mindes ikke at jeg har været så legemlig sund og i fuld ligevegt som netop nu. Jeg

vilde snarere anbefale disse egne som et fortrinlig sanatorium for nervesvage og nedbrudte mennesker – det er mit ramme alvor. (282)

Etter som tiden går reflekterer Nansen ofte over hvordan ekspedisjonen framstår i forhold til myten om polarfarere som gir seg i kast med dødens islandskap; han sammenligner hvordan ekspedisjoner tradisjonelt ”skal være”, hvordan andre ser for seg polarekspedisjoner og hvordan denne ekspedisjonen faktisk *er*, eksempelvis på julaften:

Der hjemme tænker de vel meget på os nu, og sender os mangt et medlidende suk fordi vi skal slite så tungt i de kolde uhyggelige isegne. Men hvis de kunde titte indom til os her, høre munterheden, og se dette vellevnet, tro medlidenheden ikke vilde kjølne? [...] Aldrig har jeg i alle fald ført et mere sybaritisk liv, aldrig har jeg hat mere grund til at frygte for følgerne af blødagtighed. Hør bare en middag som den i dag:

1. Oksehalesuppe.
2. Fiskepudding med poteter og rørt smør.
3. Rensteg med *petits pois*, snittebønner, poteter og tyttebærsyltetøi.
4. Moltegrød med flødemelk.
5. Kransekage og marsipan

(det sidste var en kjærkommen gave fra ekspeditionens baker; vi velsigned den mand). Og så det viden berømte Ringnes bokøl...Er det en middag for mænd som skal hærdes mod polarnattens rædsler? (276)²²⁰

Det er altså verken redselsfullt eller strabasiøst om bord på Fram, men heller et monotont, trygt og til tider ganske kjedelig liv, i påvente av at uberegnelige strømmer skal føre dem over Polhavet. Hverdagen er preget av god mat, en lun salong opplyst av lamper, kortspill, et bibliotek, god og sunn søvn. Nansen føler at de lever en altfor behagelig tilværelse og i strid med allmenne oppfatninger, han skriver: ”Jeg skammer mig næsten over det liv vi lever, uden nogen af disse sortmalede lidelser i den lange

²²⁰ Sybaritt, innbygger i den greske oldtidsbyen Sybaris. Det ble sagt om dem at de levde i luksus og vellevnet, og slik er sybaritt kommet til å bety nytelsessyk person (caplex.no).

vinternat som hører med til en spændende polarekspedisjon” (282). Dette, i kombinasjon med voldsomme lengsler etter Eva og familien samt det faktum at driften ikke kommer til å føre skuta over polpunktet, fører til at Nansen bestemmer seg for å ruste ut en sledeekspedisjon, ta med en mann og alle hundene og forsøke å erobre Nordpolen.

I det samme som denne avgjørelsen er tatt, merker vi en ny og annerledes retorikk. Det snakkes i store ord om vitenskapelige iakttagelser, om besluttsomhet og mot. Det siste kommer tydelig til uttrykk i forbindelse med planleggingen av sledeferdens retrætrute over Franz Josef Land:

Retrætlinjen er derfor sikret; - skjønt der vel er de som vilde synes at en øde kyst, hvor en først skal ha stræv med at skrabe sammen maden før en kan spise, er en dårlig retræt for sultne mennesker; men det er jo i virkeligheden bare en fordel, retræten skal altså ikke lokke for meget. Ellers en forbistret oppfindelse, denne retrætlinjen, for folk som vil frem – dette evig og altid at skulle se bagover, når en skulde ha så rundelig nok med at se frem! (460-461)

Her ser vi den samme kompromissløse besluttsomheten som da Nansen bestemte seg for å gå over Grønlands innlandsis, fra den ugjestmilde østsiden mot den bebygde vestsiden, altså uten retrettmuligheter: ”Det var intet valg, kun fremad, ordren ville lyde: Døden eller Grønlands vestkyst.”²²¹ De lange sekvensene med tvil og lengsel er ikke borte; men nå blir lengselen en drivkraft heller enn en hemske:

Hm – som om ikke utilfredshet, savn, lidelse var livets forutsetning! Uden savn ingen kamp, og uden kamp intet liv – det er sikkert nok, så snart to og to er fire. Men nu skal kampen begynde, den dæmmer i nord. Å – at drikke kamp, kamp af fulde skåler! Kamp er liv, og bagenom vinker seiren. (469)

Nansen tar seg selv i nakken. Ferden er bestemt, planleggingen er i gang. Beregninger, utstyr, oppakning. Når Nansen har noe å fylle dagene med, noe han mestrer til fulle, er humøret tilbake og selvtilliten på topp. To mann og 28 hunder skal

²²¹ Fridtjof Nansen. 2003: s 24.

dra fra Fram og forsøke å nå Nordpolen. Han lister opp fire punkter som kan være til hinder for ferden: det første er at isen kan bli mer uframkommelig; det andre er at de kan møte land; for det tredje kan hundene bli syke, fryse i hjel eller nekte å trekke - og for det siste kan de selv bli rammet av skjorbuk. Like overbevisende som han var innledningsvis i verket der planen ble presentert og gjennomgått, er Nansen her når han tilbakeviser alle disse fire punktene og konkluderer: ”Men nogen risiko må en jo løbe. Jeg synes alle mulige forsigtighedshensyn er sked fyldest, og så er det vel ens pligt at la stå til” (465).

I forrige delkapittel så vi at skildringene av omgivelsene og naturen endrer seg etter fortellerens posisjon i forhold til landskapet. Hvordan påvirker den arktiske naturens utfordringer Nansen og Johansen når de forlater den trygge skuta? Fortsatt ser vi at fortellerstemmen ligger hos Nansen. Selv om de nå er bare to menn, og i tillegg ute på en ekstremt strabasiøs ferd der de er fullstendig avhengige av hverandre, er det svært lite vi hører til og om Johansen i denne delen av teksten. Nansen snakker om ”vi” og ”oss”, men det kunne like gjerne ofte vært ”jeg” og ”meg”. Kun ved et par anledninger trekker Nansen fram Johansen. Relativt tidlig på ferden peker Nansen på det faktum at Johansen er den som trekker tyngst:

Sliter *jeg* med at ta ud vei og føre min kjælke frem, så har Johansen det sandelig ikke bedre, som har to kjælker at ta vare på; det er et tungt løft bare det er en isknultre en af dem skal over, ikke at snakke om skrugarene. Men det er godt ”to” i den karen, han gir ikke op så bråt. (54)²²²

I tillegg roses Johansen for sin innsats når Nansen er satt ut av spill på grunn av et hekseskudd i ryggen: ”Han er rørende opofrende, tar sig af mig som jeg var en liden unge, og alt han tror kan lette mig, blir gjort stiltiende, uden jeg ved om det” (180). Nansen trekker altså fram Johansens fysiske styrke og hans omsorgsevner. I tillegg kommer historien om bjørneangrepet, som illustrerer hvor iskalde og heltmodige begge to var:

²²² Nansen 1897: *Fram over Polhavet II*: 54.

[...] jeg hørte leven bag mig, og Johansen som just hadde vendt sig om for at trække sin kjælke frem på siden af min, ropte: ”Tag børsa!” Jeg vendte mig om, og ser en svær bjørn kaste sig over ham – det bar overende på ryggen. Jeg greb efter børsen, som lå i hylsteret på fordækket; men i det samme rused kajaken i vandet. Min første indskydelse var at kaste mig ud efter den og skyde derfra; men jeg indså i samme nu det risikable ved det, og tog til at dra den op på den høie kanten igjen, det forteste jeg vandt. Men med sin last var den et tungt løft. Jeg lå på knæ, drog og slet og kaved langsefter dækket for at nå børsen; at se mig om efter hvad der foregik der bag hadde jeg ikke tid til. Da hørte jeg Johansen rolig si: ”Nu får De nok skynde Dem, skal det ikke bli for sent.” (184)

Større plass gir Nansen historien om kajakken som driver vekk med alt av utstyr, der han selv stuper i det iskalde vannet og med det redder livet til dem begge. Den historien innleder han med en replikkveksling som kan tolkes som kritikk av Johansen, som var den som overtalte den kritiske Nansen til å gjøre som han foreslo:

Som vi skulde gå i land, var det spørsmål om hvad vi skulde gjøre fast vår dyrebare farkost med. ”Ta den ene brasen,” sa Johansen, han stod inde på isen. – ”Ja, er den sterk nok?” – Ja den! den har jeg brugt til fald på kjælkeseilet mit hele tiden,” svarte han. – ”Å ja, det skal jo heller ikke meget til at holde de lette kajakene,” mente jeg, lidt skamfuld over at være så altfor ængstelig [...]. (333)

Ellers er det interessant å se den oppmerksomhet som blir de medbrakte hundene til del.²²³ Med unntak av der Nansen skriver om sin lille datter, Liv, er det når hundelivet skildres at Nansen er mest følelsesmessig under denne sledeferden. Hundene blir tillagt menneskelige egenskaper og beskrives gjerne som trofaste, snille og gode. Likevel ser det ut til å være en forskjell i beskrivelsene mellom det som ser ut som direkte sitater fra dagboka og altså kan sies å være øyeblikksskildringer av hundene, og refleksjoner om hundeholdet som er tilført i ettertid. Eksempelvis viser slaktingen

²²³ I enda større grad i Johansens ekspedisjonsberetning, som vi senere skal se.

av Nansens egen hund ”Kvik” en relativt pragmatisk tilnærming til hundeholdet på ekspedisjonen:

Igår kveld blev ”Kvik” slagtet. Stakkar, hun var helt udslitt nu og trak lidet eller ingenting. Det gjorde vondt at skulle skilles med hende; men hvad var det at gjøre ved det? Om vi får ferskmad, vilde det nok tat tid at få hende i fuld stand igjen alligevel, og da hadde vi kanskje ikke mer brug for hende; og så fik det ske. Men stor var hun, og mad gav hun for vel tre dage for de otte hundene som er igjen. (103)

Her ser vi at fornuft og rasjonalitet preger avgjørelsen og Nansen koster ikke på seg mye sentimentalitet. Tidligere i verket ser vi imidlertid en følelsesladd forsvarstale for dette hundeholdet, åpenbart skrevet ned i ettertid av ekspedisjonen:

Det lar sig ikke negte at det var en mishandling af de stakkars dyr, som en ofte må tænke tilbage på med gru. Det kan grøsse i mig når jeg mindes hvorledes vi ubarmhjertig, med tykke askestokker, kunde drive dem frem når de var standset af træthed, næsten uden evne til at røre sig længere; det kunde skjære en i hjertet at se dem, men en vendte helst øinene bort, og gjorde sig hård. Det var jo nødvendigt. Frem *måtte* vi – for det måtte alle andre hensyn vige. Det er vemodigt ved en slig færd at en systematisk dræber alle bedre følelser, og bare levner den hårdhjertede egoist igjen. (42)

En slik veksling i fortellerstemme er vanlig i reiseskildringer. På den ene siden har vi forfatterens stemme som virker å være uredigert i det som ser ut som direkte sitater fra dagboka. På den andre siden har vi et konstruert forteller-jeg som har bearbeidet inntrykkene og redigerer historien i etterkant. Det kan være fristende å tilskrive de mytologiske referansene i *Fram over Polhavet* denne ettertidens forteller, og mene at de mer følelsesladde utbruddene kommer direkte fra det handlende jeget – slik vi eksempelvis kan se det forekomme i *Blant sel og bjørn*.²²⁴

²²⁴ Kapittel 3.1.3.

For å gi en litt forenklet sammenfatning, kan det se ut til at Nansen benytter seg av to strategier for å opprettholde noen av de rådende forestillingene om polarekspedisjoner i dette verket; i første del skriver han sin egen ekspedisjon inn i en mytisk verden ved å aktivt bruke mytologi og litteratur; han beskriver landskapet, ekspedisjonen og mannskapet ved hjelp av metaforer og sammenligninger hentet fra hovedsakelig norrøn mytologi og norrøn litteratur. På denne måten tegner han ikke bare opp et mytologisk landskap, han skaper også en forbindelse mellom Fram-ekspedisjonen og Norges stolte historie. I andre bind ser vi at hverdagsskildringer og relativt nøkterne beskrivelser av strabasene bygger opp bildene av stødige og staute menn; forestillingene om polarhelten og islandskapet opprettholder Nansen ellers ganske enkelt ved å beskrive virkeligheten.

Ikke spesielt hverdagslig, men desto mer følelsesladd er utvilsomt verkets siste kapitler ”Et møte” og ”Hjem”. I ”Et møte” foregriper Nansen historiens gang når han innledningsvis skriver:

Hvad er hændt? Jeg kan næsten ikke fatte det endnu. For omskiftelser det stadig er i dette liv på vandring! For få dage siden på svøm i isvandet for bare livet, angrebet af hvalros, levende et vildmandsliv, som vi har gjort det i mer end et år nu, og sikker på at ha en lang reise over is og sjø gennem ukjendte trakter foran os før vi vilde møde andre menneskelige væsener, en reise fuld af de samme omskiftelser, de samme skuffelser som vi er blit så vant til - - og så nu at leve en civilisert europæers liv, omgitt af al civilisationens luksus og vellevnet, med overflod af vand, såbe, håndklær, rene bløde uldklær, bøger, og alt det vi over et år har sukket efter! (342)

Nansen forteller historien slik den må ha blitt opplevd av dem selv, med mange spørsmål, få svar og mye undring. Nansen mener å høre hundebjeffing, han ser friske spor i snøen og hører til slutt en menneskerøst. Hvordan Nansen føler seg i dette øyeblikk illustreres tydelig gjennom måten han forteller historien på, med en scene som alluderer til den berømte mellom Dr. Livingstone og Stanley:

Med ett mente jeg at høre en menneskestemme huje, en fremmed stemme, den første på tre år. Hjertet banked, blodet strømmet til hjernen, jeg sprang op på et koss og hujed med mine lungers kraft. [...] Vi nærmed os hurtig hverandre, jeg vifted med hatten, han gjorde det samme. [...] Jeg letted på hatten, vi rakte hverandre hjertelig hånden: ”How do you do?” – ”How do you do?” [...] På den ene side den civiliserte europæer i rudet engelsk dragt, høie guttaperka vandstøvler, vel barbert og frisert, med en duft af parfumert sæbe, som på lang afstand var merkbar for vildmandens skjærpede sanser, - på den anden side vildmanden, klæd i skidne filler, svart af tran og sot, med langt ugreid hår og bustet skjæg, med et ansigt hvis naturlige blonde farve umulig kunde skjelnes gjennom det tykke lag, som en vinters anstrengelser med varmt vand, mose, filler og til slut kniv forgjæves hadde søgt at fjærne. [...] Jackson: ”I am dam’d glad to see you.” – ”Thank you, I also.” [...] Mens vi prated videre, hadde vi begyndt at gå indover mod land. Jeg gik ud fra at han havde kjent mig igjen, eller ialfald forstått hvem der skjulte sig bag dette vilde udseende, trodde ikke at en rent fremmed vilde blit mødt så hjertelig. Da stansed han med ett, ved en tilfeldig ytring fra mig, så mig stivt ind i ansigtet og sa hurtig: ”Arn’t you Nansen?” – Yes, I am.” – Jackson: ”By Jove, I am glad to see you. (345-347)

Ved å sammenligne seg selv med en av 1880-tallets mest berømte oppdagere, som hadde en nærmest mytisk heltestatus i viktoriatidens Storbritannia, avslutter Nansen den dramatiske delen av sin oppdagerferd med å skrive seg selv inn i den samme heltediskursen. Sledeferden er avsluttet, Johansen er atter fraværende i teksten og når telegrammet om at også Fram har kommet seg ut av isen når Nansen i Hammerfest, er det duket for en triumfferd sørover: Johansen gjenforent med resten av mannskapet om bord på Fram, mens Nansen seiler sørover i Sir George Baden-Powels yacht Otaria.

3.2.7. Allusjoner

Som vi var inne på i kapittel 3.2.2. rommer *Fram over Polhavet* en mytologisk diskurs knyttet til verkets intertekstuelle side. Med intertekstualitet menes her betydningen Gérard Genette legger i begrepet, nemlig som direkte

tilknytningspunkter mellom tekster, i form av sitater og allusjoner. Allusjoner er ifølge *Litteraturvitenskapelig leksikon*

[...] tekst eller passasje i tekst som indirekte henviser til eller henspiller på en annen tekst el. et litterært verk, en historisk hendelse, en kjent person el.l. En allusjon skiller seg fra en referanse ved at den spiller på det underforståtte, at leseren kjenner referansen.²²⁵

Nansen inkluderer svært mange tekstsitater i egen tekst; noen av disse er skilt ut i egne avsnitt og markert ved anførselstegn, andre er vanskeligere å identifisere. Litteraturviteren Audun Renolen Aasbø har sett på forbindelsen mellom Nansens litterære iscenesettelse og etableringen av skiløping som nasjonalidrett gjennom å studere allusjonene i Nansens første skiløpernarrativ. Aasbø viser hvordan Nansens beretning berører andre tekster og hvordan disse allusjonene bidrar til å bygge opp et bilde av Nansen. Denne imagebyggingen er preget av tekstenes innhold, *hva* Nansen siterer, og ikke minst *hvem* han siterer. Aasbø ser eksempelvis på Nansens allusjon til Holger Drachmanns hyllestikt “Beethoven (Niende Symfoni)”, som er en del av Drachmanns lovprisende diktning til store menn, som “[...] dårlig tilslørt selvskryt.”²²⁶ Aasbø knytter videre Nansens allusjoner til et personlig-nasjonalt prosjekt hos Nansen, når han hevder Nansens bruk av *Sverres saga* kan leses som om Nansen, lik en konge, ønsker å representere det norske.

Nansens allusjoner og bruk av andre litterære tekster forteller oss hvilket bilde han ønsker å skape av seg selv. I 3.2.2. så vi hvordan Nansen bruker gammelnorske tekster og fortellinger fra norrøn mytologi for å skape en forbindelse mellom historien, seg selv og sin egen ekspedisjon og dermed vise at han selv – og nordmenn – har et eierskap til polarområdene. Gjennom disse allusjonene framstår også Nansen som en gjenfødt norrøn sagahelt. I det følgende skal vi se på noen av de allusjonene som tydeligst inngår i Nansens selvframstilling og iscenesettelse som polar- og nasjonalhelt.

²²⁵ Lothe, Refsum og Solberg. 2007:7.

²²⁶ Aasbø, Audun Renolen. 2010. “En skikonge er oss sendt – Om Fridtjof Nansens litterære selvscenesettelse under den moderne skiidrettens fremvekst”. *Edda* – 3. S. 275.

Bokas andre kapittel, der reisen endelig tar til, er i likhet med innledningen innledet av en liten tekst

So reiser eg nor i den skome heimen
som ingi soli skin.
Der er ingjen dag'e.

Dette er et utdrag fra balladen "Åsmund Fregdegjeva", 5. strofe:

Kan eg få fruva Ermelin
ho er så vent eit viv
så vi eg norast i det myrke heimann
som inki soli skin.²²⁷

"Balladen om Åsmund Fregdegjeva" er en gammel folkevise som handler om Åsmund Fregdegjeva som reiser nord til Trollebotten for å hente hjem kongens datter/søster (avhengig av utgave). Der må han kjempe med alskens skrømt, småtroll og ei trollkjerring, gyger, før han redder jenta, og returnerer like hel. Det er interessant at Nansen innleder kapitlet om avreisen med dette tekstutdraget. Allusjonen blir et nasjonalt standpunkt ettersom teksten viser at Norge er en gammel nasjon, med en rik kulturell og litterær historie. Når Nansen viser at han kjenner denne tradisjonen og sammenligner seg selv med folkevisas hovedperson, knytter han seg selv og sitt prosjekt til Norge og ideen om norskhet. Innholdsmessig spiller teksten på myten om nord og heltemyten. Trollheimen med mystiske, farlige vesener, ligger mot nord og er en verden i mørke. Hovedpersonen i balladen er en heltefigur som trosser farer, består alle prøvelser og vender seierrik hjem. Det at fortellingen om Fram-ekspedisjonen innledes med denne lille teksten antyder at Nansen ønsker å framstille sin egen ekspedisjon som en heltemotig reise mot det skumle, ukjente, mørke. I likhet med Åsmund skal også Nansen reise nord dit sola ikke skinner og det ikke finnes noen dag. I avreiseøyeblikket virker ikke denne reisen forlokkende, synet av hjemmet fra skipet omtales som "den mørkeste stund på hele færd", og "det var

²²⁷ Oppskrift 1853 av M.B. Landstad:

http://www.dokpro.uio.no/ballader/tekster_html/e/e145_038.html

regnveir, en trist stemning ruged over det kjendte landskab med alle dets minder” (72). Strategien i kapitlets innledning forsterker budskapet fra den siterte balladen: Den modige oppdager ofrer alt for kunnskapen og vitenskapen. At ferden er et kall og en nødvendighet blir understreket av at han forlater alt det han ”hadde kjær i livet”.

I kontrast til denne skildringen av avreisen, der menn lider ved atskillelsen og framtiden er uviss, skildres turen nordover til Vardø hovedsakelig som oppstemt, med mye festivitas, god mat og drikke, ”smukke damer, musik og dans” (78). Nansen gjør seg likevel tanker om all oppmerksomheten som blir ekspedisjonen til del, og virker ikke komfortabel, verken med møtene med fremmede eller med den hyllesten de opplever på seilassen nordover: ”Der er noget flaut, noget trykkende ved at være gjenstand for en slig hyldning, før nogenting er udført” (79), skriver han og viser til “Håvamål”, strofe 81:

Ved kveld skal dag roses,
kone, er hun brændt,
klinge, er den prøvet,
kvinde, er hun gift,
is, kom du over.
øl, er det drukket.

“Håvamål” er det mest kjente diktet om Odin i vår norrøne litteratur. Diktet er delt inn i flere sekvenser med forskjellig form og funksjon. Syklusens mest kjente del er ordspråk-diktene, der diktjeget, Odin, viser til menneskelige livsforhold og gir råd om hvordan man skal handle. Andre grupper av dikt går mer direkte inn på Odins oppgaver, erfaringer og posisjon. Strofen Nansen her siterer, ligner visomsord av mer triviell karakter; det fastslås at en ikke skal rose seg av ugjort arbeid eller ugjort gjerning. I ekspedisjonens sammenheng er det vel neppe tilfeldig at strofens femte vers viser til det å komme over isen. Det er imidlertid ikke bare strofens innhold som påvirker vår forståelse av Nansens tekst. I tillegg gjelder for denne strofen som for de øvrige norrøne allusjonene at Nansen skriver ekspedisjonen som et norsknasjonalt prosjekt.

Ikke bare heltedikt og litteratur om heltegjerninger alluderes. Som vi har vært inne på veksler fortelleren i *Fram over Polhavet* mellom optimisme og tvil, mellom lengsel og kampånd. Også de mer sentimentale følelsene forsterkes og understrekes gjennom bruk av allusjoner. Utover i første bind ser vi eksempelvis at Nansen stadig oftere er usikker på prosjektet og at lengselen hjem blir overveldende:

Drømme og drømme ja! Og så langt fra målet – med hundreder og atter hundreder af mil imellem os, is og land og atter is. Og her driver vi i ring og i tull, og ingenting når vi. Bare vente, altid vente! På hvad?

”Eg drøymdest på ein sætervoll,
og soli skjein so bjart, -
eg vaknad på ein øydeholm,
og himmelen var svart!” (235)

Her siterer Nansen Ivar Aasens dikt ”Den tyngste sorg og møda” (1855), som handler om ulykkelig kjærlighet. Kontrasten i strofen mellom drømmen, som er preget av sollys, og virkeligheten, som er øde og svart, er slående. Nansens lengsel hjem, usikkerheten om isdriften og progresjonen manifesterer seg i litterære utbrudd som handler om kjærlighet, avstand og sorg. I de melankolske periodene preges beretningen av svært personlige nedtegnelser, der spesielt minnene om hjemmet står sentralt. Dagene er ensformige og undersøkelsene de utfører er ikke tilstrekkelig til å fylle dagene og okkupere tankene. Når *Fram* ligger stille, eller ikke minst driver sydover, overmannes Nansen av negative tanker: ”Min plan ligger knust. Mine teorier, mit slot, hvor jeg breddet mig selvsikker, høit over alle tåpelige indvendinger – ved det første vindpust styrter det sammen som et korthus” (236).

Når Nansen har avgjort at det skal rustes ut en sledeferd, merker vi som sagt en endring i både sinnstemning og stil. Nansen avslutter første bind med tre velvalgte allusjoner. Det har blitt 1895 og Nansen siterer Alfred Lord Tennysons ”The Marriage of Geraint” fra diktskyklusen *Idylls of the King*. Syklusen handler om legenden Kong Arthur og hans riddere, og om hans kongerikes vekst og fall. Nansen siterer ikke hele diktet, men trekker ut noen linjer som understreker at det er nye tider på gang om bord i *Fram*:

Turn, Fortune, turn thy wheel, and lower the proud;
turn thy wild wheel thro' sunshine, storm, and cloud;
thy wheel and thee we neither love nor hate.

Smile and we smile, the lords of many lands;
Frown and we smile, the lords of our own hands;
For man is man and master of his fate. (498)

Det er i dette utdraget snakk om å være mann og ta skjebnen i egne hender, nettopp slik Nansen nå selv gjør. Budskapet forsterkes ytterligere i neste sitat mot slutten av bindet, når Nansen funderer på sin plan og hvorvidt den vil la seg gjennomføre: ”En får mindes Carlyles ord: ”A man shall and must be valiant, he must march forward, and quit himself like a man – trusting imperturbably in the appointment and choice of the upper Powers”” (520). Nansen siterer her helteteoretikeren Thomas Carlyle, et forbilde for den delen av norsk åndselite som søkte å skape en egen norsk identitet.²²⁸ Ikke bare skrev Carlyle om heltedom og mannsnot, han satte det hele inn i en ramme av norrøn mytologi. Hans berømte forelesning i 1840, ”The Hero as Divinity” handlet om ”norrøn mytologi og den norrøne gudehelt som selve prototypen på en helt.”²²⁹ Carlyle introduserte altså 50 år tidligere en forestilling om norrøne menn som de egentlige, ekte helter. Nansen viderefører dette i sitt verk, tydelig illustrert ved at sekvensen som følger etter henvisningen til Carlyle, henviser til norrøn mytologi og siterer kvadet ”Skirnesmål”, fra *Den eldre Edda*, strofe 10:

Mørkt er det ude,
fare vi må
frem over duggvåde fjelde,
ride gjennom rimtursers land;
begge vi berges,
eller begge tager

²²⁸ Rudeng, Erik: ”Den gjenfødte sagahelt, Forbilder, forventinger og gjenklang” i Christensen og Skoglund (red.). 1996.

²²⁹ Rudeng 1996: 50.

den meget mægtige turs.²³⁰

Disse tre sitatene befester mytologien Nansen bygde opp innledningsvis i verket, og den gjør det på tre fronter. For det første viser han til Tennysons dikt som forteller legenden om Kong Arthur og hans riddere. Ikke bare trekker han paralleller mellom sin ekspedisjon og legenden om Kong Arthur og ridderne av det runde bord; han henter autoritet til sin egen tekst ved å sitere en av datidas mest populære engelske lyrikere som var kjent for å skrive lyrikk basert på mytologiske tema. Derne st viser Nansen til den meget innflytelsesrike forfatteren og filosofen Thomas Carlyle, som nærmest reintroduserte heltebegrepet og heltedyrkelse. Med strofen fra ”Skirnesmål” slutter Nansen ringen han påbegynte innledningsvis i første bind, der han skapte den norrøn-mytologiske rammen for sin kommende ekspedisjon. Som Skirne skal Nansen nå ta mot nord, mot troll og rimtusser, for å fullføre sitt oppdrag. Selv om Skirnes og Nansens oppdrag i så måte ikke kan sammenlignes, kan begge se fram mot store prøvelser på sin ferd. Skirne skal ri gjennom flammer og mørke; Nansen skal på ski gjennom kulde og mørke. Og som vi vet, lykkes Skirne og vender hjem med fullført oppdrag. Gjennom denne sammenligningen kan vi avlede at Nansen også mener han lykkes på sin ferd, selv om han ikke når Nordpolen. Med disse tre sitatene befester Nansen forbindelsen mellom seg selv og heltemyten som han etablerte til å begynne med i verket, og denne forbindelsen finnes på flere plan: på det rent heltemodige plan i forhold til at dette krever mot, styrke og tapperhet og mer rasjonelt i forhold til at dette er et kall, en livsskjebne han ikke kan komme utenom. Og under begge disse ligger det maskuline aspektet; dette er en oppgave for en mann.

Sitatene i Nansens verk spenner fra Bibeltekster, via filosofer som Carlyle og Hume, til norske og europeiske diktere som Heine, Bjørnson, Bodenstedt og Aasen. Når man går allusjonene etter i sømmene, viser det seg ofte at det kun er det siterte utdraget som passer inn og gir tyngde til Nansens tekst, det er ikke alltid hele interteksten gir like mye mening. Dette ser vi kanskje spesielt i de utenlandske tekstene, eksempelvis det av Bret Harte som Nansen siterer når han forteller om det første møtet med andre mennesker etter tre år i isen. Leseren har fått vite at de har møtt mennesker og er

²³⁰ Slik det fremkommer i Mortensson-Egnund 1991.

reddet fra isen, men hva har hendt? Nansen bruker denne allusjonen til å utsette spenningen, samt til å understreke undringen han måtte ha følt:

Do I sleep? Do I dream?

Do I wonder and doubt?

Are things what they seem?

Or are visions about?²³¹

De norske tekstene virker å være mer helhetlig knyttet til teksten, det være seg Ivar Aasen eller Ingvar Bøhn – enten det gjelder tekster om lengsel og sorg eller nasjonal tilhørighet og stolthet. Aller mest helhetlig er imidlertid interteksten som består av norrøne heltedikt og norrøn mytologi.

Nansen henter troverdighet og autoritet til historien ved å vise til annen litteratur; samtidig bidrar intertekstene til å ivareta spenningsmoment og dramatik i teksten. Endelig er den nøye utvalgte litteraturen sentral for skapelsen av en egen diskurs og skapelsen av Nansen selv i teksten. I *Fram over Polhavet* forteller Nansen en norsk heltehistorie med seg selv i hovedrollen. Det er fortellingen om en dristig polarferd, om pionerarbeid, om helter og mot, offer og lengsel. Allusjonene i teksten bidrar ikke bare til at Fram-ekspedisjonen blir satt inn i en heltemodig og nasjonal sammenheng; den refererte litteraturen i verket er sentral i konstruksjonen av hovedpersonen i boka. Ved å sitere fra Carlyle, vise til heltediktning og ikke minst skape en diskurs omkring norrøn mytologi og vikingkultur, plasserer Nansen seg som en selvfølghet midt i heltelitteraturen.²³²

3.2.8. Dramatisering av virkeligheten

At Nansen etablerer en diskurs om polarferder betyr at bestemte faktorer i teksten, bilder og framstillingsmåte, blir tillagt bestemte betydninger. Som vi har sett er *Fram over Polhavet* en svært mangfoldig tekst; en dokumentarisk fortelling, et dramatisk

²³¹ Bret Harte: "Further language from Truthful James. (Nye's Ford, Stanislaus)" (1870)

²³² Dette er Audun Renolen Aasbø inne på i sine studier av Nansens tekster om skiløping, der han peker på hvordan Nansen bruker allusjoner i sin selvframstilling. Aasbø 2009: 23.

eventyr, en tekstmosaikk. Som en avrundning av lesningen av *Fram over Polhavet* skal jeg se litt oppsummerende på tekstens ulike diskurser og den språklig-retoriske strategien i teksten for å se hvorvidt vi har fått belyst problemstillingene som var varslet innledningsvis; å se på Nansens narrative strategier, med hovedvekt på selv-representasjon, diskursorden og allusjoner.

I samsvar med Tallmadges punkter som er gjort rede for i kapittel 2.3. etablerer Nansen en vitenskapelig diskurs i verket, som bidrar til å understreke sannhetsgehalten i teksten. Vi finner tabeller, lister, meteorologiske observasjoner, resultater av ulike prøver som vannprøver, dybdemåling, måling av isens tykkelse – og alle strøm- og isobservasjoner gjort på sledeferden. Denne delen av Nansens tekst er imidlertid ikke dominerende. Det kan skyldes at Nansen planla å gi ut egne bind som kun tar for seg det vitenskapelige utbyttet av ferden. Et annet poeng er at de vitenskapelige resultatene ikke var ferdig bearbeidet og analysert så tidlig som i 1897, men Nansen kunne selvsagt ikke vente lenger med å gi ut sin ekspedisjonsberetning. I publiseringsøyemed måtte han smi mens jernet var varmt, ikke bare med tanke på at ekspedisjonen hadde nyhetens verdi, men også med tanke på at andre kunne komme til å slå lengst nord-rekorden i en tid som var preget av kappløp for å nå klodens ytterpunkter. Nansen har likevel inkludert en del vitenskapelig stoff. Kanskje fordi sjangertradisjonen krevde det, eller fordi han ønsket å føre en form for bevis på at ekspedisjonen har foregått slik det berettes om. Den vitenskapelige diskursens kanskje viktigste funksjon i teksten er etter mitt syn at den understreker Nansen som vitenskapsmann, noe som igjen forsterker hans troverdighet som forteller.

Troverdigheten som polarforsker får Nansen blant annet gjennom sine utallige referanser til tidligere polarutforskning. Underveis mot nord henviser Nansen hyppig til Nordenskiöld og sammenligner kurs og karter med Vega-ekspedisjonens (1878-1880) observasjoner og kartleggingen til den østerrikske-ungarske nordpolekspedisjonen (1872-1874). Disse referansene fungerer som orienteringspunkter for leseren, som nærmest kan følge ekspedisjonen på dens ferd. Skipet *Fram* sammenlignes med *Tegethoff* og tilværelsen om bord sammenlignes med alle tidligere kjente ekspedisjoners harde skjebner. Samlet sett framhever dette *Fram*-ekspedisjonens fortreffelighet, samtidig som ekspedisjonen føles nærmere og dermed også sannere for leseren. Vi husker at framstillingen av tilværelsen om bord på *Fram*

var preget av en viss flauhet: hvor var det harde arbeidet, lidelsen, kampen for livet? Nansen stilte seg litt kritisk til at 13 menn skulle hygge seg hele veien til Nordpolen. Er dette et utslag av en idé om polekspedisjoner som ekstreme manndomsprøver eller er dette bare falsk beskjedenhet som egentlig har til hensikt å framheve Fram-ekspedisjonens genialitet og dermed opphøye Nansens idé og gjennomførelse som suveren?

3.2.9. Illustrasjoner: dramatisering gjennom bilder

I *Fram over Polhavet* følges teksten av illustrasjoner, både helsideillustrasjoner og tekstillustrasjoner. Å foreta en analyse av verket som bildeberetning vil kreve en avhandling for seg, derfor har dette materialet ikke blitt inkludert i min lesning av teksten. Jeg vil likevel kort kommentere illustrasjonene som en del av den overordnede diskursen. De fleste bildene i teksten er fotografier tatt under ekspedisjonen, av mannskapet, hundene, skipet og landskapet. I første bind finner vi portretter av samtlige av mannskapet, utenom Nansen selv. Halvparten av fotografiene viser mennene i en typisk maskulin oppdagerpositur, med skinnklær, store barter og skjegg, blikket festet langt borte og gjerne en pipe i munnen. Første bind innledes dessuten av et bilde av samtlige deltakere om bord på Fram. Andre bind innledes med en frontillustrasjon som er et portrett av Nansen selv sittende i sin kahytt med en dagbok på fanget. I bakgrunnen er et bilde av hans kone Eva og datteren Liv. Kanskje kan vi av dette avlede hva som er hovedmotivet i andre bind: den ensomme reisendes offer? Ifølge Øystein Sørensen var Nansen spesielt opptatt av fotografiens betydning i ekspedisjonsberetningene:

Han sørget for at alle ferdene ble behørig fotografert, og han sørget for at en bok som *Fram over Polhavet* var rikt illustrert med fotografier. Han hadde sans for å finne treffende motiver. Om forholdene hindret ham fra fotografering, sørget han for å arrangere bildene i ettertid. Hans møte med Frederick Jackson i 1896 er eksempelvis rekonstruert på fotografi noen dager etter at det virkelige møtet fant sted.²³³

²³³ Sørensen, Øystein 1996. ”Å skape sitt eget bilde” i Christensen og Skoglund (red.) *Nansen ved to århundreskifter*. S. 96.

I tillegg finnes det ulike illustrasjoner. De fleste illustrasjonene er gjort av profesjonelle kunstnere, som Halfdan Egedius, Otto Sinding, Johan Nordhagen, Lars Jorde, August Eiebakke, Andreas Bloch og Erik Werenskiold. De fleste av illustrasjonene viser direkte til hendelser i teksten eller er utført etter fotografi. Disse tekstillustrasjonene kan, i tillegg til at de har en estetisk verdi, oppfattes som bevis på tekstens sannferdighet. Spesielt tydelig er dette i andre bind, der illustrasjonene viser Nansen og Johansens dramatiske ferd og overvintring. Flere av illustrasjonene har fått titler etter hendelsene de viser til. Når eksempelvis bjørneangrepet eller den iskalde svømmeturen blir illustrert på denne måten, gir det nytt liv til teksten.

Ifølge kurator Hilde Mørch har det foreligget en rekke skisser og utkast av Nansen selv fra Fram-ekspedisjonen, men bare enkelte arbeider er bevart.²³⁴ I verket finnes tre fargeillustrasjoner utført av Nansen, i tillegg til noen enklere skisser. De tre fargeillustrasjonene er av kunstnerisk art og viser kveldsstemning, måneskinn og nordlys. Det kan være naturlig å se disse i sammenheng med hans poetiske skildringer av naturen. Til sammen viser skildringene og skissene det trolske, fantastiske og mystiske ved landskapet. Med verkets diskursorden som utgangspunkt, fortolker jeg disse skissene, samt helteportrettene i første bind, som tilhørende verkets mytologiske diskurs heller enn den vitenskapelige.

3.2.10. Selvframstilling

Jørgen Alnæs hevder at Nansen skaper en egen framstillingsform som nærmest blir normen for hvordan ekspedisjonsberetninger skal skrives i Norge.²³⁵ Dét tror jeg han har mye rett i, men som vi har sett tidligere kritiserer Alnæs Nansen for at den moderne, mer personlige vendingen innen reiselitteratursjangeren ikke kom til Norge, og karakteriserer videre Nansen for å være mer opptatt av målet enn veien, for ikke å bry seg om naturopplevelsen, samt for å ha en mer upersonlig fortellerstil. Dette mener jeg ikke er gjeldende for *Fram over Polhavet*. Nansen skaper seg selv som helten i sitt eget eventyr, men ikke bare etter mønster av formellitteratur eller populærlitteratur. Med dette verket viderefører Nansen litterært sett det han påbegynte med *På ski over Grønland*, og resultatet er et verk som i høyeste grad har

²³⁴ Mørch, Hilde. "Fridtjof Nansen – tegninger og grafikk. Essay": 2. (Essay funnet publisert på internett, i forbindelse med utstilling på Galleri F 15)

²³⁵ Alnæs 2008: 224.

en personlig stemme. Eller kanskje kan en si at teksten er preget av to stemmer? En nøktern, objektiv, overbevisende – en drømmende, usikker, lengtende. En nøkternt vitenskapelig – en sentimental og romantisk.

Nansen både spiller på mytologi og skaper en mytologi. I sin tekst og gjennom annen litteratur konstruerer han et selv som blir stående mellom fakta og fiksjon, mellom dokumentariske, etterprøvbare referanser og fiktive, litterære referanser. I tillegg ser vi at selvet veksler i uttrykk og holdning. I enkelte øyeblikk er Nansen sterkt preget av lengselen hjem, han er usikker og frustrert og de følelsesmessige utbruddene er voldsomme. Nansen blottlegger mye av sin lengsel og grubler ofte over de offer han føler at han foretar. Ved første øyekast kan det se ut som om dette sentimentale registeret undergraver den konstruerte helteskikkelsen i teksten og nærmest utgjør en motpol til den hardbarkede polarhelten. Men når man går tettere inn på teksten, blir det tydelig at dette er en viktig bestanddel av ekspedisjonsberetningen og det er ingen grunn til å tro at dette ikke er en tilsiktet strategi som har til hensikt å gjøre at bragden oppleves enda større. Det vil i så fall være en innfallsvinkel som kan kaste lys over vekslingen i Nansens selvframstilling mellom drømmende, filosoferende og lengtende – og sterk, modig og ovenpå.

Som vi har sett er *Fram over Polhavet* en gjennomgående litterært stilisert reiseskildring. Fortelleren behersker dramaturgi til fingerspissene: gjennom mytologien og den utbredte intertekstualiteten etableres en diskurs. I stedet for å lese disse sentimentale drømmeriene som undergravende for heldediskursen kan vi heller se de som bevisste virkemiddel i den samme diskursen. For det første understreker fokuset på lengsel og ensomhet den sjangertradisjonelle myten om den ensomme reisende. Dette ser vi faktisk blir framhevet i anmeldelsene,²³⁶ som en oppvurdering av de litterære kvalitetene ved verket: ”[...] saa er det dog mest af alt *Ensomheden*, der giver den sit Mærke.”²³⁷ Om man med nåtidens øyne synes Nansens utsvevende litterære stil er preget av for mye patos, er det viktig å huske på at slik var samtidas poetiske stil. Det er nyromantikkens personlige drømmerier, undringer og sentimentalitet – og dette er ikke kun et estetisk virkemiddel eller uttrykk for et splittet sjele- og følelsesliv. Noen av 1890-tallslitteraturens sentrale

²³⁶ 3.2.1.

²³⁷ *Politiken* 06.04.97, anmeldelse av Poul Levin.

orienteringspunkter var eksempelvis sivilisasjonskritikk og naturforherligelse, et ønske om å vende tilbake til naturen. Slik kan vi se Nansen selvframstilling, hans lek med både dokumentariske og fiksjonaliserte register som et virkemiddel i skapingen av en egen diskurs, en ekspedisjons- eller oppdagerdiskurs som treffer midt i tiden med sitt mytiske tanke- og idésett, koblet til en interesse for vitenskap og sportsprestasjoner.

Kapittel 4. Annenposisjonsberetningene. Fram-ekspedisjonen under lupen

Fortellingene om Fram-ekspedisjonen har overlevd gjennom bøkene som ble skrevet om reisen og gjennom den omfattende litteraturen om Nansen. Når det gjelder ekspedisjonsberetninger, er Fridtjof Nansen og Hjalmar Johansen sine reiseskildringer, hhv *Fram over Polhavet* (1897) og *Selv-anden paa 86°14'* (1898), de mest kjente, men også Otto Sverdrup og den mer ukjente Bernhard Nordahl skrev om ferden med Fram. Sverdrups tekst er ikke en selvstendig bok, men utgjør omlag 100 sider av Nansens verk, og dreier seg kun om tidsrommet der Nansen var fraværende. Bernhard Nordahl tar i ekspedisjonsberetningen *Framgutterne. Tre aar gjennom skruget og nat. Beretning om nordpolsferden* fra 1898 for seg hele oppholdet på Fram, fra avgangen sankthansaften 1893 til ankomst Skjervøy 20. august 1896,

Hvem tenker i dag på Sverdrup eller Nordahl når det blir snakk om Fram-ferden? Otto Sverdrups ry som polarfarer skyldes i dag først og fremst hans ledelse av den andre Fram-ekspedisjonen (1898-1902) til nordvest Grønland og det nordlige Canada, og hans forfatterskap synes å være omtrent glemte.²³⁸ Om Bernhard Nordahl nevnes i forbindelse med Fram-ekspedisjonen er det som én av mange i mannskapet; hans *Framgutterne* er sjelden eller aldri nevnt, verken i polarhistorien eller i Nansenbiografiene. Et hederlig unntak her er Nils Magne Knutsen, som i "Norsk ishavslitteratur" skriver: "I skyggen av lederne skreiv en rekke ekspedisjonsdeltakere sine bøker om ekspedisjonene (f. eks. Hjalmar Johansen: *Selvanden paa 86°14'* (1898), Bernhard Nordahl: *Framgutterne* (1898) [...])."²³⁹ Men det er også alt. Det er gjerne ekspedisjonslederens rapport som blir stående i ettertid, noe som er naturlig, i og med at denne blir ekspedisjonens offisielle beretning. Og ofte er det slik at det kun er ekspedisjonslederen som er kjent for det lesende publikum.

²³⁸ Dette illustreres tydelig ved at både Nansen, Amundsen, Johansen og Astrup er representert med bøker i Polarbiblioteket, Kagge forlags bokserie, mens Sverdrup ikke er det. Henning H. Wærp tar for seg Sverdrups *Nyt Land* (1903) i "Ekspedisjonsberetningens utfordringer. Om Otto Sverdrups *Nyt land*. Fire Aar i Arktiske Egne (1903)." (2009) og "Sverdrup's Arctic Adventures. Or: What makes an Expedition Report worth reading? – Otto Sverdrup: *New Land. Four years in the Arctic Regions* (1903) (2008), med nettopp bokas forglemte eksistens i minnet.

²³⁹ Knutsen 1991: 44.

4.1. Hjalmar Johansen: Andre mann på åttiseks fjorten

I motsetning til Sverdrups og Nordahls bøker, handler faktisk Hjalmar Johansens ekspedisjonsberetning om nøyaktig samme ferd som den Nansen forteller om i *Fram over Polhavet*. Johansen har treffende titulert den *Selv-anden paa 86°14'*, altså andremann på 86°14'. Johansen indikerer allerede i tittelen en posisjonering i forhold til Nansen. Hjalmar Johansen og hans *Selv-anden paa 86°14'* forbindes fortsatt av mange med Nansens ekspedisjon og boka anses gjerne som en av norsk polarhistories sentrale verk. Bokas vedvarende popularitet kan skyldes dens litterære kvaliteter. Interessen for Johansen kan imidlertid også tilskrives det at Johansen var Nansens utvalgte og at de delte sovepose i femten måneder. I tillegg kommer det at Johansen har fått en martyrolle i norsk polarhistorie etter deltakelsen på Amundsens sydpolekspedisjon og det tragiske selvmordet, noe som kommer tydelig fram ikke minst i Ragnar Kvam jr.'s biografi *Den tredje mann*, men også eksempelvis i den britiske miniserien *The Last Place on Earth* (1985).

4.1.1 Resepsjon

Boka kom ut første gang tidlig i 1898 og den ble oversatt til flere språk. Ragnar Kvam jr. skriver at Johansen allerede under ferden hadde syslet med tanken om å skrive en bok, men at han var kontraktsbundet til ikke å gi ut noe før Nansen hadde publisert sin ekspedisjonsberetning.²⁴⁰ Da Nansen hørte om Johansens bokplaner etter hjemkomsten, oppmuntret han ham og stilte egne dagbøker til Johansens disposisjon. Johansen hadde imidlertid skrevet egne dagbøker underveis og holdt seg til disse.²⁴¹ Ifølge Kvam ble *Selv-anden paa 86°14'* godt mottatt, men anmeldelser og omtaler i pressen av første utgave har det imidlertid vært vanskelig å få tak i. I 1942 kom boka ut i ny utgave, i serien "Aschehougs utvalgte for ungdom". Navnet var nå *Med Nansen på 86°14'*. I bearbeidelsen ble denne boka et sammendrag av ferden i en moderne språkdrakt. Dagbokformen som preget første utgave var sløyfet, og denne utgaven begynner først den dagen Nansen og Johansen startet fra Fram i 1895. Boka forteller altså om tomannsekspedisjonen, "lengst-nord-rekorden" og de 16 månedene

²⁴⁰ Forord av Ragnar Kvam jr. i Hjalmar Johansen: *Med Nansen mot Nordpolen* (2003).

²⁴¹ Kvam, Ragnar. 1997. *Den tredje mann. Beretningen om Hjalmar Johansen*. S. 212.

Nansen og Johansen tilbrakte i isen før de kom hjem igjen. Arne Skouen foretok bearbeidelsen, i tillegg skrev og tilførte han to artikler om Hjalmar Johansen. I 1949 gir Aschehoug ut 3. utgave av boka, denne gang som en del av ”Polarserien for ungdom”. Johansens bok er den andre i serien; den første er Fridtjof Nansens *På ski over Grønland*.

Omtalene av utgaven fra 1942 kretser naturlig nok om det nasjonale ved ekspedisjonen. At det er en norsk dådshistorie som handler om ureddhet og viljen til aldri å gi opp, blir et hovedpoeng for mange anmeldere; boka sees nærmest som et kampskrift for Norges unge menn. Barnebokforfatteren Eli Quisling Nordvik,²⁴² tar i bruk alle forestillinger man gjerne forbinder med ekspedisjonslitteraturen i *Aftenposten* 11.12.42:

Er det noen bøker som guttene våre nettopp skulde lese – så er det jo den eventyrlige helteskildring av Nordens ypperste menn. [...] Hvilken gutt kan legge denne boken fra seg – etter som han kommer utover i kapitlene: ”Norges flagg lengst mot nord” – 17. mai i isødet – ”Lengselens leir”. Hvor vil ikke hjertet hans banke av spenning og av stolthet – disse to heltene de var norske! [...] i ensomhetens alvorlige verden slet disse to trauste karene seg fram – mot et mål de hadde satt seg. – Et mål som skulde bringe flagget vårt ære [...] Hver dag er en kamp for livet under forhold så enestående at alt som heter indianer og Wild West og røverhistorier blekner bort og blir småtterier. *Dette* er fortellingen om livets harde lov – loven som tar og gir uten å spørre to små snøfnugg i isødet hva *de* syns. Nettopp i disse tider da livets lov spør etter menn – bør guttene våre læse slik en bok. Og de vil fylles med stolthet over å høre til samme land som disse heltene – og de vil kanskje kjenne at der er tó i dem også.

²⁴² Kusine til Vidkun Quisling, arrestert i 1945 for nazistisk virksomhet under krigen (<http://www.aftenposten.no/fakta/verdenskrig/article454668.ece> 19.01.11).

Selv om de langt fleste omtalene dreier seg om manndom, mot og kamplyst, trekker noen anmeldere fram narrative kvaliteter ved boka.²⁴³ Aschehougs Hans Engh jr. presenterer bokas fortellestil slik: ”[...] Hjalmar Johansens knappe og likefremme framstillingsmåte griper en, og bemerkelsesverdig er det å se at han stopper fortellingen, da de kommer tilbake til Norge. All den virak som blir gjort av karene, sløyfer han og berrette [sic].” I *Aftenposten* 12. november 1949 skriver Leif Bøhn: ”Slik er stoffet blitt så konsentrert så det ikke finnes et eneste dødpunkt i boken.” Også *Arbeiderbladets* Knut W. Nordal gjør dette til et sentralt poeng ved boka:

Det er en enkel og stillferdig dagboksberetning om Nansens og Johansens dristige framstøt mot Nordpolen i 1895-96, en idrettsbragd som det står glans av den dag i dag og som knapt er overtruffet hva vågemot angår. Men boka er fullstendig blottet for heltepatos og sjelden har så harde strabaser og prøvelser vært omtalt i mer beskjedne ord. [...] (23.11.49)

Det ser altså ut til å være enighet om at Johansens fortellestil er knapp og konsentrert, enkel og beskjeden. Likevel er alle anmeldelsene konsentrert om *storheten*, det grandiose, ved ekspedisjonen. I *Vårt Land* heter det at

[...] boken er noe langt mer enn bare spenning. Den er vitnesbyrd om mannsmot, om ubøyelige viljers kamp mot snø, is, kulde, storm, tåke og alle farer som møtte Nansen og Johansen fra de forlot ”Fram” i drivisen en marsdag i 1895 til de 16 måneder senere igjen nådde fram til mennesker. (22.12.49)

Boka er preget av både beskjedenhet og mannsmot, og når det gjelder det siste, kan det også sies kort og enkelt: ”Sammen med det 100 prosents mannfolk Hjalmar Johansen dro han [Nansen] fra ”Fram” på en sledeferd mot Nordpolen.”²⁴⁴

²⁴³ Utgavene fra 1942 og 1949 er redigert, forkortet og komprimert og er derfor knappere enn originalen. Likevel er den redigerte utgaven sammenlignbar med originalen når det gjelder spenningselementet og den nøkterne, korte stilen.

²⁴⁴ *Sarpen*, 04.12.42.

4.1.2. Fram-ekspedisjonens sagastil

Hjalmar Johansen roses for sin litterære stil. Dette er interessant ettersom polarlitteraturens litterære kvaliteter ikke har blitt vektlagt i ettertiden. Et sjeldent tilfelle ser vi når litteraturviteren Jørgen Alnæs setter spørsmålstegn ved ekspedisjonslitteraturens forhold til sjanger og tradisjon: "[...] men ingen av fortellingene stiller spørsmål ved tradisjonen de skriver seg inn i: Her dreier det seg om virkelighetsflukt, slik det alltid gjør i helteeventyret."²⁴⁵ Videre skriver han at bøkene er "[...] en dyrking av naturen, av maskuliniteten og av det sterke enkeltmennesket"²⁴⁶ Ifølge Alnæs skriver forfatterne av ekspedisjonsberetningene seg nærmest ukritisk inn i en tradisjon og følger den gjeldende diskursen. I forrige kapittel prøvde jeg å argumentere for at Nansen hadde et svært bevisst forhold til sjangertradisjonen han forholdt seg til; i tillegg skapte han en egen diskurs med litterære grep og selvframstilling. I det følgende skal jeg se på hvordan Hjalmar Johansen forteller historien om Fram-ekspedisjonen. Er Johansens litterære stil bare en etterligning eller tar han grep om narrasjonen og gjør den til sin egen? I tillegg ønsker jeg å undersøke hvordan Johansen framstiller seg selv i teksten.

Oppfatningen, som vi har sett komme fram i mottakelsen av verket, synes å være at Johansens stil er enkel og stillferdig, knapp og likefram og blottet for heltepatos. La oss kikke på begynnelsen:

Vaaren 1893 begyndte vi at samles inde i Kristiania, vi som skulde dele godt og ondt sammen ombord i "Fram", der laa ved Akers verksted. Vi var da fremmede for hverandre, kom jo fra de forskjelligste kanter af landet, og vi mønstrede hverandre med en vis nysgjerrighed. Ekspeditionens helt troede vi naturligvis allesammen skraasikkert paa og ønskede hverandre vel mødt og lykkelig reise til polen, - der var dog kanske delte meninger om, hvor lang tid det vilde tage. De af os, som aldrig havde været i isen før, hørte naturligvis med begjærighed paa de kyndiges fortællinger om skruinger og isdrift. (1)

²⁴⁵ Alnæs 2004. "Nådeløse menn. Den norske litteraturen om polarhelter og eventyrere": s. 6

²⁴⁶ Ibid.

Vi kommer inn i situasjonen uten omsvøp eller innledning, der vi befinner oss på Akers verksted i Kristiania. Johansen etablerer umiddelbart en dikotomi som kan sies å være en av grunnsteinene i reiselitteratur: motsetningen mellom det hjemlige og det fremmede. Denne motsetninga gjelder både det menneskelige og det stedlige. Fremmede for hverandre møtes de hjemme, foran dem er det fremmede som skal bli det hjemlige. En pekepinn på relasjonen mannskapet imellom får vi i første setning, der Johansen bruker en ekteskapsmetaforikk for å beskrive forholdet mellom mennene slik det skulle bli. Gjennom dette grepet etablerer Johansen umiddelbart et kollektivt subjekt, det dreier seg om ”vi”, ikke om ”jeg”.

Innledningen går fra det generelle til det helt spesifikke: mannskapet kommer fra hele landet og snart skal de befinne seg i skruinger og isdrift. Det er en tydelig energi i dette første møtet, understreket ved at de kommer tilreisende fra alle landets kanter og at de er nysgjerrige på hverandre. Lykkønskningene, diskusjonene og de erfarnes fortellinger gir oss et bilde av en levende, nesten hektisk stemning. Avsnittet mangler heller ikke referanse til et av polarlitteraturens viktigste trekk: helten som alle betror sine liv til.

Resten av innledningen er viet utrustningen. Et avsnitt handler om plasseringen av proviant, i et annet ramser han opp maten de har med. Vi får ingen bakgrunnsinformasjon om Johansen selv; ingenting om hans liv og virke før han blir tilsatt som mannskap på Fram. Selv ikke hans motivasjon for å søke seg med på ekspedisjonen avsløres. Resten av mannskapet presenteres ikke. I innledningsavsnittet finner vi imidlertid en indikasjon på at leseren har eller bør ha forkunnskaper om mannskapet: ”[...] kom jo fra det forskjelligste kanter af landet [...]”. Jo’et tilsier at leseren er informert om mannskapet, hvem de er og hvor de kom fra, på forhånd.

Ferden nordover beskrives over få avsnitt. Det er ingen sentimentalitet i avreiseøyeblikket:

Det var en gråveirsdag, dog var der ikke graaveir i vore sind; vi var glade over endelig engang at være kommet til det punkt, da vor reise skulde begynde. Mange mennesker var mødt op for at se os drage; det tog tid, før vi kom afgaarde. [...] Just før ankeret lettedes, kom Nansen paa siden alene fra

Lysaker i paraffinbaaden, og straks efter gled ”Fram” tung rolig og majestætisk ud gennem fjorden, ledaget af en sværm med dampbaade og seilere, musik og hurraraab fulgte os på veien. Vi kunde ikke rigtig fatte, at det var os denne jubel gjaldt; vi havde ikke gjort nogen ting endda – skulde nu begynde. (4)

At det dreier seg om polarhelter på tur mot eventyret kommer fram gjennom skildringene av den oppmøtte folkemengden, jubelen og all ståhei. Johansen selv reflekterer ikke over hvorvidt de er helter, eller at de er oppdagere, for den saks skyld. Når en ser på tempoet i skildringene, mangelen på presentasjoner, bakgrunnstoff eller refleksjoner omkring avreisen, kan det virke som om Johansen nesten har hastverk med å komme seg av gårde i eventyret. Selv ikke avskjedsfesten i Vardø er noe å dveler ved: ”De holdt en glimrende fest for oss.”

Sammenligner vi med Nansens innledningskapittel, er situasjonen ganske annerledes når Johansen skal presentere ekspedisjonen i sin beretning. Vi har, ved utgangen av innledningskapitlet ingen dypere kjennskap til fortellerstemmen, Hjalmar Johansen. Heller ikke resten av mannskapet er utførlig presentert, vi har flyktig fått høre om en Peder Henriksen, en Pettersen, en Amundsen, den midlertidige Bentsen, Juell, Scott Hansen og kaptein Sverdrup i tillegg til sjefen selv, ekspedisjonssjef Nansen. Med Johansen selv altså ni i tallet, men vi vet fra andre kilder at de var 13 mann som forlot Norge med skuta. For Johansen har dette ikke vært viktig informasjon, heller ikke de tankene og følelsene han måtte hatt under seilasen nordover og ikke minst da de tok farvel med Norge, som skildres slik: ”Jeg tog mig en tur op i tønden for at kaste et afskedsblik paa landet, det var ikke godt at vide, naar vi saa det igjen” (9).

Gjennom kontrasteringen mellom det hjemlige og det fremmede, mellom jubelen og folkemassen som tar avskjed, og det ukjente som ligger framfor dem, etablerer Johansen en ekspedisjonsnær spenning. Uttrykket er klart og deskriptivt, Johansen dveler ikke ved situasjoner og forsinker ikke handlinga ved å henfalle til drømmer og grublerier. Likevel er ikke teksten kun informativ og klargjørende; den appellerer i høyeste grad til leseren på en måte som minner om sagalitteraturens relativt nøkterne, parataktiske stil. Fortellingen er konsentrert om spenning og springer fra høydepunkt til høydepunkt. Lange tidsperioder der lite skjer hopper han kjapt over, samtidig som

han evner å tilføre selv slike passasjer en form for spenning: ”Den 15de, 16de og 17de gik det som oftest med damp og seil med forskjellig kurs, eftersom isen gjorde det nødvendigt. Den 18de sattes kursen nordover vest for de Nysibirske Øer, som vi dog ikke kunde se for mørket” (32).

4.1.3. “Vi som skulde dele godt og ondt sammen”

Fortellerstemmen veksler mellom ”jeg” og ”vi”, oftest forekommer sistnevnte. Det er et kollektivt, litt vanskelig håndgripelig subjekt vi forholder oss til: en slags anonym masse som heter ”vi”, som følger Nansen opp i isen. Selv om Johansen er svært forsiktig med å gå for nært inn på hver enkelt i mannskapet, er han en svært dyktig stemningsskildrer, og gjennom historiene han forteller og skildringene fra hverdagslivet og hendelser om bord, blir vi faktisk kjent med mannskapet. En dramatisk isbjørnjakt inngår i bokas spenningsdiskurs, samtidig som den blir bakgrunn for en implisitt personkarakteristikk:

Vi havde sat os ned, trætte og sultne paa en sten, da Peder pludselig tog piben af munden og sagde: ”Der er en bjørn,” og ganske rigtig kom der en isbjørn gaaende et stykke fra stranden. ”Aa fa’en, saa smaa kula, vi har,” sa Peder, han havde ingen tro paa Krag Jørgensens gevær. (22)

Peder Hendriksen tar situasjonen alvorlig, men møter den med humor. Slik framstår han som en trygg kompanjong som ikke lar seg vippe av pinnen, samtidig som han helt klart skaper god stemning rundt seg. En refererende gjennomgang av en vanlig dag på Fram gir en god pekepinn på tilværelsen om bord og sier både noe om forholdet mellom mennene og litt om hvordan enkelte av mannskapet er :

Mogstad, der er tidlig paafærde om morgenen, minder om det gamle ord: ”Morgenstund har guld i mund”. Blessing mener dog dette er feilagtigt, og at det heder: ”Morgenblund er sød og sund.” Saa begynder enhver at rusle med sit, hundene faar mad og slippes løs. Senere blev det bestemt, at hver mand skulde gaa paa ski to timer daglig; det blev ogsaa gjort i alt slags veir, og man befandt sig vel derved. [...] Kl. 1 holdes middag og kl. 6 kvelden. Derefter kortene paa bordet, eller vi gransker bibliothekets skatte. Amundsen rørte

aldrig et kort, det var ”fa’ens lekebla’er”, sagde han. Jacobsen lægger sig tidlig om kvelden og er sjelden med paa kortene [...]. Væddemaal og brødhandel trives godt. Undertiden ryger der op en heftig diskussion om forhold i Tromsø eller paa Horten. (112)

Om Johansens stil kan sies å være nøktern i forhold til Nansens, er den ikke enkel i kvalitetsmessig forstand. Humor er et virkemiddel Johansen behersker, og enkelte hendelser skildres på en svært levende og underholdende måte.

Ombord hersker nu en ren mani for at lade sit skjeg antage de mest fantastiske former. Scott Hansen ligner aldeles tømmermester Olsen, som byggede ”Fram”, Nordahl ligner Viktor Emanuel, Bentsen Napoleon III, noget som han slet ikke vil vide af forresten. (33)

Slike hendelser er ikke bare underholdende, dette forteller oss også noe om livet om bord. Hva skal man gjøre for å sysselsette seg, ha gode dager, fungere sammen? Å finne på aktiviteter, som skjeggklipping eller lusejakt bidrar til å bedre stemningen og nettopp dette kommer tydelig fram i Johansens bok. Når skuta fryser fast i isen, ser vi naturlig nok en innholdsmessig endring i Johansens tekst. Det blir flere utdrag fra dagboka og litt mer ensformige beskrivelser av daglige rutiner. Likevel beholder Johansen den kjappe stilen, som nærmest haster av gårde. Det kan gi seg litt komiske utslag, der avsnittene favner bredt:

Den 28de septbr. flyttede vi alle hundene ud paa isen ved siden af skuten [...] ”Billettøren” strøg nordover med en gang, den vilde til polen og tage imod billetter [...] Nansen fanger smaadyr i hov under isen om dagen. Den 29de septbr. var Blessings fødselsdag. I den anledning serveredes en middag bestaaende af:

Soupe á la Julienne avec macaroninudel.

Potage de poison.

Rensteg avec pommes de terre.

Pudding á la Nordahl.

Glace de Groenlandsis.

De bier. (36-37)

Middagen som serveres er kanskje ikke noe man forbinder med ordpolekspedisjoners slit og livsfare, og Johansen leker med det tradisjonelle bildet av hardbarkede, tøffe menn i isen når han forteller om et planlagt kappløp på isen, som ikke ble noe av ettersom banen var

[...] revnet paa midten, dog ikke værre, end at vi kunde have hoppet over og fortsat paa den anden side. Vi var imidlertid altfor dovne og træge, da det kom til stykket. Præmierne lod vi os dog ikke snyde for, men fik dem uddelt ved loddkastning, en methode, vi alle var enige om var langt lettere og bedre end alt det andre maset. (58-59).

Premiene sto i stil til denne dovne oppførsel, det var kaker. Det er nesten så en kan glemme at de er med på den mest spektakulære nordpolekspedisjonen polarforskningen hadde sett, det er vanskelig å tro at de befinner seg innefrosset i polisen, når en får servert slike historier. Hendelser som dette bidrar til å understreke ekspedisjonens vellykkethet med hensyn til mennesenes velferd om bord, både mentalt og fysisk. Det er svært få antydninger i teksten til at det forekom konflikter blant de reisende, men der finnes et par:

Det er ikke frit for, at vi merker polarnattens triste indflydelse paa os af og til. Som rimeligt er, er ikke gemytterne altid som de burde. Det hjælper ikke, om det er aldrig saa gode og snille mennesker, en er sammen med, der skal virkelig en kunst til at omgaaes hinanden ret. Vi er jo de samme tretten mand stadig sammen baade nat og dag under akkurat de samme forholde, vi lærer at kjende hinanden ut og ind, de forskjellige smaa svagheder og ømme punkter gaar ikke fri. Humøret blir af og til nedtrykt, og man blir let krakilsk, stikler paa hinanden og ”syger”, som vi kalder det, d.v.s. man kaster sig øieblikkelig over en ytring, som der kan være noget at udsætte paa, selv om det angaar den ligegyldigste ting af verden. (137-138)

Det at avsnittet står i presens vitner om at dette er et iterativt forløp, noe som skjer regelmessig. De har til og med satt et eget ord på dette, ”syger”, noe som definitivt

indikerer at dette er noe som skjer oftere enn hva som kommer fram i beretningen. Ordet er negativt ladet, som en blanding av “syk” og “suger”, og oppleves som meget beskrivende for aktiviteten det betegner. Men selv i dette avsnittet, hvor Johansen går langt i å beskrive dårlig stemning om bord, passer han seg for å henge ut noen. Han understreker at dette skyldes polarnattens innflytelse. Grunnen til at dette utbruddet faktisk forekommer i teksten, kan skyldes at det er skrevet ned 12. januar, bare to måneder før Nansens og Johansens avgang. Kanskje forbereder Johansen seg mentalt på å forlate skipet, og dermed lar han slike betraktninger nå få komme til overflaten?

Skildringene av hverdagen og rutinene gir et godt bilde av situasjonen og stemningen om bord. Vi blir kjent med mannskapet som et kollektiv, men det er få personlige karakteristikk av mennene. Illustrerende er det at en av Johansens aller nærmeste på Fram, Scott Hansen, blir beskrevet med kun to adjektiver - “[...] med sin sedvanlige taalmodighed og elskværdighed [...]” (69).

4.1.4. Et hundeliv

Johansen går betydelig lengre i sine beskrivelser av hundene om bord, enn han gjør av mannskapet:

”Billettøren” er sig selv lig. Den stjæler tørfisk og drager sammen bort i kossene, og did tager den afsted, straks den slipper løs om morgenen, og lader sig ikke se uden ved maaltiderne. ”Kaifas” har lagt sig til en rangle paa halen af isklumper, der rangler som en klapperslange. ”Kvik” flyr fra ungerne sine for at lufte sig paa isen. ”Barnet” er som sedvanligt færdig og hilser med labben, straks vi kommer nær den. ”Menneskeæderen” er lidt morsk, men ikke videre farlig. ”Pan” er konge fremdeles med hensyn til styrke, medens det i virkeligheden er ”Suggen”, der fører kommandoen. ”Barrabas” er ”Kviks” kavaler og yderst forhadet af de andre. ”Bjelki” er var for bjørn og stirrer paa en med sine store, sorte, melankolske øine.(70)

Dyrene framtrer ofte mer tydelig som enkeltindivider enn det mannskapet gjør. Johansen observerer atferd og har en undrende og fortolkende tilnærming til hundenes oppførsel, “[n]aar to begynder at slaas, farer hele flokken løs paa den ene part – alle

som en – og det er det besynderlige, det er alltid den svageste part, allesammen flyver paa” (42). I tillegg gir han en fortolkning av atferden og karaktertrekkene til hvert enkelt individ, noe som eksempelvis er tydelig i navngivingen:

De er nogen rare dyr, disse hunde, vi har givet dem forskjellige passende navne [...]. Vi har en, som vi har døbt ”Job”. Den er så underlig forknytt og forskræmt [...]. Den holder seg for sig selv, tager lange udflugter alene [...]. Saa har vi ”Billettøren” med sit inmari fule billettørffjæs. Den stod paa kappen ved nedgangen til maskinen og tog imod enhver, som stak hovedet op af lugen. Saa har vi ”Barrabas” og ”Pan”, der indtil nu har stridt om, hvem der er den sterkeste. (43)

Ut fra de nøyaktige, men også følsomme, beskrivelsene av hundene kan vi slutte at Johansen må tilbringe mye tid sammen med dem. Hundene er for Johansen åpenbart et velkomment innslag om bord. Når 13 menn i en skute i isen har utsikter til å måtte tilbringe flere år sammen, utgjør sikkert samværet med hundene et sosialt avbrekk. Hundene fungerer som selskap og kanskje også som et tilfuktssted fra samværet med de andre når det er behov for det. I tillegg ser vi at hundene også fungerer som et utgangspunkt for refleksjoner omkring mellommenneskelige relasjoner. Ved å se på hva Johansen skriver om hundene, får vi et innblikk i hva Johansen mener og synes om den verden menneskene lever i:

En af hundene vore er desværre kreperet idag. Flere af dem er blevet syge i det sidste, de har det ikke godt paa det kolde, fugtige dæk, udsat for al slags veir. Bare de vilde forliges lidt, skulde de komme under bakken, men de slaas og skjønner ikke sit eget bedste de – akkurat som menneskene. (27)

Som vi så ovenfor utelater Johansen opplysninger om uenigheter og gnisninger, som en likevel kan tenke seg må ha forekommet. Det er kun én åpen konflikt som blir presentert i teksten, og den er, betegnende nok, mellom Johansen og en av hundene:

Vi har en sort og hvid hund ombord, der ikke paa nogen maade kan fordrage mig; bare den ser eller hører, jeg er paa dæk, gjør og knurrer den uafledelig. Ja, naar jeg gik op til tønden for at læse af thermometre, som vi havde der, og

den saa skinnet af lanternen, som jeg bar paa brystet, mens jeg klatrede i riggen, skjønte hunden, det var mig, om den var langt borte paa isen, og begyndte at gjø og knurre. Den blev vist skræmt, den første gang Hansen og jeg havde paa os vore ulveskindsdragter. Hunden havde ikke noget andet navn end ”Johansens ven”. (52)

Hundens ironiske navn sier oss at forholdet mannskapet imellom er preget av humor og godartet erting. Skildringene av hundelivet under ekspedisjonen er levende og emosjonelt uten å være sentimentalt. Dette blir ekstra tydelig under sledeferden når hundene må slaktes.

”Perpetuum” slagtedes i gaar, vi troede det var bedre at kvæle den end skjære over halsen og forsøgte da, men det maatte vi give op og tage til kniven. Det greieste hadde naturligvis været at spandere en kugle paa hundene, men dette hadde vi ikke raad til; vi kunde nog faa bedre brug for ammunitionen vor. Disse slagtinger er et leit arbeide. Jeg hadde dog troed, det skulde blit værre, det gjør mig ikke saa ondt, som jeg troede det skulde gjøre. Jeg fik slig færdighed i at skjære halsen over paa dem, at det voldte dem ikke stor smerte. De stakkels dyr gik villigt med og blev lagt paa siden i sneen, og medens jeg holdt i halsringen med den venstre haand, stak jeg med den høire kniven tvers igjennem halsen og ned i sneen; som oftest døde de uden en lyd. (181)

Johansen er ikke begeistret for oppgaven, men innser at den må gjøres. Han har et utpreget pragmatisk forhold til ekspedisjonslivet, og dette krydret med virkemidler som underdrivelser, personifikasjon og kontraster, gir underholdende passasjer samtidig som det posisjonerer fortelleren som en som mestrer sine omgivelser og tilpasser seg livet i Arktis: ”Til middag hadde vi den udsøgte fornøielse at spise karbonade af den bjørn, der hadde bestemt sig for at gjøre karbonade af os” (42).

Etter at Nansen og Johansen har tatt seg over til Franz Josefs Land har de ikke lenger følge av hundene. Etersom hundene har utgjort en stor del av Johansens narrativ, skulle man tro beretningen nå ble fattigere. Det er ikke tilfelle. På Franz Josefs Land ser vi mye til noe av det som tydeligst kjennetegner Johansens narrative stil: levendegjøring og personifikasjon av omgivelsene og dyrelivet. Alle dyrene de fanger

og dreper, det være seg hvalross, bjørnefamilier eller fugler blir karakterisert som individer:

”Ismaagen” er vakker, men har et skrækkelig stygt skrig og er ilter og sint og meget mere paagaende enn de tilbageholdende, majestætiske stormaager. ”Krykjen” ser med foragt paa disse aadselsfugle, ikke vil den have noget at bestille med mad, som den ikke selv har fanget, saalænge der er smaadyr i sjøen, og det er der nok af her. [...] Pludselig farer den forskrækket tilveirs, en større mørk fugl kaster sig skrigende over den og hakker den med nebbet; det er ”tyvjoen”, som ogsaa skal have mad, og den lever af, hvad de andre fanger. [...] Tit og ofte stansed vi i arbeidet og saa paa denne kamp for tilværelsen. ”Men hvad er det? Hele fugleflokken skrigende tilveirs i et nu! Jo, der har vi det! Fra rundingen av bræen kommer ”Mikkel” ræv tilsyne, to-tre i følge; i galop kommer de for at tage kommandoen over indmat og tarmer [...] (262)

Selv dyrene de fanger for å spise beskrives med karaktertrekk. Dyr og mat er samme sak, og maten utgjør på mange måter den eneste variasjonen de har i løpet av vinteren i hytta:

I vinterens løb, naar vi havde taget ind en ny bjørn og begyndt at spise, afgav vi vaar kjendelse om kjødets godhed, og vi mente at kjende de forskjellige dyr. ”Vandbjørnen” var delikat, og saa havde vi en, som vi kaldte for ”Feitbjørnen”. Men bedst var de to ”Kajakbjørne”. Den ene af dem ble da ogsaa julemad. ”Magerbjørnen”s laar var slet ikke saa ilde, som vi havde troet. (284-285)

4.1.5. Johansen og sjangertradisjonen

Som vi ser er ikke beretningen preget av å være upersonlig i sine skildringer; det er tvert i mot svært subjektive betraktninger vi får ta del i, selv om teksten ikke gjennomsyres av føleri. Dette kan vi se i sammenheng med oppdagerdiskursen på 1800-tallet; Helen Carr påpeker at det var et skifte i form og innhold i reiselitteraturen rundt århundreskiftet 1800-1900, fra den lange, instruktive fortelling til en mer

subjektiv og litterær form.²⁴⁷ Reisebøkene etter Fram-ekspedisjonen befinner seg omtrent i dette skiftet, noe som innebærer at vi trolig kan spore trekk fra begge tradisjoner i Johansens beretning.

I kapittel 2.3. var vi inne på det Tallmadge kaller ekspedisjonslitteraturens narrative egenskaper, og så at dersom forfatteren av ekspedisjonslitteratur ønsker å skrive en nøyaktig og troverdig rapport og en god og underholdende historie, er det visse grep man gjerne benytter seg av.²⁴⁸ For å gi inntrykk av autentisitet, kan man referere til tekniske detaljer ved ekspedisjonen. Et slikt autentisitetsfremmende grep finner vi i Johansens skildringer av vitenskapelige aktiviteter: ”Nansen driver paa med at undersøge vandet i forskjellige dybder og finder en mængde smaadyr.” ; Scott Hansen driver med magnetiske observationer [...]”, ”Nansen har for første gang med bundskrape og net hentet op fra havets dyb forunderlige planter og dyr” (56). De vitenskapelige resultater nevnes gjerne innimellom mer hverdagslige ting; som f eks bjørnejakt eller andre mindre eksotiske gjøremål og oppfattes gjerne som atspredelse:

I dag har vi loddet den hele dag uden at naa bunden. 1000 favne var ude, vandets temperatur paa 800 favne var – 0,5°. Det var 10 stykker af os, der holdt paa [...] Vi trampede efter hverandre med linen paa skulderen et stykke bortover isen og saa tilbage til hullet igjen. Det var god motion, og morsomt var det at traske der i belysning af smidjeessen ombord, hvor Pettersen holdt paa med at reparere vindmøllen. (70)

Dette skaper et relativt uvitenskapelig inntrykk og virker heller å være et forsøk på å skildre tilværelsen om bord på en mest mulig realistisk måte enn å gjengi vitenskapelige målinger, noe som muligens uansett ville vært vanskelig for Johansen å gjøre, all den tid han som fyrbøter og sportsmann ikke har den nødvendige vitenskapelige troverdighet og autoritet. Å vise til kunnskap om tidligere ekspedisjoner er et annet grep Tallmadge nevner.²⁴⁹ Underveis nordover henviser Johansen stadig til Nordenskiöld's kart og dets feilaktighet:

²⁴⁷ Carr. 2002: 74.

²⁴⁸ Tallmadge 1979: 9-10.

²⁴⁹ Ibid.

Det ser ud til, at Nordenskiölds kart ikke er saa fuldstændigt, som vi havde troet det var. Vi kan ikke rigtig orientere os derefter (28). Våre observationer stemmer ikke med Nordenskiölds kart (29). Overalt opdager vi nye øer og tildels fjorde og sund, som ikke Nordenskiöld har faaet tag i (29).

Johansen viser at han kjenner sin polarhistorie, både når det gjelder henvisning til andre ekspedisjoners kartlegging, referanser til litteraturen de leser ombord i Fram, men også i episoder som denne, midt ute i isen:

”I alverden, hvad var det, der stak op over den hvide isflade der borte?” Var det ikke lidt af en skibsmast? Det skulde vel ikke være levninger af Tegethoff? Disse spørgsmaal maatte jeg gjøre mig selv, da vi fik øie paa en stok, der stod fast i isen paa skraa op i luften [...]. (182)

I tillegg til å vise at han har kjennskap til polarhistorien og skjebnen til den østerrikske-ungarske nordpolekspedisjonen, er dette et avsnitt som plasserer Johansen midt i en oppdagerdiskurs. På en enkel måte viser Johansen her til tidligere ekspedisjoners skjebne i isen og posisjoner seg selv i forhold til disse. Når han risser inn forbokstavene til seg selv og Nansen i stokken, fører han også en slags bevis for deres egen ferd. Måten han formulerer seg på, ved å skissere en indre dialog om hvorvidt dette er en nedskrudd skute, er et grep som i tillegg setter polarferder og oppdagerferder inn i en spenningskontekst.

Skildringer av møter med andre folk er også informasjon som på den ene siden kan sees som faktuelle detaljer som hever troverdigheten til beretningen. Samtidig er slike historier gjerne underholdende og spennende lesning, ettersom det gjerne blir oppfattet som eksotisk med fremmede kulturer. Det var bare ett slikt møte med en annen kultur under Fram-ekspedisjonen, og det var under oppholdet i Kjabarova. Johansens skildringer av dette møtet avviker ikke mye fra Nansens beskrivelser. Johansen gjør, i likhet med Nansen, et poeng av forskjellen mellom samojedene og russerne:

Straks vi havde kastet anker, kom samojederne i sine skindklær ombord; stygge er de fleste, skidne og fæle er de alle. Men de russiske kjøbmænd, som

opholder sig her, er kjække at se til i sine lange renskindspæsker og sine eiendommelige luer af renkalvskind. Her i Chabarowa er de om sommeren og tiltusker sig fra samojederne forskjellige slags skind og skindvarer. (12)

Der Nansen viser seg å ha en ambivalent holdning til samojedkulturen og oppvurderer dens opprinnelige form, viser Johansen ingen ydmykhet i forhold til denne fremmede kulturen. Han reflekterer heller ikke over samfunnet de møter, men skildrer helt usminket det de faktisk ser:

Samojeden er glad i brændevin og tobak. Han reiser ofte lange strækninger med sine rener eller hunde, naar han ved, at der er brændevin at faa (12); Saalænge dette [gudstjeneste] varede, korsede de sig og var svært hellige. Men om kvelden var de ikke noget videre hellige. Alle mand var fulde og kvinder med. [...] Andre samojeder slaas, de slog dog ikke hverandre, men beflittede sig paa at rive klæderne af kroppen paa hverandre. [...] Scott Hansen tittede ind i et telt og fik se en underlig fillebylt i en krog, hans forundring aftog ikke, da han fik se, at bylten bevægede sig og ansigtet paa en gammel kjærring kom frem; hun sad aldeles sammenrullet i sin rus. (14)

Om dette i ettertiden virker nedlatende eller forutinntatt, var det i samtiden et vanlig trekk ved oppdagerlitteraturen. Kulturmøtene er beskrevet ut fra sivilisasjonens perspektiv; den observerte kulturen blir gjerne nedvurdert og degradert med betegnelser som usivilisert eller primitiv. Johansen følger altså en tradisjonell måte å skildre folk og kulturer på, og hans uttrykksmåte er den vi har blitt kjent med: den er direkte, usentimental og preget av en lavmælt, underdrevet form for humor.

4.1.6. Blottet for heltepatos?

Som vi har sett er Johansen er dyktig stemningsskildrer. Hans beskrivelser av hendelser og mer eller mindre skjulte personkarakteristikker skaper en følelse av hvordan ekspedisjonen forløper. Johansen har maktet å gjøre det fremmede til noe trygt og hjemlig. Hvordan forholder han seg da til islandskapet og rollen som polarhelt?

Isen er sprukket omkring ”Fram”, og det skruer temmelig kraftig. Det er nogen ordentlige kraftøvelser, der foregår for vore øine, naar flakene tørner mod hinanden og males sønder til skrugarer eller kos (60); [...] Alle mand på dækket i en fart. Det var isen, der var i oprør akkurat som en sint mand, der ikke kan styre sig (64); [...] Det skulde været interessant at kunne bringe med hjem lyd fra den i almindelighed saa tause isørken, naar den ligesom vaandede sig i raseri over, at mennesker med skib vovede at trænge sig ind for at afvsløre dens hemmeligheder. (65)

Johansen ser ut til å fascineres av voldsomheten ved isen, og det sublime ved det arktiske landskapet blir framhevet. Han skildrer denne uberørte villmark med entusiasme, og er kanskje mer bergtatt enn engstelig. I disse passasjene forholder han seg til polarlitteraturens tradisjon, der oppdagerens møte med villmarkens ugjestmildhet betones, samtidig som vi ser en forherligelse av det uberørte. Denne blandete erfaringen av landskapet som vakkert og livsfarlig er et typisk trekk i polarlitteraturen, også den norske. Det er imidlertid på andre områder Johansen tydeligere skriver seg inn i en oppdagerdiskurs, og det er når han foretar en kobling mellom Arktis og den ultimate frihet. Stort sett skriver Johansen om det sorgløse ved tilværelsen i isen, ”Der var om kvelden sligt liv ombord, som der ikke har været paa længe; vi spillede paa orgelet og dansede som rasende efter den ikke meget gode dansemusik” (115). Og når tungsinnet kommer, rister han det kjapt av seg. Det som framheves av omgivelsene og situasjonen er først og fremst friheten, og slik sett følger Johansen sjangertradisjonene for polare ekspedisjonsberetninger.

Selv om Johansen åpenbart er bevisst bragden de har utført, er det ingen tegn til at han forsøker å framheve seg selv som polarhelt. Dramatiske hendelser han opplever blir gjerne avskrevet med korte referat, ofte med Johansens velkjente form for humor: ”I maskinen sprang vandstandsørret paa min vagt engang, heldigvis fik jeg ikke noget glas i ansigtet, men slap med det kogende salte vand” (20). Slike sekvenser bidrar til at vi blir kjent med han som person. Han framstår som rolig og avbalansert, med en lun form for humor og ikke minst som ganske tøff!

Johansen er forsiktig med å framheve seg selv i teksten. Hans posisjon er en blant mange menn, og den er under Nansen, som han gjerne kaller ”sjefen” under

sledeferden. Likevel ser vi heller ingen tegn til at Johansen bygger opp et heltebilde av Nansen. Tvert i mot bagatelliserer han episoder som Nansen dramatiserer i sitt verk. På tur fra Kjabarova oppstår en hendelse som Nansen skildrer slik:

Jeg måtte fylde på mere gasolje for at få det [maskineriet] i gang igjen; som jeg står med dette, hiver båden på sig i sjøerne – lidt olje blir spildt, og det tar fyr. Den brændende oljen udover bådbunden, hvor det alt var spildt en god del før. Hele agterenden var i samme nu et eneste ildhav, og mine klær, som var overstænket med olje, fatted. Jeg måtte springe forover, og situasjonen var et øieblik kritisk, især da en stor bredfuld spild-kop også tog fyr. Efter at ha slukket varmen i klærne sprang jeg igjen agter, greb koppen, hældte den flammende olje i sjøen, og forbrændte fingrene stygt. Hele vandfladen omkring stod med det samme i lys lue. (*Fram over Polhavet I*, 117-118)

Nansen beskriver her sine handlinger i det båten nærmest står i flammer og viser at han avverget en katastrofe. Johansen, derimot, har et annet syn på saken: ”Her holdt han paa at brænde sig fordærvet, idet det tog fyr i paraffinen og gasoljen; det var bestandig noget iveien med den baaden, helt siden vi begyndte at bruge den i Kristianiafjorden” (16-17). I stedet på å fokusere på dramatikken og Nansens innsats, bagatelliserer nærmest Johansen sekvensen med å skylde på båten. Nettopp denne tilnæringsmåten viser seg å være Johansens varemerke. I motsetning til Nansen, som utførlig skildrer potensielt farlige og dramatiske situasjoner – og som ikke minst forteller historien innenfor en konstruert litterær ramme, ser vi ingen tegn til heltepatos i Johansens verk.

Det at Johansen ikke bygger opp et sterkt og tydelig helteimage, slik som Nansen gjør, betyr ikke at han ikke skaper et tydelig bilde av seg selv. Som nevnt kan Johansens ekspedisjonsberetning sammenlignes med spenningslitteratur i det at historien springer fra høydepunkt til høydepunkt, spesielt etter at sledeferden legger i vei mot Nordpolen og mennene møter og overvinner hindringer av ulike slag: det ugjestmilde, krevende arktiske landskapet med is og bitende kulde, ekstremvær, isbjørner og sult. Beskrivelsene er for det meste konsentrert om de to mennenes kamp, men likevel med en iøynefallende distanse. Dette kan selvsagt leses som manglende subjektivitet eller manglende psykologisk innsikt og nærhet til personene. Jeg mener

derimot at det er nettopp her Johansen foretar sitt stilmessige valg og skaper seg selv som narrativ person. Og kanskje er denne måten vel så virkningsfull når det kommer til å skape et bilde av en polarhelt:

I den strengeste kulde var det nogen uhyggelige raster, vi laa og frøs og gnog paa de haarde smørklumper, der næsten blev borte i vaare svære ulveskindsvanter” (179); ”Til en afveksling var der kommet paraffin i fiskegratinen igaar middag, ligeledes i dag i grøden, men det gaar for det samme. (181)

Det er nettopp gjennom knappheten og distansen at teksten skaper et bilde av en hardbarket helt, av menn som utholder alt og tåler alt. Historien om bjørnangrepet, som også Nansen har med i sin beretning, er naturlig nok viet større plass hos Johansen, og selv denne høyst dramatiske hendelsen skildres i samme nærmest hardkokte stil:

[Bjørnen] gav mig en lusing paa høire kind med sin vældige forpote, saa det skranglede i skallen, men heldigvis besvimeede jeg ikke; det bar overende paa ryggen, og der laa jeg midt mellem bjørnens ben. ”Tag bøssa,” sagde jeg til Nansen bag mig. [...] Jeg saa bjørnen blotte sit gab lige over hovedet mit, de frygtelige tænde gliste; jeg fik, straks jeg faldt, tag i struben paa den, og det taget holdt jeg med fortvilelsens kraft. Bjørnen studsede lidt derved: Det var ikke sæl, men noget andet fremmed, som den ikke var vant med, og dette ophold skyldes mig vistnok livet. (230)

Replikken Johansen kommer med under bjørnegapet - i Nansens beretning: “Nu får De nok skynde Dem, skal det ikke bli for sent”(184); og i Johansens: ”Ja, nu maa De skynde Dem, ellers blir det for sent”(230) - er illustrerende for Johansens coolness og evne til å holde hodet kaldt. Ikke minst viser dette tydelig forholdet mellom Nansen og Johansen og Johansens tydelige plass i hierarkiet. Om Johansen i bjørnegrepet husket på å tiltale Nansen med De, er umulig å si. Både han selv og Nansen husket iallfall på å framstille det slik i etterkant.

Noen ganger kan det imidlertid virke som om Johansen ikke helt tror på sitt eget nøkterne litterære prosjekt og prøver, som Nansen, å skape en ramme rundt sin egen tekst, enten ved å henvise til annen litteratur eller ved selv å skrive poetisk. Når de ligger fast i ”Lengselens leir” gjør Johansen bruk av et virkemiddel Nansen bruker svært hyppig, nemlig å bruke annen litteratur i egen tekst. Johansen siterer Welhavens dikt ”Alfelande”:

Tilhavs i vest for Helgelands skjær,
Der svømmer en ø paa de skinnende vover;
Men kommer engang en seiler den nær,
Da sænker sig skyer derover, -

Og skjult er da den vinkende strand,
Og ingen kan øen bestige.
Med tanken kun tør kystboen [Welhaven: øboen] hige
Mod vest til det deilige alfeland [Welhaven: A] (215)

Nansens bruk av intertekster understreker gjerne en situasjon, spesielle tanker eller refleksjoner i teksten. Her siterer Johansen Welhaven for å illustrere lengselen etter et land, Alfelandet, og poengterer selv ironien i forskjellen mellom det landet Welhaven skildrer og dét han selv og Nansen lengter etter: islagt, ugjestmildt land. Denne bruk av ironi og humor gjennomsyrrer Johansens tekst og gjør at mer poetiske sekvenser virker malplasserte og kunstige.

Det var netop den sidste dag, vi saa solen, før den forlod os, blodrød og fladtrykt sank den sidste gang for vore blikke for ikke at komme igjen, for aaret er omme. Maanen var også oppe midt paa dagen, blank og klar. Udfaldet af skydningen var følgende [...] (53)

Nettopp et slikt brått skifte fra en estetisk betraktning av landskapet til det rent praktiske er typisk for Johansen. Men i stedet for å tilskrive dette Johansens klønete fortellerevner, virker det mer korrekt å se det som et uttrykk for Johansens temperament og jordnære innstilling. I motsetning til Nansen, lar ikke Johansen seg oppsluke av drømmende landskapsskildringer. Han ser ikke natta eller månen som

musikk, strenger eller en utilnærmelig kvinne; han ser sola som rød og månen som blank og klar – og viktigere enn både sola og månen er resultatet av dagens konkurranse.

4.1.7. Illustrasjonene

Selv-anden paa 86°14' innledes av en frontillustrasjon som er et portrett av Hjalmar Johansen selv. Portrettet viser en klassisk positur, Johansen er halvveis i profil og er avbildet fra brystet og opp. I verket følges teksten av helsideillustrasjoner og tekstillustrasjoner, i en blanding av fotografier og tegninger, sistnevnte av kunstneren Severin Segelcke. I første del av verket er de fleste illustrasjonene fotografier av mannskapet i ulike situasjoner, når arbeid utføres, undersøkelser foretas eller mennene jakter. I likhet med narrativen forteller altså illustrasjonene i verkets første del en historie om et kollektiv, en gruppe menn som sammen utgjør fortellingens “vi”.

I andre del av verket, den som omhandler sledeferden, er det flere tegninger og mindre fotografier. Flere av fotografiene vi finner i andre del av boka viser dessuten Johansen, noe som kan tyde på at de tilhørte Nansen – og at Johansen dermed ikke hadde fri tilgang til disse. I tillegg kan det selvsagt ha vært praktiske grunner til at sledeferden ikke ble gjennomdokumentert fotografisk. Det som er interessant med tegningene i Johansens verk, er at de i større grad enn selve teksten fokuserer på ferdens slit og vanskeligheter. Vi ser illustrasjoner av uframkommelig is, av råker og skruinger og disse har titler som “Det blir vanskeligere at drage sig frem nu”, “Intet land ser vi”, “Vi havde meget stræv med raaker”. Der Johansens tekst er nøktern og heller tenderer til å underdrive problemer og vanskeligheter, viser illustrasjonene på en tydelig måte at denne ferden var en bragd. Eksempelvis er bjørneangrepet illustrert med en tegning og situasjonen like etter angrepet illustreres med skisse etter fotografi. Tegningen av Segelcke, med tittelen “Jeg syntes det drog du, der jeg laa under bjørnen!”, viser Johansen i bjørnens klør, mens Nansen ligger på magen i isen og prøver å få tak i kajakken. Hundene ser ut til å løpe i ring rundt Johansen og bjørnen. Tegningen er således preget av dynamikk og dramatik. Den andre illustrasjonen viser Johansen stå helt rolig og tilsynelatende uberørt, med hendene i lommene, mens han kikker ned på den døde bjørnen. Slik blir illustrasjonene et sentralt verktøy i

Johansens bok, og inngår således i en mer tradisjonell oppdagerdiskurs som fokuserer på ekspedisjonslivets dramatiske hendelser, utfordringer og slit.

4.1.8. Johansen og Nansen

Johansen snakker oftest om ”vi” og forteller dermed historien om to hovedpersoner, eller et team. Det er derfor bemerkelsesverdig at Johansen forteller så lite om forholdet mellom han selv og Nansen, ikke minst når en tar i betraktning at de, gjennom femten måneder i isen, delte sovepose. Hvor distanserte de var i forhold til hverandre, til tross for dobbeltsoveposen og det faktum at de var fullstendig avhengige av hverandre, blir tydelig i en passasje fra Johansens dagbok, sitert i reiseskildringa: ”Aar 1896. Den sidste dag i det gamle aar foreslog Nansen, at vi skulde begynde at sige ”du” til hinanden. Vi havde nemlig hidindtil stadig tiltalt hinanden med ”De”” (296).

Beretningens nøkterne stil, og det faktum at Johansen ikke er utleverende, er åpenbart både et spørsmål om sjanger og et spørsmål om lojalitet og ideologi. Johansen har forpliktet seg overfor Nansen og står selvsagt ikke fritt til å fortelle en hvilken som helst (røver)historie om ferden. Kan vi likevel avsløre maktstrukturer og sosiale konflikter dersom vi tar en nærmere kikk på Johansens skildring av sjefen? Johansen er rett på sak. Ekspedisjonens sjef skildres innledningsvis over noen få setninger:

Dr. Nansen maatte lede hele maskineriet; han havde alle trådene i sin haand og maatte sørge for, at alt blev, som han vilde det, - så godt som det var raad at faa det altsammen, baade skute og proviant. – Vår chef vidste nok, hvad det vilde sige at have en i alle henseender fortrinlig udrustning, og derfor havde det også kostet ham mange aars ihærdigt arbejde. (3)

Dette er en distansert beskrivelse av lederen, der Nansen skildres som svært etterrettelig, nærmest på grensen til pedantisk. I forhold til skildringen av Nansen er omtalen av Otto Sverdrup påfallende: ”Denne mand gik der ombord stille og rolig, - saa alt, talte lidet, men udrettede saa meget desto mere” (4). Aner vi her en vurdering av Sverdrup som en bedre sjef enn Nansen? I den upubliserte dagboka fra ferden ser

vi faktisk dette eksplisitt uttalt. Hundene til Nansen vil ikke samarbeide og dette går utover Johansen, som beskriver dette på sitt velkjente underdrevne, ironiske vis:

[...] som om jeg skulde være skyld i, at han har banket sine hunde for meget; thi det er det som feiler dem, de tar nok ikke bank længere; men de skulde bankes frem når de står fast for, han gad ikke hjelpe dem. Dette er, hvad kan kalles for god dressur.²⁵⁰

Videre skriver Johansen at Nansen furter når han ikke har like godt lag med og tak på hundene som det Johansen har. Johansen foreslår, nok en gang, hundebytte, men responsen er fraværende:

Intet svar. – Hyggelig reisekammerat! Ikke mange ord blir vekslet aften og morgen i teltet mer end nødvendigt. I dag skal nok jeg have hans dresserede hunde. Det blir en trist 17de maj. Hvor ganske anderledes om Sv. havde været min reisekammerat! Det er mand det. Vi havde nok været i land for mang en god dag siden, men gud ved, hvad vi gjør nu.²⁵¹

Sett under ett er ikke Nansen viet særlig stor plass verken i Johansens upubliserte dagbøker eller i hans ekspedisjonsskildring. En mulig forklaring kan være at Johansen ønsket å skape en distanse mellom sin egen bok og Nansens *Fram over Polhavet* - som kom ut året før og ble veldig populær. Eller er dette Johansens måte å ”skrive tilbake” på, som en slags ”counter-narrative” til Nansen mer sensitive og personlige bok? Denne knappheten og enkelheten står i ganske stor kontrast til Nansens litterære stil og det er ingen hemmelighet at Nansens mer personlig og romantisk orienterte reiseskildring ikke møtte udelt begeistring i polarmiljøet; Sverdrup hadde for eksempel sitt syn på den saken, noe han også gir uttrykk for i et brev til Johansen:

Kjære Johansen! Takk for boken som De har vært så vennlig å sende meg. Jeg vil med det samme si Dem, jeg tror folk leser Deres bok med like så stor interesse som Nansens, jeg foretrekker Deres, det er ikke så meget av alle de

²⁵⁰ Bind 3 av Hjalmar Johansens dagbok fra Fram-ferden, Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket. Sidetall ikke mulig å lese eller beregne.

²⁵¹ Ibid.

fordømte drømmene som gir inntrykk av at mannen må ha gått i en nervøs sykkelig tilstand.²⁵²

Dette utbruddet er sannsynligvis en konsekvens av at Sverdrup lå i konflikt med Nansen om rettighetene til å publisere etter ekspedisjonen. Sverdrup hadde opprinnelig planlagt å skrive en egen bok, men ser ut til å ha blitt overtalt til å heller bidra i Nansens bok. Til syvende og sist ender det med at Sverdrups bidrag bare blir et vedheng til Nansens bok, og han blir heller ikke kreditert som medforfatter.²⁵³ I tillegg til dette hadde Sverdrup vanskeligheter med å få utbetalt honoraret sitt. Ifølge Sverdrup-biograf Per Egil Hegge var Sverdrup blitt lovet 25 000 norske kroner for bidraget, og endte opp med kun 12 000 – etter gjentatte purringer og påminnelser. Nansen hadde attpåtil brukt Sverdrups beste fotografier i sin del, og overlatt de mindre gode til Sverdrups seksjon.²⁵⁴

4.2. "Kaptein Otto Sverdrup – fører af Fram"

"Beretning om "Fram"s drift efter 14. mars 1895" af Otto Sverdrup. 113 sider mot slutten av *Fram over Polhavet II*, det er hva Sverdrup ble avskrevet med etter ekspedisjonen. Her kan vi virkelig snakke om en tekst i skyggen av Nansen. Teksten består av fem kapitler, alle titulert med tidsperioder, som "Fra 15de mars til 22de juni 1895". Dette er ikke akkurat et spenningskapende grep, men illustrerer kanskje noen av utfordringene Sverdrup sto ovenfor som forfatter av denne delen av beretningen: hvordan formidle den noe ensformige tilværelsen om bord på Fram på en interessant måte?

En annen utfordring for Sverdrup ser ut til å ha vært av litterær art. Som nevnt innledningsvis i kapitlet er ikke Sverdrup, i motsetning til Nansen, Johansen, Amundsen og Astrup, en del av Kagge forlags polarserie "Polarbiblioteket". Skyldes denne utelatelsen det at Sverdrup verken var først noe sted eller lengst nord, eller skyldes det hans evner som forfatter? Det kan se ut som om Sverdrup-biograf Hegge mener de litterære kvalitetene må ta noe av skylda:

²⁵² Forord av Ragnar Kvam jr. i Johansen 2003:13.

²⁵³ Hegge 1996. *Aldri rådløs*, s. 90.

²⁵⁴ Hegge 1996: 91.

Nansen skriver med *schwung* og tidvis nokså svulstig, iallfall etter våre tiders begreper om stil. Men ikke sjelden beveger han seg på et litterært nivå, spesielt i naturskildringene. Sverdrup er nøktern, direkte og temmelig flat i sin prosa. De eneste finesser han koster på seg, er et par forsiktige ansatser til trøndersk understatement.²⁵⁵

Hegge viser videre til at Sverdrup selv klager over sine litterære begrensninger i forbindelse med nedtegnelsene til den andre Fram-ferden: ”Jeg kan ikke skrive noget som folk kan lese. Det blir bare en opramsen af ensartede faktorer.”²⁵⁶ Også Henning Wærp tar for seg Sverdrups litterære meritter,²⁵⁷ og hevder hans mislykkethet som forfatter mye kan tilskrives hans litterære stil: ”Sverdrup [...] gir knapt noen glimt av sitt indre liv, sitt håp, sine ambisjoner og drømmer”.²⁵⁸ Likevel så vi i gjennomgangen av *Fram over Polhavets resepsjon* at Sverdrups del ble viet stor oppmerksomhet,²⁵⁹ det at han fikk Fram ut av isen og fordi han ”[...] har givet en levende Fremstilling af dette Afsnit av Reisen [...]”.²⁶⁰

4.2.1. I skyggen av Nansen

I samtiden ble altså Sverdrups litterære stil trukket fram og rost. I dag blir den beskrevet som flat og uinteressant. Hva slags fortelling om Fram-ekspedisjonen presenterer Sverdup? Og hva kan det skyldes at Sverdrups evner som forfatter med tiden er nedvurdert?

Som vi husker hevder Tallmadge det vil styrke beretningen dersom man kan vise til kunnskap og detaljer omkring teknikk, vitenskap og utrustningen generelt. Kartleggingsarbeidet var viktig for Fram-ekspedisjonen, og resultatene fra målingene var banebrytende. Sverdrup har imidlertid ikke utarbeidet teorien, dermed har han ikke noe forhold til resultatene og evner derfor heller ikke å gjøre den vitenskapelige diskursen spennende. Han skriver samvittighetsfullt om temperaturmålinger og andre

²⁵⁵ Hegge 1996:90.

²⁵⁶ Hegge 1996: 120.

²⁵⁷ Wærp, Henning H. 2009. "Ekspedisjonsberetningens utfordringer. Om Otto Sverdrups *Nyt land. Fire Aar i Arktiske Egne* (1903)." *Norsk litterær årbok*.

²⁵⁸ Wærp 2009: 95.

²⁵⁹ Kapittel 3.2.1.

²⁶⁰ Berlingske 06.11.1897

resultater av prøver og tester de gjennomfører, men materialet bærer preg av å være behandlet av en legmann og ikke av en vitenskapsmann. Sverdrup legger heller ikke vekt på å vise at han besitter kunnskap om polarforskning; tidligere ekspedisjoner og polarferder er viet liten plass og blir ikke utdypet. Beretningen tar for seg ekspedisjonens her og nå.

Tallmadge mener at det viktigste virkemidlet i en reiseberetning er å skape en narrativ person av seg selv og jobbe fram historiens iboende plot. Når det kommer til å iscenesette seg selv i teksten, henger dette sammen med fortellerens skildringer av sitt forhold til de øvrige deltakerne, skildringer av forholdet mellom de øvrige deltakerne og evnen til å skildre dramatiske episoder. I motsetning til Johansen, som ble utvalgt til sledeferden, ble Sverdrup ombord på Fram gjennom hele ekspedisjonen, og de helt store dramatiske hendelsene utspilte seg ikke akkurat der. Det er altså begrenset med spenning og dramatik å berette om. Skal vi trekke en parallell til Johansen og hans utgangspunkt for beretningen, har imidlertid Sverdrup én fordel: han er øverstkommanderende for Fram-ekspedisjonen etter 14. mars 1895, et faktum han slår fast allerede i den første setningen i sine opptegetninger: ”Allerede den 26de februar hadde dr. Nansen officielt meddelt besætningen, at *jeg skulde være ekspeditionens chef og løytnant Scott Hansen næstkommanderende*” (391). Dette er til og med uthevet i kursiv i teksten. Her ser vi at Sverdrup faktisk understreker at han er sjef, og alt ligger til rette for at forfatteren kan ta grep og gjøre denne delen av beretningen til sin egen. Like etter viser imidlertid Sverdrup til et brev Nansen etterlot da han dro. I dette brevet uttrykker Nansen tilsynelatende uforbeholden tillit til Sverdrup, og han repeterer til stadighet at Sverdrup vet best hva som bør gjøres under enhver omstendighet. Først skriver han:

At gi nogen ordre om hvad der i de forskjellige tilfælde skal foretas, finder jeg overflødig, selv om det var muligt at gi slige. At Du bedst selv vil vide hvad der under vanskelige omstændigheder bør gjøres, ved jeg, og mener derfor med tryghed at kunne forlade ”Fram”. [...] Hvilken udrustning som vilde være den heldigste, i tilfælde ”Fram” skulde forlades, har vi så ofte drøftet, at jeg finder det overflødig at opholde mig derved her. (392-393)

Men, til tross for all denne tilliten, og hans tro på Sverdrups evne til å gjøre det beste, kommer likevel rådene, for ikke å si formaningene:

Det som bør tas med hvis ”Fram” skal forlades, blir næst den nødvendige proviant, våben, ammunition, og udrustning, alle *videnskabelige journaler og andre journaler, observationer, alle videnskabelige samlinger* som ikke er for tunge, og i så tilfælde små prøver af disse, fotografier, helst de originale plader (filmer), eller om disse er for tunge, så kopier af dem, endvidere det *aerometer* (Aderman) hvormed de fleste observationer over sjøvandets specifikke vekt er udført. Forøvrigt naturligvis alle dagbøger og optegnelser som kan være af interesse. (394)

Slike råd og formaninger gjentar seg gjennom hele brevet, ikke bare når det gjelder hva de skal ta med dersom situasjonen krever at de må forlate skuta, men også hvor de skal ta veien dersom en ferd over drivisen blir en realitet. Hva forteller disse detaljerte instruksene oss? Kanskje hadde ikke Nansen så stor tiltro til Sverdrup når det kom til stykket? Eller bør man tolke dette i lys av innbyrdes maktrelasjoner? Ved hjelp av brevet med instruksene, og ikke minst det faktum at Nansen kommenterer Sverdrups tekst i fotnoter i den ferdige teksten, posisjonerer Nansen seg som øverstkommanderende og i sjefsstolen selv når han selv ikke er tilstede. Han lar ikke engang Sverdrup avslutte reiseskildringa, men avrunder boka selv med sitt eget kapittel, en konklusjon på 45 sider *etter* Sverdrups optegnelser. Og Sverdrup er lojal mot sin sjef. Ved å referere til Nansens brev i begynnelsen av sin tekst, viser han at han anerkjenner Nansens suverenitet.

4.2.2. Et håpløst litterært prosjekt?

Hva skal Sverdrup skrive om? Livet på Fram er behagelig og rolig. Etter at det har vist seg at skuta faktisk motstår isen, er tilværelsen om bord heller ikke preget av mye ytre dramatikk. Møter med andre folk og kulturer kan Sverdrup heller ikke skrive om; hans del tar kun for seg oppholdet i isen, utbrytningen og reisen tilbake til Norge. Naturen og landskapet rundt skuta ser ut til å være uinteressant for Sverdrup, det er lite som minner om subtile naturopplevelser og lyrisk prosa i skildringene av omgivelsene. I tillegg skaper han ikke noen litterær ramme rundt ekspedisjonen, slik

vi så Nansen gjøre i sitt verk; nemlig fortellingen om normanna-åndens historie, fall og tilbakekomst. Kanskje er det ikke så rart at Sverdrups stil i blant kan oppleves som litt flat og begivenhetsløs når han ikke har så mye håndfast å berette om?

Hvis vi leser teksten med et sympatisk blikk, så ser vi at Sverdrup likevel gjør *noe* ut av oppgaven. Han skisserer et mulig utfall der Fram blir skrudd ned i isen, og forberedelser til en slik eventuell dramatisk hendelse blir en del av de daglige rutinene; eksempelvis pålegg om fysisk aktivitet for hele mannskapet i tilfelle opphold på isen og sledeferd til Franz Josefs Land, og opprettelse av forskjellige depot rundt skipet. Selv om Sverdrup vier en del plass til dette i teksten, er det tydelig at han selv ikke ser et slikt utfall som særlig sannsynlig:

Vi trodde jo vistnok ikke der var nogen som helst fare for at ”Fram” skulde ligge under for ispress; men *muligheden* af det kunde jo ikke godt negtes, og i ethvert fald var det vor pligt at være forberedt på det. Derfor anvende vi også megen flid og meget arbejde på at sikre os mod enhver overrumpling. (458)

Dette gjør at potensialet i den eventuelle krisen blir utløst rent litterært sett. Alle anstrengelsene kunne utgjort rammen for en thriller der hovedelementene var isens skruinger rundt skipet, der dagsrutinene var preget av forberedelser og nettene av angst og redsel. Sverdrups skildringer av isen og skruinger bærer preg av å være ført i pennen av en erfaren ishavsmann og er ikke egnet til å frambringe den store fryktinngytende spenning hos leseren:

Og da iskanterne med betydelig hurtighed og kraft nærmed sig hinanden, tørned først to svære odder sammen, og blev i et øieblik under tordnende brak skrudd op til et koss på ca. 20 fods høide, for kort efter lige så pludselig at styrte sammen og forsvinde under iskanten. Overalt hvor isen ikke blev skrudd i veiret, forskjøv den ene iskant sig ovenpå eller under den anden, mens alle fremspringende odder og isblokkene knustes i tusen småstykker, der nogenlunde jevnt fylgte de smale åbninger som her og der blev tilbage af den før så megtige råk. (404-405)

Det Sverdrup ser ut til å skildre med mest entusiasme, er de utallige bjørnemøtene og jaktepisoder. Nettopp jaktskildringer trekker Wærp fram som et hovedelement i *Nyt land. Fire Aar i Arktiske Egne* (1903),²⁶¹ der han peker på at det er jaktscenene som dominerer handlingen. I ”Beretning om ”Fram”s drift efter 14. Mars 1895” utgjør jaktscenene de mest levende skildringene, men når en nettopp har lest om Nansen og Johansens strabasiøse ferd og overvintring i en steinhytte, står ikke disse jaktscenene fram som særlig spennende og interessante, siden Fram er full av mat og mennenes eksistens ikke baserer seg på jakt.

Det er likevel ett område Sverdrup behersker å framstille litterært, og det er livet om bord. For det første skildrer han flere episoder med en lavmælt form for humor, slik at det som egentlig ikke var noe særlig å skrive om, blir fornøylig og underholdende lesning. Dette ser vi eksempelvis når Scott Hansen og Pettersen befinner seg i en Pram når Fram blir spengt løs av et flak. Sverdrup mener situasjonen var ”[...] mindre lysteligt for de to i båden der midt oppe i den farlige malstrøm af sjøer og isstykker. Det var da også et par vakre bedehusfjæs de satte op, især Pettersen, mens prammen dansed rundt med dem i koket” (430-431).

Denne lavmælte, humoristiske stilen, med underdrivelser og gjerne overraskende sammenligninger, bidrar til å skape et bilde av stemningen om bord. Sverdrup står i sine beste øyeblikk ikke tilbake for verken Nansen eller Johansen når det kommer til å skildre dynamikken i gruppa og hvordan stemningen var blant mannskapet. Og når en leser beskrivelsen av syttendemaifeiringen 1895, står det klart at Sverdrup selv tok feil da han skrev at han ikke kunne skrive på en underholdende måte:

I spidsen gik jeg med det norske flag, så Scott Hansen med ”Fram”s stander, derpå fulgte Mogstad med ”meteorologenes” fane, rigt baldyret med ”hvirvelcentrer” og ”udsigter til opklarende veir” – han sad på en bjørneskindstrukken kasse oppå en kjælke [...]. Som nr. 4 kom Amundsen, bærende en demonstrationsfane for ”det rene flag” og fulgt på ski af sin våbendrager Nordahl med spyd i hånden og rifle på ryggen. Fanen hadde på rød bund billedet af en gammelnorsk kriger som bryder til spyd over knæet,

²⁶¹ Wærp 2009.

samt inskripsjonen: ”Fram! Fram! norske mand! Eget flag i dette land! Hvad vi gjør det gjør vi for Norge!” Nr. 5 var styrmanden med det norske våben i rødt felt, og nr. 6 Pettersen med mekanikernes fane; sidst kom ”musikkorpset”, repræsenteret at Bentsen med et trækspil. Efter toget fulgte det festkledte publikum (: doktoren, Juell og Hendriksen) i malerisk forvirring. Under flyvende faner og klingende spil drog toget forbi hjørnet av ”Universitetet” (: ”Fram”), nedover ”Karl Johan” og ”Kirkegaden” [...] og svinged så ind på ”Fæstningspladsen” (toppen af Storkosset) [...]. Der udbragte jeg et leve for dagen, som blev besvaret med et dundrende nifoldigt hurra fra de tæt sammenpakkede menneskemasser. (418)

Sverdrups beretning og beskrivelser av tilværelsen og mennene er respektfulle, men ikke kjedelige: skildringene er underholdende uten å være spekulative. De fokuserer på harmonien og den gemyttlige stemningen om bord, og ikke på eventuelle stridigheter eller konflikter. Denne sympatiske framstillinga av mannskapet understrekes ved illustrasjonene som er brukt i denne delen. Her finner vi hele 7 portretter, av Juell, Sverdrup, Pettersen, Scott Hansen, Blessing, Bentsen og Amundsen. Det er faktisk, gjennom disse fotografiene og Sverdrups skildringer, først i denne delen av *Fram over Polhavet* vi kommer ordentlig inn på ekspedisjonens medlemmer, med unntak av Nansen selv og Hjalmar Johansen.

4.2.3. Sverdrup og Nansen

Selv om Sverdrup vier store deler av teksten til skildringer av mennenes gjøren og laden, benytter han ikke sine medreisende i egen imagebygging. Nansen brukte episoder med mannskapet til å framheve seg selv, Sverdrup er fortsatt en del av kollektivet. Han står i skyggen av Nansen og bruker heller ikke mannskapet rundt seg til å framheve seg selv som noen helt. Når Fram er fri av isen, fokuserer ikke Sverdrup på at han har fullført oppdraget og ført skute og mannskap levende ut av polisen etter at ekspedisjonens sjef hadde forlatt dem, han stiller seg heller midt i blant mannskapet og jubler sammen med dem:

”Fram” var ikke lenger en viljeløs ball for drivisens luner. Nu var vor prægtige skute vågnet til liv igjen efter sin årlange vinterdvale, og vi følte med

henrykkelse de første sitrende pulsslag fra hendes sterke hjerte. Det var som om "Fram" forstod os og vilde si: Ud! Mod syd! Mod hjemmet! (478)

Selv i hjemkomstens mest følelsesladde øyeblikk, da Fram ankommer Skjervøy under hans ledelse, tar han ikke steget opp og fram som øverstkommanderende, men lar telegrafstasjonbestyreren på Skjervøy fortelle om øyeblikket, ved å direkte gjengi brevet denne sendte et av hovedstadsbladene. Og betegnende nok avslutter Sverdrup sin beretning i det "Otaria" med Nansen og Johansen om bord ankommer Tromsø og Nansen igjen er i ledelsen for ekspedisjonen. Dette vitner om at lojaliteten til Nansen var betydelig.

Kaster man imidlertid et blick på Sverdrups utrykte personlige nedtegnelser, ser vi at han både uttrykker følelser, byr på seg selv og uttaler seg kritisk til Nansen. Teksten i dagbøkene er underholdende lesning – ikke minst når Sverdrup tilkjennegir andre holdninger enn de vi finner i den offisielle teksten hans. I Sverdrups offisielle beretning nevnes ikke Nansen i noen særlig grad, noe som selvsagt også skyldes at Nansen ikke var tilstede, men *når* Sverdrup nevner Nansen, uttrykker han total lojalitet overfor lederen. I dagboka er tonen imidlertid en annen:

[...] også er det den måte som Nansen har at tale til folk når de skal gjøre noget det er omtrent som om det bare var galehusmedlemmer alt i hop og han den eneste fornuftige mand. Dette vækker forbitrelse hos folk og de bliver grættne ligeoverfor ham og gjør nar af ham først han vender ryggen.²⁶²

Det som er interessant med dette utbruddet er ikke bare at Sverdrup, som var Nansens høyre hånd og utvalgte nestkommanderende, er kritisk til Nansens oppførsel; vi ser også at Sverdrup mener at mannskapet ikke respekterer sjefen. Sverdrup er en erfaren polarfarer, og en hardbarket sjømann, han liker ikke klønete og pysete menn. Når Johansen og Nansen er i ferd med å forlate Fram skriver Johansen at Sverdrup har pådratt seg magekatarr grunnet kulden. Sverdrup, på den andre siden, nevner såvidt noe mageknip og at han er på diett. Det er kanskje ikke så underlig at Sverdrup ikke vil innrømme kuldesvakhet, tatt i betraktning det han skriver om Nansen omtrent

²⁶² Hegge. 1996: 69.

samtidig: ”[...] Kan aldri komme seg til at tage en beslutning, bare rot og nav og store ord. Skryt over alle grenser, fra først til sist. Kulde tåler han ikke mer en [sic] en jentunge.”²⁶³ Da beslutningen er tatt om at Nansen og Johansen skal gjøre et forsøk på å nå Nordpolen, ivrer Sverdrup etter at Nansen skal forlate skipet, og beskriver omstendighetene ombord som bemerkelsesverdig mye bedre når sjefen er fraværende. Stemningen er da harmonisk og gemyttlig, det er ingen konflikter å spore, alle jobber mot samme mål og gjør en innsats sammen. Kollektivet skildres som sterkere, arbeidet går lettere:

Det er merkværdigt hvorledes stemningen har forandret sig siden Nansen reiste alle er fornøiet og i godt humør og arbeidet går som en dans. Alt det kjydet hans har sat utrolig meget ont blod blant dem jeg tror han hades af dem alle, verst var hans overlegenhed som han altid brugte mod sine underordnede og så ubehagelig som han altid var mod alle.²⁶⁴

Dette er et følelsesmessig utbrudd, og påstandene er ikke snaue. Dersom dette er hans oppfatning av Nansen, en oppfatning han var tvunget til å undertrykke i sin beretning, er det ikke så underlig at Nansen ikke har fått særlig plass i Sverdrups tekst og at Sverdrup kanskje har følt seg kneblet i sin situasjon.

4.3. Nordahl – en av Framgutterne

En – i nåtiden - ganske ukjent bok om Fram-ferden er Bernhard Nordahls *Framgutterne* (1898), utgitt på Edv. Magnussens forlag i Kristiania.²⁶⁵ Denne boka nevnes stort sett ikke i litteraturen om Fram-ekspedisjonen – eller i litteraturen om Fridtjof Nansen. Nordahl selv blir i norsk polarhistorie heller ikke vurdert som noen viktig og sentral person i Fram-ekspedisjonen. I Nansens beretning og i biografiene om Nansen er Nordahl nevnt som en av mannskapet, men hans utgivelse vies ikke oppmerksomhet. På nettstedet Norsk polarhistorie, som er et samarbeid mellom Norsk Polarinstitutt, Troms Fylkeskommune og Universitetet i Tromsø, nevnes Nordahl over

²⁶³ Hegge. 1996: 71.

²⁶⁴ Hegge. 1996: 73.

²⁶⁵ I den tyske utgaven av Nansens beretning, utgitt på F. A. Brockhaus, Leipzig 1898-1920, utgjør derimot Nordahls bok tredje bind sammen med Hjalmar Johansens bok.

to linjer. Hans bok blir ikke nevnt.²⁶⁶ På Frammuséets nettsider får Nordahl litt mer omtale. Her kan vi lese at Bernhard Nordahl var født i Kristiania, han var gift og hadde fem døtre, han hadde lang fartstid i marinen og jobbet senere med systemer for elektrisk lys. Hans oppgaver på Fram-ekspedisjonen ble også å drifte dynamoen og de elektriske installasjonene.²⁶⁷ Frammuséets nettsider skriver at Nordahl var den eneste etter Fram-ekspedisjonen, etter Nansen og Johansen, som skrev og ga ut en egen beretning om ferden.

Nordahl tilegner i en dedikasjon boka til sine kamerater på ferden, og takker innledningsvis for hjelp med skrivingen: ”For den nødvendige literære bistand jeg har benyttet mig af, saavelsom hjælpen ved korrekturlæsningen, aflægger jeg herved min mest oprigtige tak.”²⁶⁸ Nordahl viser her til at han har hatt litterær bistand i arbeidet, noe som for øvrig var vanlig for reisebokforfattere i samtida, eksempelvis hadde både Otto Sverdrup og Roald Amundsen litterær hjelp i arbeidet med sine store ekspedisjonsberetninger.

4.3.1. Fram-ekspedisjonen usminket?

Nordahl starter beretningen med å fortelle at det var en tilfeldighet som førte til at han fikk hyre på Fram, han hadde nemlig ikke søkt om å få bli med. Da Fram lå ved Akers mekaniske verksted tok han av ren nysgjerrighet turen for å se båten og der møtte han Hjalmar Johansen, som han kjente fra før. Johansen kom ifølge Nordahl med følgende utsagn:

“Kom og bliv med du ogsaa, gut,” sa han. “Det er just slig en som dig, Nansen kan bruge.” Naaja, vi er alle mennesker, og som saadanne er vi vel ogsaa alle modtagelige for lidt smiger. Og jeg nægter sletikke for, at de ordene om, at jeg var slig en, som Nansen kunde bruge, jo kildrede mig lidt paa det sted, hvor forfængeligheden sidder. (2)

²⁶⁶ <http://www.polarhistorie.no/personer/Nordahl%2C%20Bernhard> (11.03.11)

²⁶⁷ [http://www.frammuseum.no/Polar-Heroes/Heroes-Expeditions/The-First-Fram-Expedition-\(1893-1896\).aspx](http://www.frammuseum.no/Polar-Heroes/Heroes-Expeditions/The-First-Fram-Expedition-(1893-1896).aspx)

²⁶⁸ Nordahl 1898. *Framgutterne. Tre aar gjennom skrugar og nat. Beretning om nordpolsfærden*. Alle henvisninger her er til ebok-utgaven.

Nordahl reiser ut til Nansens hjem på Lysaker og overbeviser Nansen om at han vil få nytte av Nordahls kunnskaper om elektrisitet. Med denne innledningen posisjonerer Nordahl seg tydelig: han distanserer seg fra resten av mannskapet ved å presisere at han ikke søkte på ordinært vis, men fikk hyre fordi han har et spesialisert kunnskapsområde. Underveis på ferden unnsår han seg heller ikke for å mene han bør fritas for annet, trivielt, arbeid for å kunne konsentrere seg om det elektriske anlegget om bord. Det er fra denne posisjonen, litt på siden av de øvrige, at Nordahl skriver sin beretning. Dette blir tydeligere fra tredje kapittel, da skuta fryser inne. Kapittelet begynner på følgende måte:

Jeg ser et spøragsmaal ligge mine læsere paa læberne: Hvorledes havde I, som nu skulde til at tilbringe den lange vinternat sammen, hidtil trivdes ved altid at maatte være hinanden saa tæt ind paa livet, som forholdene ombord paa “Fram” med nødvendighed førte med sig? Og hvordan var Nansen, vil man spørge mig, og Sverdrup og de andre? (21)

Det ligger implisitt i dette grepet at Nordahls prosjekt er å fortelle den usminkede versjonen av Fram-ferden, og Nordahl skaper allerede innledningsvis spenning knyttet til dette når han skriver:

[...] om end samværet indbyrdes, eftersom maaneder og aar gik hen og alt samtalestof var udnyttet til det yderste, saa vi tilsidst kunde hinanden udenad, næsten til det kjedsommelige, paagrund heraf lidt efter haanden antog et andet, ofte ganske underligt præg, — noget, jeg senerehen i min bog kommer tilbage til. (21-22)

Nordahl lover innledningsvis at han skal komme tilbake til hvordan forholdet mellom mennene utvikler seg. Kan vi her forvente en annen historie enn den vi har lest hos Nansen selv, Johansen eller Sverdrup? Allerede på neste side ser vi Nordahl foreta noen narrative grep der han framhever seg selv på bekostning av Nansen. Den første hendelsen dreier seg om Frams innredning, der Nordahl mener Nansen har gjort en tabbe med hensyn til lyssetting. Deretter følger en lengre passasje der Nordahl avslører at stemningen om bord ikke var så god og at det var Nansen selv som var årsak til dette:

Den som skulde berøve os en ikke saa liden del baade af vor glæde ved og vor tillid til fremtiden om bord, var uheldigvis dr. Nansen selv. Han forløb sig engang, bare en eneste gang imod os alle. Men det satte da en brod for lange tider. Og aarsagen til det hele staahej var en — flaske øl, som han ikke kunde faa greje paa. Saa her om nogensinde kunde man benytte det engelske udtryk: “verry ado about nothing”. Det var en dags tid efter vor afgang fra Vardø. Nansen var, uvist af hvilken grund, sletikke i humør. Saa begav det sig, at han stod og skulde stuve bort noget øl, som han tog op af en kasse. Saa blev der pludselig en flaske borte mellem hænderne paa ham saaatsige ; — hvor den blev af, er aldrig siden opklaret*). Om det nu var hans humørsyge, som sprængte paa, eller af en anden grund, nok er det, Nansen for op og slængte alslags beskyldninger ud i veir og vind.

*) End om den forklaring, som er den nemmeste, ogsaa skulde være den rigtige, at han har tællt galt, og at hans forbittrelse over det formentlige rapseri skrev sig fra et selvbedrag? (23)

Nordahl forteller videre hvordan han selv konfronterer Nansen med disse beskyldningene, men at Nansen likevel fortsetter å skjelle ut mannskapet for den forsvunne ølflasken. Nordahl avslutter fortellingen med å gi en svært tvetydig beskrivelse av Nansen; først kritiserer han Nansen for ikke å be om unnskyldning for denne episoden, i neste setning skriver han at Nansen likevel gjorde opp for sin oppførsel:

Jo, endelig engang! Da vi hin uforglemmelige dag i April maaned 1895 stod samlet paa “Frams” agterdæk for at sige Nansen og Johansen det sidste farvel [...] da bad han os om at tilgi ham, naar han under tiden kanske havde været hidsig og brugt voldsomme ord; thi han havde ikke ment ordene paa alvor nogensinde. (23)

Nordahl konkluderer så med at Nansen hadde lederegenskaper de alle så opp til med ubegrenset beundring; at han ellers hadde et greit vesen, men like etter beskriver han en leder med et ustabil humør: “Var der noget, som skulde gjøres, det være stort eller

lidet, var han alvorlig og tilknapet, næsten barsk, saa længe det endnu ikke var gjort. Efter paa var han godmodigheden og lystigheden selv” (23).

Isolert sett kan dette synes å være en bagatellmessig hendelse som Nordahl har hengt seg opp i, og en kan få inntrykk av at det heller er Nordahl enn Nansen som har et humørproblem og er langsint. Hva skulle Nordahls motiv for å skildre denne hendelsen være? Det kan synes som ledd i et forsøk på å rokke ved Nansens posisjon samtidig som han framhever sin egen. Slik hendelsen blir gjengitt var det kun Nordahl som på noen måte tok til motmæle mot Nansens urettferdige behandling av mannskapet. I avsnittets siste del karakteriserer Nordahl Nansen som relativt labil, med store humørsvingninger. Dette er i og for seg trekk ved Nansen som kommer fram i biografiene, og kanskje er det heller rart å *utelate* det fra beretningen om ekspedisjonen, slik Johansen og Sverdrup har gjort?

Denne tvetydigheten i skildringen av ekspedisjonens leder er interessant. Nordahl kritiserer og forsvarer Nansen i samme setning; han oppvurderer hans lederegenskaper samtidig som han forteller en historie som undergraver disse egenskapene. Kanskje kan man tenke seg at Nordahl forsøker å oppveie de kritiske skildringene med positive vurderinger fordi det av han som annenposisjonsforteller forventes at han stiller seg lojal bak sin leder? Denne ambivalente holdningen til Nansen kommer tydelig fram når han sammenligner Nansen med Sverdrup:

Kaptejn Sverdrup var Nansens direkte modsætning i temperament. Bestandig alvorlig færdedes han mellem os. [...] Er han ikke ligesom Nansen af dem, som river med sig i begejstring, vækker han paa den anden side tillid og tryghed som ingen anden. Og dette store, usvigelige ved Sverdrup kom altid bedre frem, jo mere tiden led og polarisens knugende ensomhed tynged os andre. Der var ingen større forandring at se paa ham. Og deri laa der mere opmuntring og en stærkere spore til udholdenhed ogsaa for os andre, end vi kanhænde var os selv bevidst. (25)

4.3.2. En håndbok i polarreiser

Nordahl tilkjenner en kritisk holdning til Nansen og hans lederskap, og kritikken er på flere plan. Nansens humør er én ting, vi har tidligere sett flere nevne Nansens humørsyke, ikke minst nevner Nansen det selv. Kritikkk mot Nansens planlegging av ekspedisjonens gang er noe ganske annet og mer alvorlig i forhold til Nansens posisjon som polarhelt. Nordahl kommer med flere kritiske bemerkninger som muligens har til hensikt å ramme Nansens autoritet som polarforsker. Vi ser Nordahl stille spørsmål ved utrustninga av sledeekspedisjonen når han understreker at Nansen og Johansen tok med seg mesteparten av utstyret og de voksne hundene og dermed minsket sjansene for resten av mannskapet til å overleve dersom Fram skulle skrus ned i isen. Også Nansens strenge regler for bruk av lys i Fram blir kritisert, et fenomen Nordahl også setter i sammenheng med følelsen av nedstemthet ombord:

Om den daarlige udrustning i ovennævnte henseende var frivillig og gjort med hensigt, derom skal jeg ikke kunne udtale mig; — Nansen var jo, som rimeligt, ængstelig for alt, der kunde hidføre fare for ild løs ombord, — hvilket bl. a. kom for dagen i den strænge forordning om, at der ikke maatte bruges lys i lugarerne. Men forsigtighed i denne retning maatte vel kunne iagttages alligevel, og da vil jeg for min del tilraade senere polarekspeditioner ikke at spare paa udrustningen med lamper og lys, for det er utroligt for et savn det blir deroppe ikke at ha det. (93)

Et slikt utsagn kan ha to siktemål: det kan være å så tvil om Nansens autoritet og det kan være et ønske om å framheve Nordahl som ekspert på området i kraft av å være direkte berørt av det. Dette er et ganske typisk trekk ved Nordahls beretning: han tar utgangspunkt i en personlig erfaring og deretter trekker han en generell slutning og/eller kommer med et råd. Teksten er tidvis som en håndbok i ekspedisjonslivet:

Vore rider af daarligt humør kunde vi jo selv i den lyse sommer tid allesammen ha. Jeg holdt mig dette noksaa godt fra livet, da jeg altid tog en eller anden beskæftigelse til hjælp. Jeg begyndte saaledes allerede ved afreisen med at føre mine dagbøger og ellers ogsaa sysselsætte mig med skrivning. Jeg læste tysk med Blessing som lærer, og nu ved udgangen af den her skildrede sommer, havde jeg allerede gjennemlæst over hundrede bøger i skibsbibliotheket. Og der

til kom saa det almindelige arbejde, friluftsadspredelser og vore kortspilaftener. Og en ting er sikkert, at det snart blev aabenbart, at de, som ikke la sig efter slige sysselsættelser, var ogsaa de, som snarest laa under for sit "humør" og blev ubehagelige baade for sig selv og andre. (77-78)

Nordahls egen stemme er tydelig, og teksten er - i mye større grad enn Johansens og Sverdrups tekster – preget av et frittalende aktivt jeg som markerer seg i forhold til Nansen. Denne posisjoneringen av han selv gjør beretningen svært lesverdig og som retorisk strategi fungerer det godt i underholdningsøyemed. I tillegg virker Nordahl ærlig når han ikke legger skjul på at stemningen ikke alltid er like god og at det råder nedstemthet ombord. Selv om det frittalende jeget gjør beretningen interessant og lesverdig, kan mangelen på ydmykhet ha en litt annen virkning enn den (sannsynlig) tilsiktede. Vi ser dette når Nordahl forsøker å hevde seg som autoritet, eksempelvis der Nordahl går i mot Nansens vitenskapelige resultater og hevder at hans egne undersøkelser etter Nansen forlot Fram tilbakeviser at det skulle finnes noen strømmer i Polhavet:

Jeg vil her i al beskedenhed tillade mig atter at snakke om noget, jeg tidligere i min beretning saavidt har berørt, og som jeg sa, jeg senere skulde komme tilbage til. Det er nemlig den af dr. Nansen hævdede teori om polarstrømmen. Efter mit skjøn viste "Frams" drift den hele tid og konsekvent den hele tid, at det ikke var nogenslags strøm, som ismasserne, hvori vi laa indefrosset, førtes afsted med, men at det var de fremherskende vinde, og de alene, som bestemte baade driftens retning og dens hastighed. Et uigjendriveligt vidnesbyrd herom havde vi netop i "Lina". Drev vi nordefter, pegte den syd; drev vi sydover, pegte den nord. Havde der været strøm i sjøen og vi havde fulgt strømmen, vilde linen naturligvis have haengt ret op-ned, idet den da vilde ha fulgt skibets egen bevægelse. Men fordi vi og isen drev med vinden og den holdtes tilbage af vandet, maatte den pege modsat, som den gjorde. [...] Saa beundringsværdig, som dr. Nansens videnskabelige teorier forøvrigt ved denne færd har vist sig at holde stik, vover jeg derfor med hensyn til spørgsmaalet om polarstrømmen, saa lægmand jeg er, at være af en anden mening. Jeg tror endogsaa, at jeg har tilrettelagt ganske gode bevisgrunde for

mine anskuelser, hvis rigtighed jeg havde speciel anledning til at iagttage efterat Nansen forlod “Fram”. (167-168)

Nå har ettertiden som kjent vist oss at Nansen hadde rett når det gjaldt havstrømmene i polhavet, og dermed virker Nordahl nesten komisk i sin selvhevdelse.

4.3.3. Et ufullbyrdet potensiale

Framgutterne har et tydelig og selvbevisst jeg, men utformingen er likevel ikke i tråd med det Tallmadge kaller “narrative persona”,²⁶⁹ dersom man, som jeg gjør, oppfatter denne strategien som utforming av plot. Nordahls bok er preget av et sterkt individuelt subjekt, men Nordahl gjør ikke maksimalt ut av sitt utgangspunkt og det litterære prosjektet blir utydelig. *Framgutterne* er interessant og morsom fordi Nordahl faktisk *skriver* det Sverdrup og Johansen kun betror sine upubliserte dagbøker. Det er interessant å se hvordan Nordahls beretning om tiden etter at Nansen forlot Fram skiller seg fra Sverdrups beretning, som gang på gang understreket hvor harmonisk og gemyttlig stemningen var om bord, hvor godt mannskapet kom overens og hvor greit arbeidet gikk. Nordahl skriver ganske mye og utfyllende om den nedstemthet som råder ombord denne siste vinteren, dette kommer ifølge Nordahl også av at tiltroen til skipet ikke var så klokkeklar som vi ellers har fått inntrykk av:

Saaledes ansaa vi det nu temmelig sikkert, at der etsteds straks vestenfor os, men uden at vi vidste, hvor det laa, eller hvor langt mod nord det strakte sig, maatte findes land. Og dette land, mente vi, var helt overdækket af umaadelige gletschere. Vort haab var, at vi nu allerede maatte befinde os til luvart af det. Skulde “Fram” nemlig blive presset op imod det i polarnattens mørke, vilde hun dermed ogsaa være viet til undergang, hvor solid hun end var bygget. Men selv om vi undgik en stranding af denne art, var desværre alligevel tilliden til “Frams” modstandskraft ikke mere den samme, klippefaste som før, efterat skibet var begyndt at lække; især da det fremdeles vedblev at trække ikke saa ganske lidet vand, da hun var kommet løs af sin isbedding. (132)

²⁶⁹ Tallmadge 1979:10.

Nordahl skriver videre at de har sluttet å feire hverandres fødselsdager, og at helsa lider under manglende aktivitet, noe som imidlertid bøtes på når Sverdrup går til det skritt å beordre fysisk aktivitet hver dag. Dette kan fortolkes dit hen at rutinene og disiplinen er annerledes under Sverdrup enn under Nansen – eller kanskje er det så enkelt som at den tredje polarnatt har virket overmannende på mannskapet? Denne tilstanden har, rent litterært – eller underholdningsmessig – sett, et potensiale.

Hvordan takler mennene nok en polarnatt, og denne gangen uten ekspedisjonens sjef og i et skip som er lekk? Skal det bli noe ut av dette, må vi imidlertid få servert mer håndfaste episoder enn slike refleksjoner:

Og glem saa ikke dette: Elleve mand har nu tilbragt over to og et halvt aar i dagligt samvær, saa tæt ind paa hinanden, som det overhodet er muligt. Der fandtes neppe den ting mellem himmel og jord, som vi ikke havde snakket op og op igjen om, indtil det uudholdelige, jeg kunde gjerne sige det kvalmende modbydelige. Følgelig endte det med, at vi simpelthen ikke alene selv lod være at snakke, men heller ikke mere taalte at høre andres passiar. Ja, det var et underligt samliv dette, naar jeg nu tænker tilbage paa det, — et samvær, hvori vi ofte var bidske mod hinanden, og glæfsede efter hverandre som sinte dyr, skjønt vi slet ikke inderst i vort hjerte mente det. (155)

Nordahl virker innledningsvis å ha en slags plan med sin bok; han går tøft ut med pirrende spørsmål, men innfrir ikke forventingene. Om han drister seg til å være litt kritisk mot ekspedisjonslederen, er han lojal mot Sverdrup og resten av mannskapet. Og når han ikke kan eller vil hente dramatisk stoff fra de mellommenneskelige relasjonene; hva skal han da fortelle om?

Ser vi på kapitteltitlene finner vi et skille omtrent samtidig med avreisen til Nansen og Johansen. Inntil den andre vinternatten skildrer Nordahl en relativt sorgløs og gemyttlig tilværelse, noe som også viser seg i kapitteltitlene: “Vinterhi”, “Julehelg og nyttaarsmorskab”, “Anden vinternat og – beslutningen”, blant andre. Etter avskjeden ser vi imidlertid andre holdninger gjenspeile seg, fra mer mismotig stemning i “En slitsom høst. – Tredje vinter i polarisen” til ensformighet og en kjedelig tilværelse i “Fra nyttaar 96 til det vaares”. I likhet med Sverdrup skildrer Nordahl denne siste vinterens dager som ensformige og uspenningende, og tilværelsen om bord ser ikke ut til

å ha gitt særlig næring til kreativiteten, noe hans dagboknotater som er innlemmet i boka vitner om:

21de januar. Ja, hvad skal jeg skrive om? Den ene dag er jo akkurat lig den anden. De samme mennesker og dyr, den samme isørken rundt omkring, den samme bevægelse af væsenerne i denne ørken. Den samme aand. (154)

Tomrommet som følger av begivenhetsløse og ensformige dager fyller han verken med lyriske betraktninger over landskapet, indre tanker og drømmer eller nedtegnelser av mer vitenskapelig art. Litt mer liv får vi i bokas to siste kapitler, “Vor krig med isen begynder” og “Det sidste basketag med isen. – Hjem!”. Nordahl makter å formidle den spenningen, som nærmer seg desperasjon, som preger mannskapet når de prøver å sprengte skuta ut av isen – samtidig som han med humor skildrer når de mislykkes: “Imidlertid blev to miner til gjort istand, en om styrbord og en om bagbord begge i omtrent otti meters afstand fra skibet og sænket ned til tolv meters dybde. De grejer resten, tænkte vi sejerstolt, men omforladelse; hvorlænge var Adam i Paradis?” (175).

Nordahls skildringer er ikke preget av underdrivelse og nøkternhet, slik både Johansens og Sverdrups beretninger er. Øyeblikket når Fram endelig bryter ut av isen, er således preget av jubel:

“Hip, hip, hip! Hurra, hurra, hurra!” Ja, vel kunde vi nu rope hurra, og det saa det ljomede langt udover. For der bag os laa isbæltet, og omkring os skvulpede ishavets friske bølger og satte muntert skumsprøjt om stævnen paa “Fram”. Og “Fram” selv vuggede sig velbehageligt, som om hun forstod, hvad der var hændt. Aa, for en jubel! Vi fløj frem og tilbage rent som nogen galninger og vidste ikke, hvad ben vi skulde staa paa af glæde.

Under det første møtet med andre mennesker på tre år, blir ifølge Nordahl alle rørt til tårer; “at taarerne kom os i øjnene”, Vi greb deres hænder til hilsen med taarer i øjnene, — tænk, atter at faa trykke landsmænd i haanden” (186). Nordahls skildringer haster deretter hjemover, det er som om han ikke har tid til å dvele ved de forskjellige hendelsene som inntreffer. Vi får en hastig beskrivelse av møtet med Andrée-

ekspedisjonen ved Danskøya, før blikket igjen rettes sørover: “Men hjem, hjem! Det var hovedsagen. Allerede klokken ét om natten var vi færdige til afgang, og klokken tre om morgenen stak vi igjen tilsøs med kurs for Norge” (188). Det er nesten som om hastverket Nordahl har med å komme hjem smitter over på beretningen, noe som tilfører spenning og energi til skildringen av seilasen mot Norge. Oppholdet på Skjervøy, besøket på telegrafstasjonen og den lykkelige nyheten om at Nansen og Johansen var ankommet Norge, beskrives også kort og effektivt – men likevel følelsesladd. Nordahl ender sin beretning på Skjervøy, kun med henvisning til at ferden sydover var minnerik. Verken Sverdrup eller Nordahl inkluderer altså triumfferden sørover norskekysten i sine beretninger.

I motsetning til Nansens og Johansens beretninger finnes ingen illustrasjoner i Nordahls bok, om vi ser bort fra frontsideillustrasjonen som er en skisse av to isbjørner. Det er altså ingenting som bryter opp teksten, eller utfyller historiene, slik illustrasjonene gjør i *Fram over Polhavet* og *Selv-anden paa 86°14'*. Nordahl benytter seg heller ikke i særlig grad av allusjoner, og de som finnes inngår ikke i en litterær helhet, slik allusjonene i Nansens verk gjør. Nordahl viser til en linje fra Bjørnsons “Øyvinds sang” (1860) når han minner om at man ikke må miste motet selv om den første sommeren i isen ikke innfrir forventningene om drift: “Løft dit hoved, du raske gut!” (78). Og avslutningsvis, når de endelig nærmer seg land og ser Norges fjell, siterer Nordahl en strofe fra Ivar Aasens “Dei gamle fjelli” (1863):

*Av hav kom sjømann sigande
og lengtad' etter land,
daa saag han fjelli stigande
og kjendest ved si strand.
Daa kom det mod i gutarne,
som saag sin fødestad.
Ja, dei gode, gamle nutarne
dei gjera hugen glad* (190)

Mangelen på illustrasjoner og allusjoner gjør *Framgutterne* til et relativt teksttungt verk. Nordahl legger heller ikke skjul på at stemningen om bord ble dårligere etter hvert som tida gikk, og denne ensformigheten og kjedsomheten setter sine spor i

Nordahls egen fortelling. Kanskje gjør nettopp disse trekkene at *Framgutterne* er den boka som er mest virkelighetsnær og som tydeligst formidler tilværelsen om bord? Autentisitet resulterer imidlertid ikke nødvendigvis i god litteratur. Til tross for forsøket med å bygge opp et helteimage av seg selv og framstille seg som en autoritet på ekspedisjoner, framstår ikke verket stilmessig som helhetlig. Fortellingen virker ikke å være tuftet på en klar idé, og den er heller ingen egentlig counter-narrative, selv om den tidvis er ganske kritisk til Nansen og hans lederskap.

4.4. Triumf, lojalitet og avstand

Fram over Polhavet er ikke bare en beretning om en spektakulær ekspedisjon, om en dristig teori og om 13 manns mot og én manns genialitet. Det er et litterært storverk. Boka er omhyggelig bygget opp omkring noen hovedidéer. Gjennom den mytologisk-litterære rammen iscenesetter Nansen seg selv som polarhet. Gjennom den utstrakte intertekstualiteten henter han autoritet til teksten og styrker dens sannhetsgehalt; i tillegg til at han gjennom alle allusjonene til annen litteratur og henvisningene til idéhistorie posisjonerer seg selv som lærd, dannet og tilhørende en viss krets. At Nansen er en betydelig forfatter synes å ha blitt en etablert sannhet. Noen hevder det er på grunn av hans imagebygging,²⁷⁰ andre vektlegger hvordan han skaper forestillinger om polare oppdagerferder.²⁷¹ I tillegg kommer Nansens lyriske prosa, hans nyromantiske forestillinger om helvete og himmel, guddom og død og det indre sjeleliv som brettes ut med alle sine nevroses og kvaler. Kort sagt: trekkene som kjennetegner norsk 1890-tallslitteratur. Nansens ekspedisjonsberetning er fortellingen om en triumfferd, ikke fordi ferden i seg selv var en ubetinget triumf, men fordi Nansen skaper triumfferden litterært.

Den av annenposisjonsfortellerne som best lykkes i å skrive et selvstendig verk om ekspedisjonen, er etter min mening Hjalmar Johansen. Johansen evner å skape en underholdende ekspedisjonsberetning som stilmessig er moderne, samtidig som stilen minner om sagalitteraturens. Johansen tar et tydelig litterært grep om historien og skaper en stilsikker spenningsfortelling med *Selv-anden paa 86'14'*. Verket er preget av humor og driv. Johansen retarderer ikke historien, som Nansen, med filosofiske

²⁷⁰ Sørensen 1993:7.

²⁷¹ Moland 2000: 50.

eller følelsmessig pregete refleksjoner og betraktninger over omgivelser og situasjon, men haster nærmest fra høydepunkt til høydepunkt. Der den gjennomtenkte dramaturgien og de stilistiske grep hos Nansen nesten står i veien for spenningen i teksten, er spenningen framhevet hos Johansen.

Til tross for Nansens gjennomarbeidete ekspedisjonsberetning er kanskje Johansens verk mer enn Nansens en forherligelse av ekspedisjonslivet. Nansen understreker offeret ved å være polarfarer, lidelsene og lengselen. Han skriver alterert om kamp, om å måle krefter med omgivelsene, om å vinne. Johansen skaper en trygg hjemlighet rundt ekspedisjonen. Hans bok dreier seg om friheten i isen, om tilfredsheten i de daglige rutinene og om samværet med de andre. Under sledeekspedisjonen framstår han som rolig, sterk og optimistisk. Johansen er skapt for dette livet, noe som understrekes ytterligere ved at hele beretningen avsluttes med et vemod over at det hele er over, samtidig som han hyller den dåden han har vært med på:

Nu var vi hjemme, men deroppe i den evige is rugede ensomheden større end før; thi ingen skute laa længer og forstyrred isens vilde leg, og ingen mennesker søgte at udforske dens hemmeligheder. Men kanskje isørkenen nettop derfor nu syded i raseri over, at 13 mænd havde trodset dens paabud om, at adgang var forbudt, og havde trængt ind der, hvor intet menneske før havde været. (366)

Nansen skriver at ”det hulked og gråt inde i mig af taknemmelig glæde” (387) over å være hjemme. Sverdrup avslutter sin beretning når ekspedisjonen endelig er samlet igjen i Tromsø, Nordahl skriver at de har fullført sitt oppdrag som best de kunne og viser til Kiellands skipper Worse når han avslutter med ”Vi kommer sent, men vi kommer godt, hr. kunsel!” (192). Det er bare Johansen som avslutter med et blick opp til isen.

Sverdrups styrke som forfatter er hverdagsskildringene og formidlingen av stemningen om bord. Stilmessig minner teksten litt om Johansens. Den er nøktern, praktisk og pragmatisk - og preget av underdrivelser heller enn overdrivelser - samtidig som han skildrer hendelser med humor og varme. Uten å blottlegge noen av sine medreisende viser han dem fram. Sammenligner man beskrivelsene av mennene

og tilværelsen om bord med Nordahls tekst, kan man spørre seg om Sverdrup kanskje framstiller situasjonen på Fram som i overkant harmonisk gjennom det siste året? Vi har sett at Sverdrup har hatt sine motforestillinger mot Nansen som ekspedisjonssjef, men hans posisjon som nestkommanderende har gjort det umulig for han å uttrykke denne kritikken direkte. Men kanskje gjør han det indirekte? Gjennom å vise hvor gemyttlig det var om bord uten Nansen og hvor lite det betød at ekspedisjonens sjef forlot skuta og mannskapet, sier Sverdrup en hel del om Nansen og hans lederskap. Det sier også noe om Sverdrups lederskap at stemningen er så god og arbeidet går så godt. Dette er muligens å trekke fortolkningene i lengste laget, men dveler vi litt ved denne tanken, så betyr det at Sverdrup faktisk har maktet å posisjonere seg i teksten, på en svært subtil måte.

Om Sverdrups bok ikke er et litterært storverk, har den ganske visst litterære kvaliteter, de står bare ikke så tydelig fram. Kanskje må vi tilbake til 1897 og konteksten for å kunne yte boka rettferdighet? I samtiden var Fram-ekspedisjonen en historie uten sidestykke, ikke bare sledeferden, men også Frams drift i isen. De som ble igjen på Fram ble også hyllet som helter, de tilbrakte tross alt over tre år i en liten skute frosset fast i polisen uten noe kontakt med omverdenen. Dette ville man lese om! I 2011, utallige ekspedisjoner og erobringer etter, er man kanskje blasert på ekspedisjonsområdet og ønsker det farefulle, ekstreme og livsfarlige – eller det intime og utleverende.

Både Johansen og Sverdrup sto nært Fridtjof Nansen. Johansen som utvalgt til sledeferden, reisekamerat og samsøver. Sverdrup som kompanjong fra Grønlandsferden, kaptein og nestkommanderende. Både Hjalmar Johansen og Otto Sverdrup hadde åpenbart tillit hos Nansen. Denne nærheten og tilliten spiller ganske sikkert inn når beretningene skulle skrives. Det er sannsynlig at Johansen og Sverdrup føler en større lojalitet til Nansen enn de andre Framguttene, og at deres litterære utfoldelse er hemmet av dette. En annenposisjonsberetning blir definert av forholdet til førsteposisjonsfortelleren. En annenposisjonsforteller som ikke har noen formell eller vennskapelig relasjon til førstepersonfortelleren skulle dermed være mer fri i sin fortellerrolle. Det synes absolutt å være tilfelle med Fram-ekspedisjonen der Bernhard Nordahls *Framgutterne* er den eneste beretningen som eksplisitt trekker Nansens autoritet i tvil. Likevel befinner verket seg i den polarhistoriske glemmeboka. Det er

verd å merke seg, ettersom Nordahl har skrevet en underholdende og ganske interessant beretning. I motsetning til Sverdrup, mangler han ikke evnen til å dramatisere seg selv. Han stiller seg heller ikke fullstendig i skyggen av Nansen ved å reprodusere en heltehistorie med Nansen i hovedrollen. Nordahl er spenstig frittalende selv om hans forsøk på å etablere seg selv som en autoritet på polarferder faller uheldig ut og blir mer komisk enn troverdig.

Jeg tror tidens glemsel av *Framgutterne* skyldes flere forhold, og at vi også her må se på konteksten beretningen ble skapt i. For det første var ikke Bernhard Nordahl noen kjent offentlig skikkelse. Han utmerket seg heller ikke på noen måte under Framferden og fanget ikke på den måten publikums interesse. For det andre ligger *Framgutterne* ganske tett opp til beretningene til både Nansen, Sverdrup og Johansen og kan ikke sees som en egen eller ny historie om Framferden. Nordahl har ikke, som Nansen, skapt et helteeventyr. Han har heller ikke lykket med å skape en spenningsfortelling, slik Johansen gjør – noe som selvsagt delvis skyldes at Nordahl, i motsetning til Johansen, ble igjen på Fram og ikke opplevde så mye dramatikk å skape en fortelling rundt. Nordahls litterære prosjekt kan, dersom man tar innledningen i betraktning, tolkes som å skulle fortelle den usminkede historien om Framferden, men kritikken han setter fram er ikke sterk nok til at verket kan defineres som et motskrift. Hans antydninger om at Nansens lederskap ikke var så godt, forsvinner når han litt senere roser Nansen: ” [...] Om det nu var hans humørsyge, som sprængte paa, eller af en anden grund, nok er det [...]”; “Og han er af dem, hvis smil varmer og lyser op” (23).

Innledningsvis reiste jeg spørsmålet om Hjalmar Johansen, Otto Sverdrup og Bernhard Nordahl manglet evnen til å dramatisere seg selv, eller om lojaliteten til Nansen var så sterk at de stilte seg i skyggen av han og fortalte *hans* historie? Som vi har sett har historien om Nansens Framferd hovedsakelig blitt befestet gjennom lesningene av annenposisjonsberetningene, selv om Sverdrups, Johansens og Nordahls beretninger også kaster lys over andre deler av ferden enn de Nansens verk presenterer. Nansens enstemmede bok blir altså nyansert av de andre, men ingen av annenposisjonsfortellerne *utfordrer* Nansen som hovedperson og polarautoritet i sine beretninger. Annenposisjonsfortellerne er begrenset og bundet på flere hold når de skal fortelle om sine opplevelser. De forholder seg – i likhet med førsteposisjonsfortelleren

- formelt og stilmessig til sjangerens tradisjoner, noe som kan virke begrensende på hva de skal fortelle om og hvordan. I tillegg må de forholde seg til de uskrevne reglene som ligger i sjangeren. Lojaliteten til lederen og kameratene er sterk. For Nordahl og *Framgutternes* del kan man dessuten stille seg det spørsmål om det kanskje har virket mot sin hensikt å så tvil omkring Nansens lederegenskaper. Ser man på konteksten da boka kom ut, var Nansen ikke bare en hyllet og vellykket polarforsker som hadde gjort alle innvendinger mot ekspedisjonen til skamme, han var en nasjonal helt og et ikon. Det er sannsynlig at de sjangermessige føringene for en ekspedisjonsberetning, samt Nansens ubestridte posisjon i samtiden, innebar en forventning om ubetinget lojalitet. Slike helter skulle man ikke tilsmusse. Og det skal man kanskje fortsatt ikke?

Kapittel 5. I Nansens spor

Ekspedisjonsberetninger er en sammensatt sjanger. Når det gjelder Fram-ferden, har vi sett at denne kompleksiteten gjelder flere forhold. Ikke bare er det fortellingen om en ekspedisjon som forsøkte å nå Nordpolen; det er flere fortellinger – om overlevelse i ekstreme forhold, om lojale medreisende, livsskjebner og kall, om en triumfferd, som like gjerne kunne vært en fiasko. Det er snakk om liv og diktning, for det handler til syvende og sist om hvordan ekspedisjonen, dens idé og gjennomførelse, blir fortalt. 86° 14'N var en bragd og en rekord. Men ikke ekstremt iøynefallende og uslåelig, noe som også viste seg etter få år. Som vitenskapelig ekspedisjon og oppdagerferd var Fram-ferden en suksess. Som nordpolsferd var den ingen suksess, men den hadde potensiale til å bli det, og dette potensialet visste Nansen å utnytte. Gjennom sin fortelling om Fram-ekspedisjonen skapte han en triumfferd, og med sine to første ekspedisjonsberetninger, *På ski over Grønland* og *Fram over Polhavet*, skapte Nansen en egen framstillingsform. Ikke en målorientert og upersonlig, slik Alnæs hevder,²⁷² men en personlig og kompleks form – dramaturgisk sett omhyggelig disponert.

111 år etter Fram-ekspedisjonen ser vi Nansens arv leve videre. I 2007 fulgte den norske polfareren Børge Ousland og den sveitsiske fjellklatreren Thomas Ulrich i sporene til Nansen og Johansen, i en såkalt second-journey. Ousland og Ulrich ble flydd til Barneo-basen, en russisk base i Polhavets drivis som blant annet frakter turister og vitenskapsmenn til Nordpolen og andre steder i Polhavet. Fra Barneo bar det med helikopter til Nordpolen. Derfra skulle de gå gjennom drivisen 974 kilometer til land, videre gjennom hele Franz Josef Land til Kapp Flora, der Nansen og Johansen møtte Jackson-ekspedisjonen, før de skulle seile hjem til Norge. Ousland og Ulrich gikk med alt av utstyr og mat for 80 dager pakket i to pulker som veide 170 kilo hver. Til sammenligning hadde Nansen og Johansen tre pulker som hver veide omtrent 220 kilo. De hadde med mat til hundene for 80 dager og mat til seg selv for 100 dager. 1. mai startet Ousland og Ulrich fra Nordpolen, og 13. august ble de hentet av seilbåten Athene på Kapp Flora, samme dato som Fram i 1896 brøt seg ut av isen etter tre års drift og som Nansen og Johansen ankom Vardø etter sin ekspedisjon.

²⁷² Alnæs 2008: 228.

Ouslands ekspedisjon følger i Nansens fotspor, men er ingen kopi. For det første blir Ousland og Ulrich flydd til Nordpolen og starter dermed rett på sledeferden, i motsetning til Nansen og Johansen som starter tomannsekspedisjonen etter å ha ligget halvannet år fast i isen. For det andre benytter Ouslands ekspedisjon alle moderne hjelpemidler som er tilgjengelige, som satelittelefon, GPS og moderne utstyr. Med ruta plottet inn på GPS'en vet Ousland alltid hvor de er, og hvilken vei de skal; de er ikke avhengige av å stille klokke og ta ut kursen selv. Disse avgjørende forskjellene understrekes av Ousland selv, og boka han ga ut etter ekspedisjonen, *I Nansens spor* (2008), illustrerer på en meget tydelig måte hvordan Nansen har satt spor etter seg – og hvor vanskelig det er å følge i hans fotspor, bokstavelig, men også litterært.

5.1. Fotsporberetninger

Reiser som følger i tidligere reisendes fotspor kaller man gjerne second journeys. Dette er en del av reiselitteraturen som er lite påaktet teoretisk,²⁷³ men som utgjør en betydelig del av den moderne reise- og ekspedisjonslitteraturen. I 1962 gikk Bjørn Staib og Bjørn Reese i Nansens fotspor over Grønland og "[...] innledet en epoke i Norge som var preget av ny interesse for polare bragder og prestasjoner".²⁷⁴ Jørgen Alnæs peker på at også disse ekspedisjonene ble til litteratur, og at "[v]arianter av ordene "i Nansens spor", eventuelt "i Amundsens spor", ble nærmest et obligatorisk element i titlene på norske polarbøker".²⁷⁵ Denne epoken i norsk polarhistorie er preget av at jordens ytterpunkter og poler var erobret. Turene i seg selv var ikke lenger nok; enten skulle man gjøre det raskere og bedre, eller så opprinnelig og autentisk som mulig.²⁷⁶ Eventyreren Stein P. Aasheim og legen Asle T. Johansen benyttet hundreårsjubileet for Nansens Grønlandsferd til å krysse Grønland med samme utstyr og proviant som originalekspedisjonen: med treski, tresleder, vadmelsklær og reinskinnsposer tok de seg over innlandsisen. Alnæs ser dette som uttrykk for lite selvstendighet og oppfinnsomhet:

²⁷³ Jf Lindgren Leavenworth. 2009. *The second journey. Travelling in literary footsteps.*

²⁷⁴ Goksøy 2004: 295.

²⁷⁵ Alnæs. 2008: 215.

²⁷⁶ Goksøy, op.cit: 296.

På mange måter markerer derfor Johansens og Aasheims grønlandsturer ikke bare hundreårsjubileet for Nansen ferd, men også toppen av den avhengigheten norske polfarere – eller kanskje mer presist norske polfarerfortellinger – har til Nansen. Nansen var blitt en farsskikkelse som hadde så stor makt over sine etterkommere at de verken klarte å utvikle seg selvstendig eller å sette seg opp mot ham.²⁷⁷

For de som reiser og skriver i andres spor, finnes det en rekke utfordringer. Hvordan få fram reisens egenverdi når dens utgangspunkt er å være en kopi? Den svenske litteraturviteren Maria Lindgren Leavenworth peker i sin avhandling om reiselitteraturens second journeys på disse utfordringene, og viser til noen strategier som gjerne benyttes i disse verkene:

The overtly expressed connection with an earlier work, the awareness of the tradition, the different forms of subversion, and the attempts to repeat experiences and situate them in new contexts, are all different strategies used to renew the genre of travel literature as well as to claim originality for the individual authors.²⁷⁸

Det gjelder å forholde seg til mesterteksten, til sjangertradisjonen samtidig som man gir sine opplevelser ny form og autentisitet. Derfor havner mange av disse reisene og tekstene ifølge Leavenworth i et ingenmannsland, der det ikke er mulig å gjenskape originalens autentisitet og der man uansett alltid vil være en avglans.²⁷⁹

Til tross for sin status som avglans eller kopi mener Leavenworth at second journey-fortellingene har en kvalitet de originale reise- og ekspedisjonsberetningene gjerne ikke har. Ved å forholde seg aktivt til en tidligere tekst rettes fokuset mot tekstproduksjon. Det er en klar tendens i second journey-fortellinger til å fokusere på de verk som omhandler de tidligere reisene, ikke bare gjennom fotspor-titler, men

²⁷⁷ Alnæs, op.cit: 224.

²⁷⁸ Leavenworth, op.cit: 14.

²⁷⁹ Leavenworth, op.cit.

gjærne gjennom lengre sitater, fotnoter og andre referanser.²⁸⁰ Gjennom dette rettes også blikket innover:

[...] as a contemporary, postmodern form, second journey narratives also question the single, authoritative voice and make room for more selfreflexive comments which echo both concerns regarding the position of the travelling subject and the constructedness of the text.²⁸¹

Alnæs nevner i sin behandling av fotsportekstene ingenting om fortellerens posisjon i forhold til forbildene. Hans fokus er mer rettet mot ekspedisjonenes utrustning når han tegner opp et skille mellom beretninger som kopierer forbildene og mer sportslig orienterte ekspedisjoner. Børge Ouslands polferder tilhører den siste epoken polarfortellinger; den har et sportslig siktemål og skal foregå uten støtte eller etterforsyninger. Dette representerer ifølge Alnæs noe nytt i forhold til den andre epoken, som bare dreier seg om å gå i forbildenes fotspor. Dette er et skille som kan diskuteres. Er det slik at tilknytningen til forbildene er mindre i de såkalt sportslige ekspedisjonene, og at ekspedisjonene til eksempelvis Kagge og Ousland er mer uavhengige enn Aasheims og Johansens ferder over Grønland? Når Alnæs skriver at det som kjennetegner den siste epokens sportslige ekspedisjoner er at de "[...] skal gå alene og uten støtte"²⁸², så er det vel nettopp det forbildene også gjorde? Er det ikke heller slik at alle fotsporberetninger er så konsentrert om å følge sporet og nå målet at det gjerne ikke er rom for nyskaping og nyorientering, uansett om en velger å gå på treski eller i gore-tex? Henning Wærp peker på dette i sin behandling av bøker i Nansens fotspor over Grønland: "Reisen får da noe av pilegrimsvandringens karakter, der landskapet blir en bekreftelse på og vitnesbyrd om mestertekstens beretning".²⁸³ Man går ifølge Wærp etter boka.

Alnæs peker helt korrekt på at moderne ekspedisjoner handler om idrett og sport. Det er ikke flere hvite flekker å erobre; nå er det snakk om rekorder å jage. Jeg mener imidlertid Alnæs overser klare fellestrekk mellom moderne ekspedisjoner og de

²⁸⁰ Leavenworth, op.cit: 48.

²⁸¹ Leavenworth, op.cit: 56-57.

²⁸² Alnæs 2008: 224.

²⁸³ Wærp 2007: 112-113.

opprinnelige oppdagerferdene av eksempelvis Nansen og Amundsen. For disse var det også snakk om sportslige prestasjoner – og det var ikke minst snakk om maskulinitet og styrkeprøver. Goksøyr peker på at moderne polarferder "[...] videreutviklet slektskapet med den delen av idrett og sport som handler om kraftprøver, kappestrid og stadig grensesprengning".²⁸⁴ Dette ser vi tydelig i måten nåtidens polfarere opplever seg selv og sin ekspedisjon på, og hvordan de blir oppfattet av offentligheten. I 1990 nådde Erling Kagge og Børge Ousland Nordpolen som de første som hadde tatt seg dit uten støtte.²⁸⁵ De fikk også status som polarhelter i Norge, "[...] linjene tilbake til norske polarhelter ble trukket både av media og dem selv".²⁸⁶ I 1994 gikk Ousland alene til Nordpolen og skrev seg selv inn i norsk polarhistorie: "Jeg er overbevist om at jeg har klart dette fordi vi nordmenn i århundrer har kjempet mot naturkreftene. Det er arven fra vikingene, Fridtjof Nansen og Roald Amundsen som har drevet meg".²⁸⁷ Det er verd å legge merke til at Ousland benytter seg av samme retoriske strategi som Nansen og viser til den norrøne arv som avgjørende for evnene og prestasjonen. Samtidig posisjonerer Ousland seg elegant blant våre polarhelter Nansen og Amundsen.

5.2. I Nansens spor. Bokstavelig og litterært

Når Børge Ousland velger å gå i Nansens fotspor over drivisen, gjennom Franz Josef Land og hjem, og deretter skrive bok om det, gjelder prosjektet ikke bare den fysiske delen, men også den litterære. Ouslands bok handler heller ikke bare om ferden han selv og Thomas Ulrich gjorde i Nansens fotspor; det er samtidig en gjenfortelling av Nansen og Johansens ekspedisjon fra 86°14' over Franz Josef Land og hjem. Ifølge Leavenworth er det ikke uvanlig at den originale reiseboka har stor påvirkning på second-journey fortellingen:

At times the second traveller simply surrenders and quotes the first description in full, rather than attempting a narration of his or her own, perhaps disappointing, experience. At other times, the second traveller abstains from visiting a certain place, but, instead, comments on the earlier text. These

²⁸⁴ Goksøyr, op.cit: 312.

²⁸⁵ Goksøyr, op.cit: 314.

²⁸⁶ Ibid.

²⁸⁷ VG, 25. 04. 1994.

instances illustrate the control exercised over the first text rather than over the experience. (60)

Det som er spesielt med Ouslands bok er at alle de elleve kapitlene er todelt. Den første delen i hvert kapittel handler om Ouslands ekspedisjon. Kapitlenes andre del handler om Fram-ekspedisjonens sledeferd, under overskriften Nansen og Johansen (1-11). Baksideteksten fokuserer på at dette er en fotsporberetning, men også en form for dobbelberetning: ”Du får her begge historiene fra den som kjenner Polhavet bedre enn noen. To turer, samme oppgave. For første gang blir Nansens bragd fortalt av en som fulgte i hans spor”. Det er interessant at det framstilles som om Ousland kan fortelle om Nansens bragd. Det dreier seg om samme rute, men om helt andre forhold når Ousland går i Nansens spor 111 år etter. Ousland kan kun fortelle om sin egen ferd. Å søke den originale opplevelsen er imidlertid et trekk ved second journeys, noe som ifølge Leavenworth kan overskygge den reisendes egne opplevelse av ferden:

Recognition of a place encountered in writing thus supersedes the importance of the present site and in second journeys the most important filter is, naturally, the first journey which illustrates an opportunity to capture previous experiences, perceived as authentic. Earlier texts become markers which the second traveller wishes to encounter.²⁸⁸

Når Ousland deler inn sin egen ekspedisjonsberetning på den måten han gjør, illustrerer det tydelig hvor sterk innflytelse Nansen og hans ferd har på Ouslands ekspedisjon. Ousland benytter seg hovedsakelig av to fortelletekniske grep i delene som handler om Nansen og Johansen. Han siterer ekspedisjonsberetningene til Nansen og Johansen og presenterer dermed skriftlig materiale som får stå for seg selv, og han refererer fra beretningene og kommer med egne fortolkende kommentarer. I de delene som omhandler Ousland og Ulrichs ekspedisjon forteller Ousland sin egen historie, men foretar også sammenligninger mellom ekspedisjonene. Nansen er altså uansett aldri langt unna:

²⁸⁸ Leavenworth, op.cit: 57.

86°14'N har alltid vært en magisk posisjon for meg. På alle mine ekspedisjoner har jeg feiret når vi har nådd denne breddegraden. Nansen og Johansen *er* med i tankene både i planleggingen og underveis. Dessuten er det viktig også å feire de små milepelene, ikke bare de store. Nå er det enda mer spesielt: Vi følger samme rute, og på mange måter er det her turen egentlig starter.²⁸⁹

Ikke bare er 86° 14' nærmest for Nansens eiendom å regne; hele ferden fra drivisen over Franz Josef Land bærer Nansens signatur, selv over hundre år etter - i en annen manns reiseskildring. Innledningsvis sammenligner Ousland den russiske basen Barneo med Fram: ”På mange måter kan Barneo sammenlignes med polarskipet ”Fram”, en fremskutt base med alle fasiliteter langt ute i drivisen” (17). Underveis foretar Ousland utallige komparasjoner, både av utstyr og valg av utrustning og mellom seg selv og Nansen som polfarere. Han viser også til tidligere ekspedisjoner og sammenligner med dem. Dette er grep vi har sett Tallmadge framheve som viktige fortelletekniske grep i ekspedisjonsberetningene.²⁹⁰ Nå har imidlertid Ousland ikke behov for å bevise ekspedisjonens autentisitet gjennom fortelletekniske grep. Han har gjennom sine moderne kommunikative hjelpemidler lagt igjen elektroniske spor som viser hvor han har vært, i tillegg til at han selv har dokumentert ferden med film og kamera. For Ousland er det derimot snakk om å etablere seg som autoritet på polarferder. Når han forteller om Payer og Weyprecht, skipet Jeanette og den amerikanske Wellman-ekspedisjonen, skriver han seg ikke bare inn i polarhistorien; han skriver seg inn i polarlitteraturen ved å følge samme mønster som vi har sett eksempelvis Nansen etablere.

På 86°14' viser det seg at ekspedisjonen ikke får tillatelse til å gå over Franz Josef Land fra russiske myndigheter. Ousland og Ulrich bestemmer seg for å holde fram likevel. De viser til at Nansen ikke spurte noen om lov – og adopterer mottoet til den østerriksk-ungarske nordpolekspedisjonen (1872-1874) som oppdaget øygruppa og ga navn til Franz Josef Land: ”Nie Zurück” – aldri tilbake! Som en ekspedisjon i Nansens fotspor er det dessuten også verd å legge merke til at mottoet ligner Nansens

²⁸⁹ Ousland, Børge. 2008. *I Nansens spor. Fra Nordpolen til Oslo*: 48.

²⁹⁰ Tallmadge 1979: 9-10.

motto for Grønlandsekspedisjonen: ”Døden eller Grønlands vestkyst”. For Ousland og Ulrich fikk dette konsekvenser for gjennomføringen av siste del av ferden. I stedet for å seile fra Franz Josef Land og hjem, i Nansens fotspor, var de tvunget til å ta veien om Murmansk for å få stemplet seg inn i og ut av Russland. Avslutninga av ferden foregår altså ikke direkte i Nansens spor selv om seilbåten Athene først går mot Norge og Varanger slik at Ousland får et glimt av Norge før de setter kursen mot Murmansk. For å understreke at reisen i Nansens fotspor avsluttes når de ser Vardø, skåler de i champagne mens de leser høyt fra Nansens bok om nettopp hans gjensyn med Norge etter tre år.

Når Ousland følger Nansens fortellemønster så tett som han gjør, får dette noen interessante følger. I likhet med Nansen sammenligner Ousland sin egen ekspedisjon med foregående ekspedisjoner, og stiller seg som dommer over disse. Det innebærer at Ousland inntar rollen som dommer over Nansens avgjørelser. Dette gjelder hovedsakelig når det dreier seg om utstyr og rutevalg, altså ganske praktiske ting, noe som tyder på at Ousland posisjonerer seg over Nansen når det kommer til kunnskap om polarferder: ”Mat for hundre dager er omtrent det vi i våre dager regner som opp mot maksimum for hva som er mulig å trekke, så her har Nansen beregnet det bra” (23); ”Nå finner Nansen ut at de likevel skal korte ned sledene for å padle enkeltvis, da de tror dette kan være avgjørende for å komme fram til folk samme året. Det var etter min mening en stor sjanse å ta med så usikre fremtidsutsikter [...]” (90). Disse kommentarene må forstås ut fra et moderne polfarerperspektiv. Ousland drar nytte av over hundre års erfaringer med polferder når han på denne måten setter seg over Nansen. Disse innspillene og kommentarene har ingen annen praktisk funksjon i teksten enn å peke tilbake på Ousland som erfaren og kunnskapsrik polarfarer.

5.2.1. Heltediskursen

Når det gjelder ekspedisjonen som bragd og heltedåd, ser vi at Ousland ikke posisjonerer seg på samme måte som Nansen. Tvert imot, han toner ned helteaspektet i tilknytning til egen prestasjon. Han er tydelig på at når det gjelder selve bragden, det å ta seg gjennom drivisen, over til Franz Josef Land og til Kapp Flora, står Nansens ekspedisjon i en særstilling. Heltediskursen, som er så framtrædende i ekspedisjonslitteraturen, finner vi eksplisitt i denne boka stort sett kun knyttet til de

delene av fortellingen som handler om Nansens ferd. Dette skyldes nok flere forhold, kanskje først og fremst at Ousland føler at hans ekspedisjon, med moderne utrustning og kommunikasjonsmuligheter, ikke kan sammenlignes med Nansens når det kommer til heltemot:

Det er lett å synes synd på seg selv på en dag som denne, men vi har jo ingen grunn til å klage. Går det litt trått en dag, er det bare å tenke på hva Nansen og Johansen gjennomgikk. Sammenligningen pleier å hjelpe – de må tross alt ha hatt det vesentlig verre enn oss. (64)

Den store forskjellen mellom ekspedisjonene når det kommer til sikkerhet illustreres gjennom hele verket. Ousland skriver eksempelvis innledningsvis at “[v]i avtaler å holde jevnlig kontakt med Victor over satellitttelefon – også i tilfelle vi skulle trenge andre former for hjelp” (13). De har også en egen ekspedisjonslege de kan nå på telefon, og denne kontakter de ved flere anledninger. Et tilfelle skjer på det magiske punktet 86°14’, da Ulrich har smerter i bena. Diagnosen er beinhinnebetennelse, en helt ufarlig, men ubehagelig tilstand. De ringer også legen for å forhøre seg om det er forsvarlig å spise selkjøtt med tanke på miljøgifter. I tillegg får de informasjon om satellittbilder av området, slik at de til enhver tid vet hvor det er best å legge kursen. I polardiskursen bidrar disse forskjellene klart til å plassere Ouslands ekspedisjon under Nansens når det kommer til utfordringer, vanskeligheter og heltemot.

Ousland og Ulrich har på ingen måte en enkel oppgave på sin ekspedisjon, selv om de har moderne utstyr og hjelpemidler. Skildringene av den lange kampen i drivisen utenfor Eva-Liv øya forteller oss at det er litt av en bragd disse to har gjennomført, flere ganger var de ute for uhell og nestenulykker. Vissheten om at Nansen og Johansen møtte de samme utfordringene med langt enklere utstyr, ligger imidlertid hele tiden i bakhodet. Selv når Ousland og Ulrich møter på store hindringer, mye skruinger og liten framdrift, framhever de Nansen og Johansens erfaringer framfor sine egne. Reisekameraten Thomas blir sitert etter en av de mest utfordrende dagene på hele ferden: ” – Jeg vet ikke hva jeg skal skrive i dagboka. Denne dagen har nesten vært for voldsom. At Nansen og Johansen ikke skjøt seg, framstår mer og mer som et mysterium, sier Thomas” (72).

Det synes å være en vanskelig balansegang å fortelle om sin egen ferd samtidig som man forholder seg til en annen. I Ouslands tilfelle er det kanskje naturlig å være ydmyk overfor den prestasjonen Nansen og Johansen gjorde, og heller holde seg selv litt i bakgrunnen. Dette får imidlertid konsekvenser for Ouslands litterære prosjekt. Ifølge Leavenworth kan den tette tilknytninga til en annen ekspedisjon være en utfordring når det kommer til å skape en egen beretning og ikke minst skape en hovedperson i beretningen: den originale ekspedisjonens hendelser kan undergrave fotsporferdens spenning og dramatik og dermed gjøre fotsporteksten kjedelig:

[...] I do see in the second journeys clear problems stemming from the fact that the contemporary travellers hesitate to assume the heroic role while travelling in the company of texts that present their authors as more traditionally heroic journeying subjects.²⁹¹

Selv om Ousland ikke i særlig grad trekker på heltediskursen når han skriver om sin ekspedisjon, inngår fortellingen hans likevel i en heltediskurs, hovedsakelig på grunn av de mange komparasjonene han foretar.²⁹² Når Ousland gjenforteller Nansens ferd, skriver han den inn i en velkjent diskurs: det er snakk om dramatik, livsfare og modige menn med spesielle egenskaper. Sitatene han har valgt ut, er de som best passer inn i myten om polarhelten, og Ouslands versjon av Nansens og Johansens ferd går dermed rett inn i den heroiserende, myteomspunne polarlitteraturen og utgjør ingen kritisk stemme. Vi ser at Ousland faktisk forsterker heltediskursen i sine kommentarer til Nansens tekst:

Flere har hevdet at Nansen var så lei kjedsomheten og så syk av hjemlengsel at han for enhver pris ville bort fra "Fram" og prøve å komme seg hjem før tiden. Hjemlengsel og uro vil alle oppleve på en så lang ferd, og kanskje spesielt den litt rastløse Nansen, men var det hovedgrunnen? Det er alltid flere avveininger før man tar store valg, men hovedmotivet må likevel ha vært å nå Nordpolen – eller i det minste gjøre et ærlig forsøk. Å ha "Fram" som en fremskutt base full av forsyninger langt inne i drivisen representerer en sjanse

²⁹¹ Leavenworth, op.cit: 72.

²⁹² I tillegg framstår jo Ouslands ferd som heltemodig når en tar i betraktning at det er den aller første som følger i Nansen og Johansens spor.

de færreste ville la gå fra seg. Jeg vil gå så langt som å si at en av grunnene var plikt. Å ikke benytte seg av en slik sjanse kunne lett blitt sett på som unnfalighet eller feighet, og det passer dårlig for en fyr som Nansen. (21)

Det er interessant å se hvordan Ousland tolker dette innenfra, fra perspektivet til en polfarer, og ser framstøtet som en plikt. Ouslands framstiller i sin gjenfortelling Nansen på den mest entydig positive måten av alle beretningene og fortellingene, med unntak av Kåre Holts *Vandringen* og Nansens egen *Fram over Polhavet*. I tillegg løfter også Ousland fram Johansens egenskaper som avgjørende for ekspedisjonens vellykkethet:

Omtrent annen hver gang redder de hverandres liv, og med en kombinasjon av flaks og dyktighet klarer de seg gjennom det utroligste. ”Tålmodighet og du kan overvinne alt,” skriver Johansen. Om den litt flyktige Nansen var like rasjonell og tålmodighet (sic) er mer tvilsomt, men kombinasjonen av de to var likevel uslåelig. (65)

Når han samtidig sammenligner seg selv med Nansen og Johansen, på flere områder, skriver han seg inn i den samme heldediskursen. I likhet med Nansen savner han hjem og barn, og føler at han blir dratt mellom eventyret og hjemmet: ”Ekspedisjonene gjør min verden større – problemet er at du ikke ser den lille verdenen som er tett inntil deg, alle de små tingene som er selve livet” (28). Og sitt forhold til polarområdene sammenligner han med Johansens: ”Når jeg kommer hjem, blir jeg helt mentalt utblåst – [...]. Hjalmar Johansen hadde det nok på samme måte, bortsett fra at han ikke fikk noe lykkelig liv på land. I isen var han en ener, men hjemme gikk alt til slutt i stykker” (163).

I et par tilfeller ser vi Ousland framheve seg selv, da på bekostning av sin reisekamerat, som underveis sliter med hjemlengsel og motivasjon for å fortsette. Han viser gjennom hele verket til Ulrichs svakheter og tabber; enten det gjelder uhell under seiling, Ulrichs nedstemthet eller hans svakheter i vann. I disse tilfellene står Ousland fram som den som har størst eierskap til ekspedisjonen. Han blir en slags hovedperson og også den barske av de to. Dette er kanskje naturlig ettersom det er Ouslands beretning, men når en sammenligner med gentlemansberetningene til

Nansen og Johansen, ser vi at slik utlevering av medreisende ikke forekommer. Et eksempel ser vi når Thomas Ulrich ikke vil slå leir på sand: ”Jeg hater å ligge på sand. Det kommer bare inn overalt, sier han. Thomas sine feminine sider får siste ordet og vi fortsetter litt til” (164). For en kjenner av historien om Nansen og Johansens sledeferd går tankene øyeblikkelig til episoden der Johansen ville slå leir etter å ha gått gjennom isen slik at de søkkvåte klærne ble forvandlet til et ispanser. ”Herregud, vi er da ikke kvinnfolk heller”, skal Nansen ha sagt.²⁹³ I ekspedisjonsberetningen til Johansen forteller han at han plumpet uti, men Nansens utbrudd blir ikke referert. Dette kommer heller ikke fram av Nansens egen beretning. Dette var en hendelse som ble forbeholdt Johansens private dagbok. Ouslands tekst spiller her både på polarlitteraturens tradisjonelle kjønnsforestillinger og Nansens beretning. Noe lignende skjer når Ousland klager over at reisekameraten har hatt olivenolje i frokostblandingen, ettersom oljen setter smak, og det ender i en småkrangel. En leser som kjenner ekspedisjonsberetningene vil tenke på Johansens kommentar om et annerledes måltid i isen: ”Til en afveksling var der kommet paraffin i fiskegratinen i gaar middag, ligeledes i dag i grøden, men det gaar for det samme”(181). Og i denne sammenhengen er det ingen tvil om hvem som lever opp til myten om polarhelten.

Ousland forholder seg i sin beretning samvittighetsfullt til ekspedisjonsberetningene til Nansen og Johansen. Ikke bare siterer han hyppig fra disse, han skriver også at de leser høyt fra beretningene underveis i ekspedisjonen. I tillegg leser han en bok om Payer-Weyprecht-ekspedisjonen og lytter til Ingstads *Pelsjegerliv* på lydbok. Som Nansen har også Ousland med seg litteratur om polarekspedisjoner, og ved å vise til disse bøkene i sin beretning plasserer han seg ikke bare i polarhistorien, men også i polarlitteraturen. Nansen brukte mye forskjellig litteratur for å portrettere seg selv og skape en heltehistorie: polarlitteratur, filosofi, mytologi og skjønnlitteratur. Ousland bringer med seg et knippe bøker på ferden. Titlene spenner fra Helge Ingstad over Sue Monk Kidd: *Bienes hemmelige liv* og *Absolutt Brumm* til dikt av Hans Børli og Kjell Askildsens noveller, men han bruker ikke denne litteraturen bevisst i sin beretning, slik Nansen gjorde. Han kunne ha skrevet sin begeistring for Børli inn i en naturdiskurs, eller han kunne brukt Askildsens noveller for å poengtere ensomhet eller melankolsk stemning, men Askildsens misantropi faller ikke i smak:

²⁹³ Kvam jr. 1997: 149.

[...] vi har til og med blitt ferdige med Kjell Askildsens noveller, som jeg fikk i bursdagsgave på Polhavet. At det er forferdelige greier er vi begge enige om – jeg har aldri lest noe mer deprimerende. Det passer i hvert fall ikke her ute. Nei, da er det bedre med *Pelsjegerliv* av Helge Ingstad. Jeg har den på lydbok. (150)

I likhet med *Fram over Polhavet* kan vi også i *I Nansens spor* lese illustrasjonene inn i en heltediskurs. De kapittdelene som omhandler Nansen og Johansens ferd er illustrert med skisser av illustratøren Bjørn Ousland, Børge Ouslands bror. Disse illustrasjonene er åpenbart inspirert av fotografiene og bildene i Nansens verk og viser anorakk-kledte skikkelser i kamp med skruis, råker og isbjørn. Skissene går hovedsakelig i grått, hvitt og blått og uttrykker slik de ensformige og utfordrende omgivelsene. Samtidig er skissene dynamiske. De er preget av dramatikk, men også alvor, noe som understrekes ved mennenes alltid innbitte og alvorlige ansikter. Skissene forteller, sammen med teksten, historien om en spektakulær og svært strabasiøs ferd; et heltestykke. Dette står i ganske sterk kontrast til bildene i kapittdelene som handler om Ouslands moderne ekspedisjon. Her ser vi helikopter på tur inn til Barneo-basen, rullebane og fly på isen, bygninger og ballonger som forteller oss at forholdene er noen ganske andre i 2007. Kontrasten mellom skildringen av de to sledeferdenes avreiseøyeblikk, mellom skissen som viser Nansen og Johansen avskjed med Fram i isen, og bildene som viser helikopter og flydropp, er slående. Selv om flere av bildene som illustrerer Ouslands beretning viser veltede kajaker, nærgående isbjørn og uframkommelig is, dempes inntrykket av fare betraktelig når både Ousland og Ulrich framstår som smilende og glade, beskyttet av snublebluss eller iført tørrdrakt.

5.2.2. Nye tider

Når Ousland knytter sin tekst så nær opp til Nansens og Johansens beretninger, foretar han nærmest en historisk reise fra 86° 14' over Franz Josef Land til Kapp Flora. Men Ouslands ekspedisjonsberetning bringer også nye elementer inn i polardiskursen, noe som illustreres tydelig med bildene som viser spor etter mennesker og aktiviteter i polarområdene. Til forskjell fra da Nansen og Johansen reiste over Franz Josef Land

er området nå russisk militært territorium. Som nevnt bød dette på problemer med hensyn til ekspedisjonens gjennomføring, noe som førte til at Ousland måtte avvike fra den opprinnelige reiseplanen og legge veien innom Murmansk på tur hjem. Ferden gjennom øygruppa byr på flere møter med russisk aktivitet. De går blant annet innom to nedlagte militærbaser, Hoffmann-basen og Tikhaja-basen. Møtet med Hoffmann-basen er en skuffelse, både fordi basen ikke svarer til forventningene de har om en gammel polarstasjon med gammel hermetikk og nyttig utstyr, men mest fordi forfallet er stort og området er forsøpelt:

Det idylliske bildet vi hadde manet fram, blekner raskt... Vinduene er skjødesløst gjenspikret. Et sted mangler halve veggen. Litt lenger borte står et rustent bilvrak med knuste ruter og dørene halvveis av hengslene. [...]
Forfallet griner mot oss, tungt og dystert. Jo mer vi ser, desto mer skuffet blir vi. (97)

Tikhaja-basen møter de på en mer positiv måte. De ytre omstendigheten er imidlertid de samme som på Hoffmann-basen, også her opplever de et betydelig forfall: “Alskens skrap ligger slengt utenfor. [...] Nede i fjæra står to gamle beltebiler og til og med restene av et flyvrak. [...] Inne i stua er det kaldt og dystert, og det drypper fra taket” (146-147). Likevel er Ousland positiv til opplevelsen: “Det er merkelig at russerne har så lite orden, men selv rot har sin sjarm når det blir gammelt nok. År med hender i hardt arbeid har skapt dette, og her har folk både blitt født og dødd. Det er i grunnen et flott sted” (147). Om denne holdningsendringen kommer av at de nå er forberedt på hva som venter dem, eller at Tikhaja oppleves som hyggeligere ettersom de finner både hermetikk og suppeposer der – og til og med en tysk avis som omtaler Ouslands solotur til Nordpolen i 1994, vites ikke. Ousland ser nå dette som verdifulle kulturminner, og sammenlignet med de gamle ekspedisjonsberetningene utgjør dette en interessant kontrast til Nansens og Johansens ferd over urørt land.

Det er imidlertid ikke bare *spor* etter mennesker Ousland og Ulrich møter på Franz Josef Land. Til Kapp Flora kommer en russisk isbryter med nordpolturister, og dette møtet illustrerer en betydelig endring i ekspedisjonsdiskursen på 2000-tallet:

I mellomtiden har helikopteret fløyet skytteltrafikk for å sette i land turister. Thomas og jeg gjør store øyne. Det må være rundt hundre stykker av dem, og alle siger opp mot oss. De første nærmer seg forsiktig, står på avstand og lar blikkene gli mellom kajakkene, det solblasse teltet og oss. Etter tre måneder på tur ser vi nok ganske rufsete ut. (171)

I polardiskursen er polarfareren en med solid kunnskap om de polare områdene, en som er fysisk og psykisk sterk, som har planlagt ekspedisjonen og gjennomført slitet. I 2007 trenger polarfareren ingenting av dette. Han trenger penger, slik at han kan betale for en fly- eller båtreise til Nordpolen. At disse reisene heller ikke nødvendigvis er charterturer for spesielt polarinteresserte, viser seg i spørsmålene Ousland og Ulrich blir møtt med: “Har dere gått fra Sydpolen til Nordpolen?”, “Hvor sover dere om natta?” (171). Nordpolen – eller Antarktis for den del – er blitt troféer for velstående mennesker i et moderne reiseliv. Dette møtet fører til en interessant rolle-endring. Hittil har Nansen og Johansen hatt rollene som de autentiske polarfarerne, mens Ouslands og Ulrichs ekspedisjon har vært den moderne, mer lettvinne, kopien. I møtet med turistene har Ousland og Ulrich rollene som ekte polarfarere, og slik inntar de også en mer tradisjonell helterolle ved verkets ende. At Ousland på toppen av det hele gjør en ny oppdagelse i det han ser at Northbrook-øya egentlig er to øyer, bidrar også til å plassere ekspedisjonen i den tradisjonsrike polarhistorien.

Ousland har ingen lett oppgave, verken fysisk eller litterært. Å gå i Nansens fotspor på begge disse områdene er en utfordring. I tillegg mangler Ouslands ferd den legitimiteten Fram-ferden hadde. Den nasjonale diskursen som er så framtrædende i Nansens og Johansens ekspedisjonsberetninger, er helt fraværende i Ouslands beretning: dette er en ekspedisjon som på ingen måte tillegges samtidig nasjonal betydning. Han presenterer likevel innledningsvis et slags nasjonalt motiv for sin egen ekspedisjon:

I utlandet er for eksempel Shackletons siste sydpolsforsøk, og den påfølgende seilasen fra Elefantøya til Sør-Georgia, vesentlig mer kjent. Begge disse ekspedisjonene gjennomgikk ekstreme prøvelser – den ene i syd, den andre i nord. De hadde mange av de samme kvalitetene over seg. Jeg mener det er på

tide å gi Nansens og Johansens banebrytende ferd et løft også internasjonalt”
(6).

Det er interessant at Ousland viser til Shackleton og sammenligner hans antarktiske ekspedisjon med Fram-ekspedisjonen, når han samtidig ikke nevner Peary og Nordpolarerobringen. Det er som om Ousland med denne utelatelsen definerer Nordpolen og områdene rundt som Nansens erobring. Det finnes også andre tegn i Ouslands tekst til å gjøre hevd på polarområdene på Norges vegne. Når han gjør rede for Abruzzi-ekspedisjonen, som var den som slo Nansens lengst nord-rekord, viser han til at hertugen hadde med seg hele 9 nordmenn på ekspedisjonen. I tillegg skriver han at Nils Fredrik Rønnbecks fangstskute hadde sett Franz Josef Land allerede i 1865, og således var de som først oppdaget øygruppen, men at det er Payer-Weyprecht-ekspedisjonen som likevel står som oppdagere. Vi ser altså at Ouslands verk rommer en nasjonal diskurs, men denne viser tilbake til polarhistorien og ikke til hans egen ekspedisjon.

Et betydelig moderne motiv i polardiskursen er dagens klimaproblematikk, men dette tillegges ikke stor betydning i Ouslands verk. Han nevner at han foretar ismålinger for Norsk Polarinstitutt, og kommer i den forbindelse med noen betraktninger:

Polhavet er kanskje det havet som er i størst endring, men dette havområdet er det forsket lite på fordi det er så utilgjengelig. Klimaforskere spekulerer mye på hva som vil skje med isen på Polhavet. Sannsynligvis vil Nordpolen om få år bli isfri om sommeren. [...] Jeg har selv sett endringene, og at dette hovedsakelig skyldes menneskeskapte klimaendringer, er det etter min mening ingen tvil om. (25)

Utover i verket ser vi Ousland nevne smeltinga av drivisen og konsekvensene dette får for dyrelivet i Arktis. At møtet med turistene, og ikke minst hans egen ekspedisjon, derimot ikke settes i sammenheng med dagens klima- og miljøproblematikk er noe merkelig, både når en tar slike utsagn i betraktning,²⁹⁴ og

²⁹⁴ Det er i tillegg interessant å merke seg at Ousland i dag tilbyr turistturer til Nordpolen og Antarktis.

ikke minst med tanke på at hovedsponsoren for ekspedisjonen var Gaz de France, et olje- og gasselskap som opererer i Barentshavet.

Ousland har en tvetydig rolle i sin ekspedisjonsberetning. På den ene siden har han rollen som autentisk og ekte polarfarer, sammenlignet med nordpolturismen for rike mennesker. På den andre siden, når en sammenligner med Fram-ekspedisjonen, representerer Ouslands moderne ekspedisjoner med helikopterfrakt og flydropp på polisen, en litt blek kopi. Ouslands beretning bringer likevel nye elementer inn i polardiskursen; møtene med nedlagte militærbaser og komplikasjonene med innreisetilatelsen viser at Arktis nå er et sikkerhetspolitisk område.

Det er ikke bare Ouslands rolle som er tvetydig; det samme gjelder hans ekspedisjonsberetning. Verkets kompositoriske struktur fører til at hans egen beretning kommer i skyggen av Nansens ekspedisjon. Både kapittelinnstillingen og bokas tittel viser at Ousland ikke har forsøkt å gjøre ferden til sin egen, Nansens Fram-ekspedisjon er ramme og klangbunn: øyemerkene for denne ekspedisjonen, eksempelvis 86° 14', Franz Josef Land og vinterhytta på Kapp Norvegia og Kapp Flora, er uløselig knyttet til Fridtjof Nansen og Hjalmar Johansen. Dette må selvsagt sees i sammenheng med Ouslands egne utsagn om ekspedisjonens motiver: å plassere Nansens ekspedisjon i en internasjonal kontekst. I tillegg kommer det faktum at Ousland foretok en soloekspedisjon uten etterforsyninger til Nordpolen i 1994 og krysset Polhavet alene i 2001, og dermed har bevist egne prestasjoner og skrevet om det i *Nordpolen – En mann og isen* (1994) og *Alene over Nordpolen* (2001). Han har altså ikke behov for å framheve seg selv på denne ekspedisjonen. I det jeg har kalt megateksten om Fram-ekspedisjonen bidrar dermed Ouslands bok til å befestes Nansens posisjon, og understreke at Fridtjof Nansen er nasjonal representant for det polare minnestedet; i norsk polarhistorie er han polarhelten personliggjort.

Kapittel 6. Fram i skjønnlitteraturen

I 2002 fikk historien om Nansens Fram-ekspedisjon, og spesielt den delen som omfatter Nansens og Johansens sledeferd, nytt liv da den kanoniserte danske forfatteren Klaus Rifbjerg ga ut *Nansen og Johansen. Et vintereventyr*.²⁹⁵ Boka vakte stor oppmerksomhet da den kom ut, ikke minst i Norge. Dersom man tar omtalene i betraktning, skyldes nok det primært at boka presenterer et homoerotisk forhold mellom Nansen og Johansen. Debatten som fulgte i Norge handlet hovedsakelig om forholdet mellom litteratur og virkelighet: kan en forfatter skrive hva som helst om virkelige personer? Forholdet mellom litteratur og virkelighet er et ikke ukomplisert forhold, og jeg ønsker på ingen måte å konsentrere min lesning av *Nansen og Johansen* omkring spørsmål som tar utgangspunkt i hva en forfatter kan eller ikke. Et slikt fokus vil redusere lesningene til å dreie seg om etikk. Likevel er det innlysende at forholdet mellom litteratur og virkelighet er relevant for dette prosjektet, eller kanskje heller: forholdet mellom litteraturen og den historiske hendelsen som er Fram-ekspedisjonen. Når en dansk forfatter skriver en bok om den mest bejublete norske polarhelt pirrer det selvsagt nysgjerrigheten. Fungerer historien her bare som en kulisse eller er også de reelle historiske hendelsene objekt for undersøkelse? Snakker vi om et verk som føyer seg inn i tradisjonell polardiskurs eller dreier det seg om nye konstruksjoner, kanskje til og med en motdiskurs? Hva skjer med polardiskursen når den flyttes inn i en skjønnlitterær ramme og forfatteren står fritt til å dikte? Dette er spørsmål som vil bli undersøkt i det følgende.

Klaus Rifbjerg er imidlertid ikke den første som har skrevet et skjønnlitterært verk som omhandler Nansens berømte ekspedisjon. Både før og etter *Nansen og Johansen* har det kommet ut skjønnlitterære representasjoner av Fram-ferden. Det første verket det er snakk om er Aase Kristofersens ikke spesielt kjente roman *Skrugard*, utgitt i 1927. Deretter kom Kåre Holts roman *Vandringen* (1986) og tegneserien *Fridtjof og Hjalmar* (1986) av Tor Bomann-Larsen. For scenen har Kyrre Andreassen skrevet

²⁹⁵ Forsida presenterer boka slik: *Nansen og Johansen. Et vintereventyr* af Klaus Rifbjerg. Hvorvidt ”Et vintereventyr” er del av tittelen eller om det er en sjangerbenevnelse og hva slags konsekvenser det får for lesningen skal jeg diskutere senere i kapittelet.

skuespillet *Polar* (2003).²⁹⁶ De skjønnlitterære representasjonene av Fram-ferden er sjangermessig ganske forskjellige. Det er Ribbjergs roman som vil være hovedfokus i dette kapitlet, men jeg vil først kommentere de andre verkene, av Kristofersen, Holt, Bomann-Larsen og Andreassen.

6.1. Aase Kristofersen: *Skrugard*

Aase Kristofersens roman handler ikke eksplisitt om Fridtjof Nansens Fram-ferd, og den har heller ikke blitt lest som en del av litteraturen om Nansen og Johansen. I *Norges litteratur* skriver Philip Houm om boka at den handler om "[...] en polarforsker som bryter sammen i det spenningsløse dagligliv."²⁹⁷ Ingen referanser til Nansen og Johansen er nevnt. For øvrig er heller ikke hovedpersonen i Kristofersens bok polarforsker.

Kristofersen har foretatt en fiksjonalisering i det at navnene er byttet ut: Svein Hegge er den høyreste vitenskapsmannen som har idéen om å forlate et innefrosset skip, for med hunder og slede forsøke å nå Nordpolen; Ivar Larsen er den ulærde, men fysisk overlegne utvalgte følgesvennen. I tillegg finner vi andre, fiktive karakterer i handlinga. Likevel er det åpenbart at romanen spiller på hendelsene Nansen og Johansen gjennomlevde etter at de forlot Fram i isen, handlinga i romanen for øvrig har likhetspunkter med faktiske hendelser. Boka åpner in medias res i den arktiske isen, der Svein og Ivar akkurat har reddet livet med å drepe en sel til proviant.²⁹⁸ De har drept hundene, med unntak av én, som har navnet Pan.²⁹⁹ Selv om Svein og Ivar tidlig i boka får selskap av mannskapet på en selfanger som blir skrudd ned i isen, og dermed ikke overvintre alene, kjenner vi igjen enkelthendelser og detaljer fra Nansens og Johansens ekspedisjonsberetninger. De bygger seg en hytte å overvintre i,

²⁹⁶ I april 2008 ble et skuespill om Fridtjof Nansen og Fram-ekspedisjonen satt opp på National Theatre i London. Stykket Fram er skrevet av dramatikerens Tony Harrison og starter med Nansens Fram-ferd, forsøket på å nå Nordpolen og rettetten over Franz Josef Land der Nansen og Johansen møtte den britiske Jackson-ekspedisjonen. Tematikken spiller seg ut rundt motsetningene mellom Nansen og Johansen, men favner også om Nansens hjelpearbeid og til slutt veves historien sammen med britisk historie. Manus har imidlertid ikke vært tilgjengelig.

²⁹⁷ Houm 1955: 272.

²⁹⁸ Akkurat slik Nansen og Johansen gjorde da de lå i "Lengselens leir".

²⁹⁹ Nansen og Johansens hund Pan var ikke igjen som den siste, men ble avlivet 30. Mai 1895.

til jul skaves avfallsdyngen foran peisen vekk og de finner fram den beste bjørneribba og Svein, som er den filosofiske og drømmende, takler ensomheten og isolasjonen dårlig og lider av hjemlengsel, mens Ivar trives i isen. Det er likevel etter hjemkomsten det virkelig blir tydelig at *Skrugard* er en Nansen og Johansen-roman. Ivar bosetter seg i Tromsø – som også Hjalmar Johansen gjorde – han utvikler alkoholproblemer, opplever ekteskapsbrudd og ender sitt liv, etter at Svein setter foten ned for videre økonomisk hjelp og oppfordrer Ivar til å skyte seg.

Aase Kristofersens roman handler ikke i stor grad om oppholdet i isen, hovedparten av romanen utspiller seg etter dette. Det er tydelig at forfatteren interesserer seg mest for de psykologiske konsekvensene av polarferden, hva som skjer med de mellommenneskelige relasjonene og hva som skjer med enkeltmennesket under og etter et ekstremt opphold i den arktiske isen.

Det er tre hendelser i Kristofersens roman som utmerker seg som spesielt interessante i denne avhandlingas sammenheng, i tillegg til det faktum at det er Ivar, eller Hjalmar Johansen, som er romanens hovedperson og forteller. Det første er hvordan romanen presenterer Ivars/Hjalmars skjebne. Svein/Fridtjof svikter sin gamle kamerat, nekter å hjelpe han ytterligere og blir til slutt direkte skyld i hans død. Relasjonen mellom Svein og Ivar blir ytterligere dramatisert og fortolket når Kristofersen dikter opp en endring i dette forholdet etter hjemkomsten: "[...] der legger vi sidste hånd på boken, hvor også mit navn har fåt en ærefuld plads. [...] Svein har bedt mig si De igjen. Det er naturligvis en småting, jeg ikke bør hefte mig ved"(72). Den siste hendelsen jeg ønsker å nevne kan være et utslag av overfortolkning fra min side, men jeg våger likevel å antyde et mulig homoerotisk motiv i Kristofersens roman, i form av et lite hint Svein kommer med på Ivars bryllupsdag:

En hændelse på bryllupsdagen kan jeg ikke glemme. Svein gjorde mig den ære at være min kaveringsmand. For uopsættelig arbeides skyld måtte han ta avsked like efter vielsen. Han fik likevel leilighet til at hviske: Ivar, Ivar, så underlig er livet! Akkurat i dag har jeg sendt ind min skilsmissebegjæring. – (80)

I seg selv er disse hendelsene kanskje ikke spesielt spennende, bortsett fra at romanen stiller seg kritisk til Nansenskikkelsen Svein og framstiller Ivar på en langt mer sympatisk måte. Det som imidlertid gjør hendelsene interessante er at vi finner nesten nøyaktig det samme sjettet igjen i Klaus Rifbjergs roman, *75 år etter*. Også i Rifbjergs roman skyter Hjalmar seg som en følge av hvordan forholdet til Nansen utviklet seg.³⁰⁰

Endringen i forholdet mellom Nansen og Johansen etter møtet med sivilisasjonen er godt eksemplifisert gjennom et nærmest identisk scenario i Kristofersens og Rifbjergs roman, nemlig der Nansen ber om at de heretter tiltaler hverandre formelt. I Rifbjergs roman utspiller dette seg når Nansen og Johansen har møtt Jackson i isen, og Nansen vender seg til Johansen med ordene: ” – Men jeg har tenkt på én ting: vi må nok hellere si De til hinanden fra nu af... Det er vist bedre, vi bliver De’s igjen, Johansen, for alles skyld...” (131). Ifølge Nansens og Johansens ekspedisjonsberetninger er det jo faktisk det motsatte som skjer nyttårsaften 1895/1896: Nansen ber Johansen være dus med han. Og man har ingen indikasjoner på at Nansen trekker dette tilbake etter hjemkomsten. Den siste hendelsen, som dreier seg om et erotisk kjærlighetsmotiv i romanen, er hos Rifbjerg helt tydelig og eksplisitt, som vi skal komme tilbake til.

6.2. Kåre Holt: *Vandringen*

I *Vandringen* gjenforteller Kåre Holt historiene som Nansen og Johansen selv skrev i sine ekspedisjonsberetninger – over fattige 69 sider. Med unntak av én episode er Holts historie bygget utelukkende på faktiske hendelser. Denne episoden er et oppdiktet snørås på nest siste side, et ras som ”[...] kom med så stor fart og kraft at det var med nød og neppe de kom seg unna med den ene kajakken i behold. Den andre ble tatt av raset. De skulle aldri få se den mer. Det var i den de oppbevarte ammunisjonen” (68). Denne fiktive episoden skal trolig virke spenningskapende:

³⁰⁰ Her kan det nevnes at Kåre Holt gir *Roald Amundsen* skylden for Johansens selvmord i romanen *Kappløpet* (1974). Johansen-biograf Ragnar Kvam jr. ser også Hjalmar Johansens selvmord som en følge av hvordan Amundsen behandlet Johansen under sydpolferden (i Kvam jr. 1997).

med bare én kajakk igjen tenker både Johansen og Nansen at det kun er én av dem som kan redde seg. Spenningen varer imidlertid ikke så lenge ettersom Nansen og Johansen møter engelskmannen Jackson en halv side etter raset (dessuten er ikke spenning mangelvare i Nansens og Johansens originaltekster; en skulle ikke trenge å dikte opp spennende episoder). Interessant nok handler bokas etterord av forfatteren nettopp om denne episoden. Holt skriver:

Det aller meste av det som blir fortalt i ”Vandringen” har jeg hentet fra Fridtjof Nansens og Hjalmar Johansens bøker om ferden over Ishavet. Dette gjelder ikke det snøraset som det blir fortalt om helt til slutt. Det er min egen oppfinnelse. (70)

Hvorvidt *Vandringen* kan kalles en roman, kan sikkert diskuteres. Boka er illustrert med tegninger av Dagfinn Bakke. Illustrasjonene viser menn på vandring i dramatiske landskap. På den ene siden er det ganske uvanlig at romaner er illustrert på denne måten, det er noe som oftere kjennetegner dokumentariske bøker. Likevel gjør det faktum at dette er tegninger, og ikke fotografier, samt illustrasjonenes motiver, at tegningene inngår i fortellingens dramatiske univers.

Et annet meningsbærende grep Holt gjør i sin fortelling er at han konsekvent kaller Nansen for Mannen med stor M, og dermed understreker det maskuline aspektet ved historien. I tillegg er fortellingens tredjepersonsforteller allvitende, og leserne får dermed ta del i tankene til både Hjalmar Johansen og Mannen. Som tankelesere ser vi noen få antydninger om konflikter og gnisninger:

Det er en følelse av felles slit og fare som binder dem sammen, men også gjør dem noe hissige i omgang. Men det er også noe mykt og sløvende i dette forholdet: Det svekker deres blikk for ukjente farer, og bakenfor, dypere inne, ligger kimen til et fiendskap som vokser for hver gang de må løfte sledene, jage på bikkjene, vri seg rundt et iskoss eller dette over ende i våt snø. – Det er han som har dratt meg inn i dette –. Stemmen tilhører Hjalmar. – Hadde ikke han vært, hadde jeg sluppet. (22)

Mannen viser ikke svakhet i romanen. Han er besluttsom og løsningsorientert, rasjonell og sterk. I Holts roman er det Mannen som holder motet oppe og som hele tiden framstår som en polarhelt, selv når han en kort stund blir satt ut av spill av vondt i ryggen. Mot slutten viser både Hjalmar og Mannen at de er verdige polarhelter, når de begge tenker at den andre kan ta kajakken som er igjen og redde seg selv. Som ekte riddere er de villige til å ofre sitt eget liv for at den andre skal overleve. Snøraset er altså ikke bare et spenningsskapende grep, det bidrar også til å understreke personenes mot og tapperhet og får betydning for hvordan vi leser og forstår karakterene. Tankene og de indre monologene vi ser, inngår i polarlitteraturens maskuline heltediskurs, og slik er Holt med *Vandringen* med på å opprettholde polarlitteraturens tradisjonelt maskuline karakter.

6.3. Tor Bomann-Larsen: *Fridtjof og Hjalmar*

Tor Bomann-Larsen presenterer med tegneserien *Fridtjof og Hjalmar* en humoristisk versjon av Nansens Fram-ekspedisjon. Som serieskaper utfordrer Bomann-Larsen kjente historiske personers autoritet, og både Nansen, Kong Håkon og Henrik Ibsen blir harselert med i tegneserietrilogien *1905 - Duellen på Hesselø, Fridtjof & Hjalmar* og *Drama i Bayern* (1985, 1986, 1987). I bildeboka *På skitur* som utkom i 1994, finner vi blant annet fortellingen ”Turen til Nordpolen”, der en isbjørnunge møter Nansen og Johansen på tur til Nordpolen. Bomann-Larsen leker også her med Nansens autoritet, både isbjørnungen og Hjalmar Johansen framstilles sympatisk, mens Nansens barskhhet blir latterliggjort.

Tegneserien *Fridtjof og Hjalmar* spiller på og harselerer med typiske trekk ved oppdagerlitteraturen, som manndom og maskulinitet, jomfruelig land og erobringer. Både Johansen og Nansen framstilles som noe enfoldige i tegneserien, men de har ett fellestrekk og en felles motivasjon: ønsket om erobring. Målene for erobringen er imidlertid litt forskjellige, Nansen vil erobre Nordpolen, mens Johansen vil nøye seg med damer. Det viser seg at Nordpolderden byr på muligheter til det andre, men ikke det første. På ferden i isen finner de en leppestift, en pudderdåse og en parfymeflaske, alle fra Østerrike. Sistnevnte parfymeflaske er i Bomann-Larsens versjon det som redder Johansen fra bjørnekjeften når Nansen er for treg med å hente børsa. Nansen

tenker seg at disse gjenstandene er gjenlevninger fra Payer og Weyprechts Tegethoff-ekspedisjon.

Tegneserien refererer hyppig til polarforskningens historie, både Payer, general Greely og den amerikanske Jeanette-ekspedisjonen nevnes i historien - og som ytre reise følger seriefigurene Johansen og Nansen den samme ruten som Fridtjof Nansen og Hjalmar Johansen faktisk gjorde. På 86°14' møter Nansen og Johansen en ekspedisjon på tur *fra* Nordpolen, ekspedisjonen er ledet av Elisabeth av Østerrike-Ungarn, Keiser Franz Josefs kone og består ellers av Payer og den russiske anarkisten Pjotr Krapotkin. Nansen taper både polpunktet og sin manndom, men oppdager ved hjemkomsten at ingen kjenner til den kvinnelige erobringen av Nordpolen, slik at Nansen er den som likevel blir feiret for å ha vært lengst-nord. Bomann-Larsen leker med de tradisjonelle forestillingene om polarferdenes barske menn og lar Nansens muskler være viktigere enn hans intellekt. Johansen framstilles som Nansens enfoldige lakei, men viser seg til slutt å være den som faktisk er vinneren ettersom han får foretatt en erobring, nemlig den av keiserinne Elisabeths hoffdame Ida. Slik foretar også Bomann-Larsen en slags oppvurdering av Hjalmar Johansen framfor Fridtjof Nansen. Det at Bomann-Larsen harselerer med forestillingen om maskulinitet og manndom i forbindelse med polarferder, undergraver ikke polarlitteraturens maskuline karakter, men viser heller hvor sentral posisjon den maskuline diskursen har i denne litteraturen.

6.4. Kyrre Andreassen: *Polar*

Manndom og maskulinitet finner vi også i skuespillet *Polar*, men i likhet med Aase Kristofersen bruker Andreassen hovedsakelig ekspedisjonshistorien som utgangspunkt for å skrive om relasjoner mellom mennesker i en ekstrem situasjon. I *Polar* møter vi H og F, to malere som skal samarbeide om å male en vegg mens de er isolert i et rom som stadig blir kaldere – og hvor strømaggregatet etter hvert konker ut. Stykket framhever spenningen mellom to menn som er tvunget til å være i hverandres selskap, og som samtidig er avhengige av hverandre. Forholdet mellom malerne belyser tema som kommunikasjon og kommunikasjonssvikt, mot og pågangsmot, lojalitet, intimitet, nærhet og sjalusi. Referansene til den virkelige ekspedisjonen er få og relativt abstrakte; bortsett fra kulden og tosomheten, er lengst

nord-rekorden nevnt i forbindelse med en strek de maler, som må og skal være 86 grader. Kyrre Andreassen gjør selve prosjektet underordnet i stykket, det er relasjonen mellom F og H som er orienteringspunktet. Han spiller på egenskaper ved Nansen og Johansen som vi blir kjent med i ekspedisjonslitteraturen, nemlig det at Hjalmar står fram som en praktiker, en som handler, mens Nansen framstår som svevende, åndelig og intellektuell – på grensen til det irrasjonelle og bablende.

I *Polar* finner vi to motiver som vi skal se igjen i Rifbjergs roman: et seksuelt motiv som utspiller seg som en dans og en ”avsløring” av Hjalmar Johansen som prosjektets eller ekspedisjonens egentlige leder og uunnværlige skikkelse. Dansemotivet er knyttet til usikkerhet rundt seksuell identitet og homofili, eller homofobi:

H: Er du redd? (*F svarer ikke. H klapper ham på skuldra. De blir stående en liten stund før H går bort til en kassettpiller. Han setter den på. F går bort til H, bukker for ham*) Hæ?

F: Får jeg neste dans?

H: Er du full?

F: Drakk litt av terpentinen i sted.

H: Trur jeg står over.

F: Tør du ikke danse med en mann? Er du utrygg på seksualiteten din?

H: Nei, jeg er utrygg på din.

F: Det trenger du ikke være.

H: Sier du, plutselig har du slengt meg på magen, og jeg aner ikke opp eller ned på noe som helst.

F: Tvilsom teori.

H: Da skal jeg føre.

(Han bukker. F neier. De begynner å danse. Scenelyset dempes) (27-28)

I denne dansen er det H som fører, som har den maskuline rollen, mens den neiende F har den feminine rollen. Likevel er ikke disse rollene utvetydige, i det F her likevel står fram som den tryggeste av de to, og den som faktisk tar initiativet. Dansen viser hvordan denne påtvungne tette relasjonen utfordrer intimsfærene til de involverte. I tillegg ser vi at tillit er problematisk selv i et forhold der de to er fullstendig avhengige av hverandre. H blir med på dansen, under den forutsetning at han får føre,

altså at han får ta kontrollen. Stykkets behandling av tematikken er kroppslig, i det at forholdene rundt kontroll og roller i relasjoner presenteres gjennom dans, slosskamp og karakterenes aggressive bevegelser rundt hverandre, der de hytter med nevene og vifter hverandre opp i ansiktet. Rollene skifter gjennom stykket, men stykket avsluttes med å framstille et skifte i maktforholdet mellom F og H. Dette skiftet utspiller seg som en dans, nesten som en form for danse macabre:

H: Jeg beklager. Jeg skulle hørt på dem som sa at jeg ikke måtte dra deg med hit, at du ikke ville tåle det. Du har latt deg spise opp av hele prosjektet. Du har tatt på deg mye mer jobb og ansvar enn hva noen kan forlange av en assistent. Det var ikke meninga. (*Går bort til F og hjelper ham opp i stående, griper ham om armen og støtter ham bort til soveplassen. De beveger seg på en måte som kan minne om dansen i Scene 1. H kler av F og finner fram nye klær som han tar på ham*) Legg deg nedi soveposen.

Ikke bare er det H som her tar kontrollen, han står også fram som prosjektets egentlige sjef. I Kristofersens roman *Skrugard* så vi også at Ivar (Hjalmar) ble framstilt som den som behersket de arktiske omgivelsene best, og som holdt hodet kaldt når det gjaldt. Det er interessant at både Kristofersen, Bomann-Larsen og Andreassen oppvurderer Hjalmar Johansens rolle i historien og framstiller han som den som best behersker de ekstreme forholdene i isen. Dette skal vi gå nærmere inn på i avhandlingas avsluttende kapittel, men først skal vi undersøke hvordan Framferden utspiller seg i Rifbjergs roman *Nansen og Johansen. Et vintereventyr* (2002), der det er Johansen som eier synsvinkelen og er hovedperson.

6.5. Klaus Rifbjerg: *Nansen og Johansen. Et vintereventyr*

En bok av Klaus Rifbjerg er en begivenhet, ikke bare i Danmark, men også i det litterære Norge. Den kritikerroste forfatteren har satt litterær dagsorden som romanforfatter, lyriker og litteraturformidler. Siden debuten i 1958 har Rifbjerg gitt ut over 120 bøker, fordelt over de fleste skjønnlitterære sjangre. Og nettopp dette med sjanger skulle bli problematisk da *Nansen og Johansen* kom ut. De fleste danske litteraturkritikere ser Rifbjergs roman som en desillusjonsroman, eller en roman om reise og identitet, og ga den gode kritikker. Jens Kistrup omtalte romanen som

kanskje Rifbjergs beste,³⁰¹ noe som absolutt kan sies å være oppsiktsvekkende, når en tar Rifbjergs betydelige forfatterskap i betraktning. I Norge var mottakelsen betydelig mer ambivalent. Interessant nok var det ikke bare litteraturkritikere som lot seg engasjere i Norge, på siden av anmeldelsene levde en debatt som dreide seg om romanens forhold til fakta og flere så seg nødt til å forsvare polarheltene mot påstandene framsatt av den danske forfatteren.

6.5.1. Resepsjon

En av disse er historiker Bodil Stenseth, som deltok i debatt på NRKs *Kulturbeitet*.³⁰² Stenseth tar utgangspunkt i virkeligheten og påstår at det erotiske forholdet mellom Nansen og Johansen rett og slett ikke lot seg gjøre. Stenseths første argument er at tiden Nansen og Johansen levde i, den viktorianske, var homoseksuell på alle områder, *unntatt når de gikk til sengs* (min uthv). Den fysiske kjærligheten var tabu i denne mannskulturen, hevder Stenseth. Videre viser hun til den sosiale forskjellen mellom Nansen og Johansen, som skulle umuliggjøre et seksuelt forhold. Avslutningvis legger Stenseth til at vi må ”holde roman og biografi fra hverandre”. Stenseth bruker sitt fag, historie, til å tilbakevise romanens innhold. Den norske legen, forskeren og grønlandsfareren, Asle T. Johansen gjør det samme når han hevder at kjønnsdriften stopper under ekstreme kuldeforhold, og at det derfor er umulig å ha sex i 40 minusgrader.³⁰³ Og han legger til:

Skal det være så enkelt at rokke ved nationalhelligdomme ved at tage udgangspunkt i en af vore største polare skatte og skrue den ned i romanformen og fantasere over, hvordan det kunne have været? Hvad med værnet om historien og værnet om personen? Problemet er, at man sænker usikkerhedens tunge lod langt ned i den norske folkesjæl. Skulle bogen komme ud på norsk og diskussionen fortsætte, bliver fremtidens billede af Nansen og Johansen påvirket af en dansker, som sidder på solterrassen i Spanien og fantaserer.³⁰⁴

³⁰¹ *Weekendavisen* 13.09.2002.

³⁰² Publisert på nrk.no 11.03.06.

³⁰³ Asle T. Johansen foretok i 1988 en ekspedisjon i Nansens fotspor og skrev om det i *På ski over Grønland 100 år etter. Nansens ekspedisjon fra 1888 – 1988*.

³⁰⁴ *Weekendavisen* (8.–14. 11. 2002).

Johansens kommentar er preget av noe som minner om frykt. Frykt for at den norske folkesjel skal bli skadet av en uvitende danske. Boka kom ut på norsk, til tross for Johansens advarsler, og den ble viet mye spalteplass.

Dagbladets Cathrine Krøger foretar en anmeldelse 12. mars 2003, der ingressen lyder som følgende: ”Patosfylte floskler og seksualisert inderlighet i sensasjonslysten ufrivillig parodi”. Krøger konsentrerer seg utelukkende om bokas kjønnslige tema, og hevder Rifbjergs hovedfokus er ”viet Johansens edlere deler, nemlig ”lemmet som står snusende og søkende og svaier til høyre og venstre””. Når denne seksualiserte orienteringen blir koblet sammen med norske nasjonalskatter, i det Nansen sammenlignes med et troll malt av eventyrillustratøren Theodor Kittelsen, ser det ut til at grensen er nådd for Krøger, som avslutter anmeldelsen med å hevde at Rifbjerg har skrevet boka utelukkende for å irritere nordmenn: ”Rifbjerg håper åpenbart at vi nordmenn raser. Men med et forlenget utdatert freudiansk-seksualisert verdensbilde, innpakket i patos og med malplasserte bilder er det bare sitt eget forfatterskap han rammer.” Krøger er imidlertid inne på en interessant side ved romanen i det hun videre skriver at ”[b]oka er et parodisk skrekkeksempel på en sjanger som i realiteten tillater alt.”³⁰⁵

Yngvar Ustvedt i *VG* reflekterer rundt forholdet mellom eventyr og oppspinn, og viser innledningsvis i omtalen til at det meste i romanen er omvendt av det som hendte i virkeligheten.³⁰⁶ Selv om Ustvedt leser romanen som ”et selvopfunnet eventyr om personen Johansen og hans forhold til Nansen” er også han påpasselig med å påpeke de mange faktafeilene. I motsetning til Krøger synes imidlertid Ustvedt romanen ”er et vakkert tegnet og meget godt fortalt eventyr” og han konkluderer med: ”Elendig, altså, som dokumentar, utmerket som løgn og dikt og fantasifullt påfunn.”

³⁰⁵ Under tittelen ”Saftige løgner” skriver Krøger i *Dagbladet* 23.09.2002 om forfatteres omgang med historiske fakta, og avslutter med ”[...] i det solfylte Spania har dansken Klaus Rifbjerg levd seg inn i **Amundsen** (min uthv.) og Johansens iskaldenetter i felles sovepose. Det blir det homoerotikk av. Hvorfor ikke? Sjangeren tillater hva som helst.”

³⁰⁶ *VG* 12.03.2003.

Det synes å være viktig for de anmelderne som roser romanens litterære kvaliteter å understreke at de leser boka nettopp som en roman. Likevel kretser de fleste anmeldere rundt spørsmål som ”Hvorfor har han så skrevet denne lekne provokasjonen?”,³⁰⁷ ”Hva som faktisk skjedde, er et åpent spørsmål [...]”³⁰⁸ før de slår fast at boka må leses som diktning. De fleste omtalene problematiserer forholdet mellom fakta og fiksjon. Jørgen Alnæs i *Dagsavisen* diskuterer bokas delte tittel, der det fagbokaktige ”Nansen og Johansen” etterfølges av fiksjonsstemplet ”eventyr”.³⁰⁹ Alnæs tar tak i noe som mer er en undertekst i de andre omtalene, og kommenterer det; nemlig det norske forholdet til polarhelten, i det han peker på at det ikke er ”vanskelig å lese Johansens betatthet overfor Nansen som en ironisering med heltedyrking og polarfetisjisme, for det kan jo virke som tilbedingen av polgudene har erotiske undertoner.” I Alnæs’ øyne er romanens skildring av forholdet mellom polarfarerne en ironisering av en norsknasjonal heroisering av blant andre Fridtjof Nansen og Hjalmar Johansen.

I den videre studien av *Nansen og Johansen* vil spørsmål som henger sammen med kildebruk og biografisk materiale bli tatt opp, derfor vil det være fruktbart å kikke litt på Rifbjergs egne kommentarer omkring skapelsen av romanen. Formålet vil ikke være å lete etter forfatterens intensjon med boka, men heller undersøke hvordan hans forhold til intertekstene er. I *Dagbladet* 10.09. 2002 er Rifbjerg intervjuet i forbindelse med slippet av romanen. Her kommer det fram at Rifbjerg ikke ser historiske fakta om personene som relevante for romanen: ”Hvor mye har du lest om Fridtjof Nansen og Hjalmar Johansen?- Jeg leste en engelsk biografi om Nansen for et par år siden, ellers har jeg i grunnen forsøkt å glemme alt jeg visste om historien.- Og om Hjalmar Johansen? - Han har jeg ikke lest noe om.” I november 2002 uttalte Rifbjerg under en opplesning på Horsens bibliotek at Hjalmar Johansen er dunkelt beskrevet i det biografiske materiale, og at han dermed er et godt og interessant fiksjonsobjekt.³¹⁰ Her gir han altså inntrykk av å ha lest biografisk materiale om Johansen. Senere, i et intervju i *Dagsavisen* 12.03.2003, kommenterer han derimot dette slik:” – Dette er en roman og ingen biografi, understreker han. – Jeg har ikke

³⁰⁷ Terje Holtet Larsen, *BT* 29.04. 2003.

³⁰⁸ Kim Bredesen, *Fædrelandsvennen* 14.03.2003.

³⁰⁹ 02.04.2003.

³¹⁰ <http://www.litteratursiden.dk/artikler/rifbjerg> (18.02.2011)

gjort noen type research. Jeg har ikke gått på ski, og jeg har ikke oppholdt meg ute i isødet, bekjenner forfatteren.” Det er altså litt usikkert hvorvidt Rifbjerg har satt seg inn i det biografiske materialet eller ikke, men ettersom han feilaktig uttrykker at Hjalmar Johansen har fått liten plass i det biografiske materialet om Fram-ferden, kan vi vel anta at han ikke har gjort særlig med kildemessig forarbeid. Det som er sikkert, er uansett at Rifbjerg understreker verkets sjangertilhørighet og slår fast at dette ikke er en biografi.

Tatt i betraktning den store oppmerksomhet romanen fikk i Norge, både da den kom ut på dansk i 2002 og på norsk året etter, er romanen merkelig nok ikke gjenstand for norske studier. På dansk finnes det noen, ganske forskjellige, artikler som diskuterer Rifbjergs roman. For å belyse mangfoldet i lesningene, konsentrerer jeg meg her hovedsakelig om Elisabeth Oxfeldt: ””Han ville råbe 'Pik!' ville han” : profanering og identitet i Klaus Rifbjergs Nansen og Johansen”,³¹¹ Kirsten Thisted: ””Bjørnefedtet - Johansen – ”: Klaus Rifbjergs Nansen og Johansen i postkolonialt perspektiv”,³¹² og Jon Helt Haarder: ”Don't try this at home: performativ biografisme i Rifbjergs Nansen og Johansen”.³¹³ Først skal likevel nevnes May Schacks tekst ”Et maskulint vintereventyr. Om Nansen og Johansen” (Danish Literary Magazine 22, 2002). Schack er nemlig, i likhet med de fleste anmelderne, mest opptatt av det *provoserende* ved romanen, og er tidvis kritisk til romanens prosjekt. Schacks lesning av romanen dreier seg hovedsakelig om tekstens forhold til virkeligheten og refleksjoner omkring sjanger, og avslutningsvis har hun flere spørsmål enn svar:

Ingen anden roman, jeg har læst, udfordrer i samme grad spørgsmålet om en forfatters ret til at bruge sin fantasi og om forpligtetheden overfor historiske fakta. Må man gøre navngivne, kendte personer til ofre for alle slags projektioner, tolke hvad det skal være, ind i dem, og lade hånt om historiske data? Har Rifbjerg villet drille os læsere? Er det hans bud på, hvordan historien kunne have formet sig - hvis det altså ikke var gået anderledes? Er romanen et påskud til at skildre en homoerotisk forbindelse? Vil han vise, at det ikke er historiske fakta, men fiktionens kraft, der skaber en god bog? Vil

³¹¹ *Edda* 1-2004.

³¹² *Spring* 20-2003.

³¹³ *Den blå port* 61-2003.

han demonstrere, at historisk fiktion, med eller uden korrekte data, per definition er humbug?³¹⁴

Schack utfører komparative lesninger, der hun sammenligner romanen med de historiske fakta. Spesielt én hendelse vies mye oppmerksomhet i denne sammenheng, og det er Johansens død:

I Rifbjergs bog, hvis sidste kapitel man i flere detaljer slet ikke kan få til at stemme med de historiske data, går han så vidt som at lade Johansen skyde sig selv! [...] Så han skruer det kostbare kikkertsigte af det gevær, han har modtaget som en gave fra ekspeditionen, stikker det i munden og trykker af. Romanen nævner ingen årstal, men efter alt at dømme finder fiktionens selvmord sted ikke så længe efter, at Johansens bog om ekspeditionen udkom, og det var i 1898. Ingen leksikalske kilder angiver, at Johansen skulle have begået selvmord, heller ikke på noget senere tidspunkt. I stedet fortæller de om mange år med store senere ekspeditioner frem til hans død i 1913!³¹⁵

Schack framstår som kritisk til å skrive inn et dramatisk dødsfall i romanen, og viser til det hun selv kaller ”historiske data” og ”leksikalske kilder” når hun påstår at Johansen slett ikke tok sitt eget liv. Her faller Schacks kritikk av romanen sammen, ettersom Johansen faktisk begikk selvmord, riktignok ikke i 1898, men i 1913. Med en slik biografisk orientert lesning, der man leter etter faktafeil, oppnår man heller å lukke teksten enn å åpne den for videre fortolkning og forståelse. De følgende studier vi skal kikke på overser på ingen måte romanens forankring i historiske hendelser, men de velger andre innfallsvinkler og får dermed andre resultater av lesningen.

6.5.2. Oxfeldt: Om profanering og identitet

Elisabeth Oxfeldt har skrevet en artikkel, som - tittelen også viser - hovedsakelig omhandler identitet, nasjonalitet og det profane. Oxfeldts uttalte mål med artikkelen er å undersøke hvordan nasjonale medier og forfattere deltar i en diskurs som definerer kunstneren og individet i forhold til nasjonen og nasjonen i forhold til dens

³¹⁴ Schack. 2002: 4.

³¹⁵ Schack, op.cit: 3.

nasjonalhelter.³¹⁶ Fra en norsk nasjonal synsvinkel er det interessant å merke seg at Oxfeldt i mindre grad er opptatt av de historiske personene Nansen og Johansen; i stedet setter hun Rifbjerg inn i en dansk-historisk sammenheng. Først ser Oxfeldt teksten i forhold til Rifbjergs person og forfatterskap. Så sammenligner hun Rifbjerg og Johannes V. Jensen – hhv romanene *Nansen og Johansen* og *Kongens fald* – ikke minst på grunnlag av de mange fellestrekk Oxfeldt mener å spore i disse romanene – eksempelvis at begge kan leses som historiske desillusjonsromaner med dekadansetematikk. Dernest skriver Oxfeldt om kulturell kontekst og identitetsspørsmål på både nasjonalt og individuelt nivå, men i stedet for å se dette som en utfordring av norskheten, ser Oxfeldt det som en stadfestelse av danskhet og spør etter hva slags helter det er som representerer nasjonen. Gjennom dette, hevder Oxfeldt, kan en se en slags gjenreisning av nasjonaliteter i det hun slår fast at boka tematiserer det trykte ords avgjørende rolle i konstruksjonen av selvidentitet.³¹⁷

Interessant er det også at Oxfeldt er temmelig kritisk til det de norske anmelderne faktisk *ros*er boka for: nemlig det stiliserte, både språklig og kompositorisk. Oxfeldt mener hendelsenes årsakssammenhenger blir for tydelig og gjennomgående forklart. Stilen inviterer ikke leseren inn i teksten, men peker heller utover i sin presentasjon av freudianske forklaringsmodeller. *Det*te mener Oxfeldt kan være profanerende. Altså dette, men ikke det homoerotiske forholdet mellom Nansen og Johansen! I litteraturvitenskapelig lys er det profanerende at ”læseren ikke får lov til at give sig hen til et poetisk univers [...]”³¹⁸. Samtidig slår hun fast at dette er et modernitetstrekk, ettersom den moderne kunst nettopp benytter seg av profaneringsprosesser som metode.

En av konklusjonene Oxfeldt kommer med, dreier seg om forholdet mellom postmodernitet, identitet og medier. Oxfeldt mener *Nansen og Johansen* ”[...] peger [...] på en mulig eksistensform *i* – og ikke *udenfor* – sproget i en modernitet hvor sproget netop er konstituerende for virkelighedens univers”,³¹⁹ og ”[V]ed at tematisere og nedbryde grænserne mellem fakta og fiktion, reflekterer *Nansen og*

³¹⁶ Oxfeldt. 2004: 28

³¹⁷ Oxfeldt, op.cit: 40.

³¹⁸ Oxfeldt, op.cit: 34.

³¹⁹ Oxfeldt, op.cit: 35.

Johansen det postmoderne identitetsprosjekt.³²⁰ Språkets viktigste funksjon i teksten er altså dets evne til å skape identitet, især i sin trykte form, hevder Oxfeldt og sier videre at det er derfor Johansen ikke lenger kan leve: "[...] og det er Johansens manglende evne til at skrive sin livshistorie der gjør det umuligt for ham at leve."³²¹

Det er en interessant konklusjon Oxfeldt presenterer og hun setter romanen inn i en moderne, teoretisk sammenheng. Ifølge Oxfeldt er språket inngangen til å forstå romanens tematisering av identitetsdannelse, og Johansens bokprosjekt er et nøkkelmotiv. Oxfeldt leser det slik at Johansen ikke evner å skrive sin livshistorie og dermed må dø. Hva er det egentlig Johansen ikke evner? Han skriver jo sin bok, og den blir tatt godt i mot. Problemet synes å være tosidig: det ene er at boka uansett kommer i skyggen av Nansens; det andre problemet er av mer kompleks art: "Bogen", han hadede det navn [...], det var til at brække sig over, for hvad stod der i dem? Ikke andet end det alle og enhver vidste i forvejen eller kunne gætte sig til. 'Bogen', den var et falsum, et paradenummer, fup".³²² Når Johansen i Rifbjergs framstilling skriver at boka er et falsum, sikter han da til at boka ikke presenterer sannheten om ferden eller at dette ikke er hans egen historie, men en kopi av Nansens bok? Ville hans egen historie sett ganske annerledes ut, og er det når han her ikke kan skrive sitt liv slik det er, at han nærmest gir slipp på eller mister sin identitet?

I motsetning til Oxfeldt, som setter spørsmålene om nasjon, språk og identitet inn i en moderne kontekst og ser dette som en tematisering av postmoderne identitetsdannelse, ønsker jeg å lese boka tettere knyttet opp mot intertekstene – Nansens *Fram over Polhavet* og Johansens *Selv-anden paa 86°14'*.

6.5.3. Kirsten Thisted: Postkolonial lesning

I likhet med majoriteten av kritikerne, er også Thisted opptatt av forholdet mellom fakta og fiksjon i romanen. Hun leser romanen tett opp mot ekspedisjonslitteraturen av Nansen og Johansen og foretar komparasjoner mellom disse og romanen, men i stedet for å avfeie et homoseksuelt aspekt som provoserende peker hun på sekvenser i Johansens egen beretning hun mener kan tyde på at mennene hadde en mer intim

³²⁰ Oxfeldt, op.cit: 36.

³²¹ Ibid.

³²² Rifbjerg. 2002: 138.

relasjon enn den som var kjent. Blant annet hevder hun at en kan lese i Johansens tekst at han sørger dypt over at den nære relasjonen mellom mennene opphører i det de treffer den engelske ekspedisjonen på Franz Josef Land: ”Pludselig er båndet brutt til den mand, med hvem han har haft så tæt en relation, at han giver sin ekspeditionsberetning den sigende (og moderne klingende) titel *Selv-anden paa 86 °14’*.”³²³ De tekstlige bevisene Thisted legger fram er imidlertid ganske sparsommelige og dreier seg om at Johansen samlet inn forsteininger til Nansen på en spasertur, ettersom han visste at dette var noe Nansen interesserte seg for. På grunnlag av dette skriver Thisted: ”Rifbjerg har taget en historie, som kun antydes i de officielle beretninger, og løftet den frem, så den her udgør hovedhistorien.”³²⁴ Jeg synes Thisted går noe langt når hun hevder det blir antydnet en kjærlighetshistorie i ekspedisjonsberetningene. Men det er heller ikke Thistedes hovedanliggende å føre bevis for homoerotiske hendelser på ekspedisjonen; hennes prosjekt er å lese romanen i forhold til en eksisterende diskurs.

Thistedes prosjekt ligger således ganske tett opp til mitt eget. Hun leser romanen opp mot intertekstene og viser hvordan romanen mimer heltelitteratur og ekspedisjonslitteratur. Hun tar for seg Arktis som diskursivt rom og er spesielt opptatt av Arktis som eksklusivt maskulint rom, der gutter blir menn. Thisted peker på at representasjonen av Arktis i Rifbjergs roman skriver seg inn i den tradisjonelle diskursen der heltene er menn og naturen er det feminine, kvinnelige elementet som skal erobres. Slik, mener hun, spiller *Nansen og Johansen* på imperialismens generelle bilde av oppdagerferder.

Neste ledd i Thistedes artikkel er at hun leser romanen som et forsøk på å ”dekonstruere de (mandigheds)idealer, der lå til grund for imperialismen og koloniseringen, og dermed også fortsatt udgør et fundament – omend ubevidst og uerkendt – for den moderne nationalstat.”³²⁵ Thisted trekker på både teori om imperialisme og kjønnsteori, og viser blant annet til Eve Kosofsky Sedgwick og begrepet *homosocial desire* om hvordan den imperialistiske og maskuline maktstrukturen utspiller seg i litteraturen om oppdagerferder. Thisted ser Rifbjergs

³²³ Thisted 2003: 59

³²⁴ Thisted, op.cit: 60.

³²⁵ Thisted, op.cit: 54.

roman som et forsøk på å avdekke baksidene ved heltemyten: ”Det er denne diskurs, Rifbjerg skriver sig ind i og forsøger at modsige ”indenfra” gennem sin efterligning/mimicry af drengelitteraturen og ekspeditions litteraturen.”³²⁶ Slik Thisted ser det pirker Rifbjerg i sammenhengene mellom ”[...] mand – heteroseksualitet – penetrering – besejring [...]”,³²⁷ og får dermed koblingen mellom nasjon, ekspedisjon og ære til å bryte sammen. Thisted leser altså Rifbjergs roman som en slags counter-narrative som rører ved tabuer og på den måten utvider rammene for en diskurs og gjør den mer romslig.

Når Thisted leser romanen på denne måten slår hun fast to ting. Det ene er at arktiske oppdagelsesreiser er forbundet med maskulinitet og nasjonal ære. Det er en kjennsgjerning. Den andre implikasjonen av en slik lesning er mer kontroversiell i det at det innebærer at romanens påstand om homoseksualitet undergraver den nasjonale ære og selvfølelse som er fundert på maskuline gjerninger. Altså: dersom oppdagerbragden er utført av en mann hvis legning er tvilsom, er bragden mindre og levner ingen nasjonal ære?

Thisted leser for øvrig, i likhet med Oxfeldt, Rifbjergs roman inn i en dansk kontekst i tillegg til den norske. Hun viser til at romanen står i et intertekstuell forhold til Karen Blixens novellesamling *Vintereventyr* (1942), der novellen ”Skibsdrengens Fortælling” tar for seg homoseksuell praksis på en mer tradisjonell måte, altså noe hovedpersonen gjør alt for å unngå – og ikke omfavner, slik Rifbjergs romanfigurer gjør. I tillegg peker hun på at denne formen for heltelitteratur i Danmark nødvendigvis trekker på andre verk, av Knud Rasmussen eller Peter Freuchen. Og i siste instans peker hun på likheten mellom Hjalmar Johansen og den danske Helge Bangsted, som fulgte Knud Rasmussen på flere av hans ekspedisjoner til Grønland, blant annen den 5. Thule-ekspedisjon (1921-1924). Thisted ser flere berøringspunkter mellom Rifbjergs fiktive Johansen og Bangsted:

Ligesom Johansen kommer Bangsted af små kår og er på jagt efter en sag, der kan løfte ham socialt så vel som åndeligt og give ham et mål i tilværelsen, og ligesom Johansen er Bangsted dybt betaget af den leder, han har udvalgt sig

³²⁶ Thisted, op.cit: 65.

³²⁷ Ibid.

som den, der skal afstikke ham dette mål. [...] Ligesom Johansen publicerer han i kølvandet på ekspeditionslederen sin egen beretning, der slet ikke er uinteressant, selv om den er illustreret med lånte fotos i halvdårlig gengivelse. Ligesom for Johansen går det imidlertid skævt efter hjemkomsten.³²⁸

Bangsted finner igjen noen av elementene fra Arktis, blant annet heltedyrkelse, mandighetsideal og naturromantikk, i nazismen. Under krigen blir han redaktør for naziavisen *Fædrelandet* samt leder for Danmarks nationalsocialistiske parti. Det er altså snakk om skjebnesvangre valg i tilværelsen etter polarreisen, og slik, skriver Thisted, rører Rifbjergs roman "[...] ved tavsheder og fortelser, som rækker langt videre end de to historiske personer, der får lov at lægge navn og fortælling til. Romanen har derfor heller ikke speciel adresse til nordmændene. Danskerne kan føle sig lige så udfordret."³²⁹

6.5.4. Jon Helt Haarder: Performativ biografisme

Jon Helt Haarders fokus er også på forholdet mellom biografisk materiale, forfatteren og romanen, men hans tilnæringsmåte til disse problemstillingene er gjennom to begreper:

[...] *biografisk irreversibilitet* for den uundgåelige sammenknytning af liv og værk, der optræder i forbindelse med meget kendte forfattere og i sammenhæng med brugen af autentisk stof, f. eks. historiske navne. Bestemte navne trigger komplekser af mere eller mindre bevidst viden. Det er denne triggerfunktion, denne *performative biografisme*, Klaus Rifbjerg i lighed med især yngre billedkunstnere og en lang række kommeriselle tv-formater eksperimenterer med.³³⁰

Haarder peker på at i Norge er dette knyttet til tekstens hovedpersoner; i Danmark til tekstens forfatter. Haarder er likevel ikke opptatt av om Rifbjerg er homoseksuell eller om han skriver sannheten om Nansen og Johansen. Han bryr seg heller ikke om det

³²⁸ Thisted, op.cit: 68-69.

³²⁹ Thisted, op.cit: 69.

³³⁰ Helt Haarder: "Don't try this at home – Performativ biografisme i Rifbjergs *Nansen og Johansen, Den blå port*, 61, 2003: 3.

etiske, om det er på sin plass av Rifbjerg å oppsøke Nansens og Johansens sovepose; han mener tvert i mot Rifbjerg *skal* ned i soveposen av flere årsaker. For det første: ”*Fordi* romanen går op imod tabuet omkring homoseksualitet, og *fordi* den går op imod en formentlig mer aktiv variant af dette tabu – nemlig at mænds homoseksuelle praksis ikke kan være udtryk for Kærlighed med stort K [...]”³³¹

For det andre peker Haarder på at romanen er litteratur, og det er en roman om litteratur. Han ønsker å sette fokus på biografismen som kunstnerisk strategi og estetisk praksis. Når hovedkarakterene bærer historiske navn, så fører det til en dynamikk i teksten: ”[...] den lidt ustabile blanding af fakta og fiktion, der afsøger og fastholder en fundamental usikkerhed vedrørende, hvorvidt teksten skal opfattes som et egentligt fiktionsværk eller en gendigtning, der i sidste ende skal bedømmes på sin sandhedsverdi.”³³² Det dreier seg altså om den uunngåelige sammenknytning mellom liv og verk som kalles biografisk irreversibilitet. Denne fører igjen til visse assosiasjoner og fortolkninger, og det er denne performative biografisme Haarder mener Rifbjerg eksperimenterer med i boka. Haarder ser bruken av historiske personer og biografisk materiale som et estetisk, kunstnerisk virkemiddel, og han understreker dette når han avslutningsvis mener kritikken mot Rifbjergs roman har vært reist på feil grunnlag: ”For det første bærer romanen undertittelen *Et vintereventyr*. For det andet skal romanens brug af fakta ikke forstås som dokumentarisme, men som performativ biografisme.”³³³

Romanen handler ifølge Haarder verken om norske nasjonalhelters soveposesex eller danske forfatteres homofile tilbøyeligheter. Til syvende og sist leser Haarder romanen som en kjærlighetsroman, med tillegget: ”I *Nansen og Johansen* utforsker Klaus Rifbjerg kærligheden og den homoseksualitet, der er latent andre steder i forfatterskabet, men det er en larmende heteroseksuel bog, for så vidt som homoseksualitet kun er forståelig som en halv verden” (2).

³³¹ Haarder, op.cit: 4.

³³² Haarder, op.cit: 5.

³³³ Haarder op.cit: 6.

6.6. Nansen og Johansen i avhandlingas kontekst

Som studiene viser er det flere mulige innfallsvinkler til en lesning av *Nansen og Johansen*. Den leses av Oxfeldt som en postmoderne roman om identitetsdannelse; av Thisted som en dekonstruksjon av imperialismens og kolonialismens mandighetsideal slik det framkommer i ekspedisjons- og oppdagerlitteraturen og av Haarder som en kjærlighetsroman hvis estetiske virkemiddel er performativ biografisme. Felles for disse lesningene er at forholdet mellom fakta og fiksjon i romanen problematiseres. Det synes vanskelig å komme utenom dette forholdet, og jeg skal heller ikke forsøke å lese romanen forutsetningsløst: Avhandlinga dreier seg jo nettopp om Fram-ekspedisjonen og litterære representasjoner av denne. Min lesning av romanen vil derfor ha samme utgangspunkt som Thisted, nemlig en lesning av romanen opp mot ekspedisjonsberetningene som tar for seg Fram-ferden.³³⁴

Ved å bruke Fram-ekspedisjonen som motiv, beveger romanen seg i et grenseland mellom fakta og fiksjon. Min strategi er bestemt av avhandlingas prosjekt: å lese de litterære representasjonene av Fram-ekspedisjonen med fokus på mytedannelse, litteraritet og diskurs. Derfor skal jeg studere romanen i forhold til ekspedisjonslitteraturen og undersøke på hvilken måte Rifbjerg skriver seg inn i den eksisterende polardiskursen, primært diskursen om Fram. Hvordan forholder Rifbjergs moderne roman seg til de tradisjonelle sjangertrekkene i denne litteraturen?

For å kunne gjøre dette kreves en refleksjon omkring romanens sjangertilhørighet. I flere av anmeldelsene og studiene er man innom betegnelser som kvasidokumentar, faksjon og romanbiografi eller biografisk roman. Som en roman som har fortidige og biografisk korrekte hendelser som sitt motiv, er det flere merkelapper vi kan klistre på *Nansen og Johansen*. Historiske romaner er gjerne kjennetegnet ved detaljerte og spesifikke opplysninger, tids- og stedsangivelser.³³⁵ Det er en betydelig tidsavstand mellom handlinga eller historien og nedskrivninga og romanens utgivelse. Rønning karakteriserer den historiske romanen som en hybrid form:

³³⁴ Men jeg velger også her, i likhet med lesningene av ekspedisjonsberetningene, å se bort fra postkolonial teori og kjønnteori. En slik lesning gjør uansett Thisted på en overbevisende måte.

³³⁵ Lothe, Jakob; Refsum, Christian; Solberg, Unni. 2007. *Litteraturvitenskapelig leksikon*; Rønning, Anne B. 1996. *Historiens diskurser. Historiske romaner mellom fiksjon og historieskriving*; Asdal (et.al.) 2008. *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*.

Som i historieskrivingen dreier det seg om fortellinger om fortidige personer og hendelser, og som i fiksjonslitteraturen for øvrig dreier det seg i stor grad om oppdiktete forhold, hendelsesforløp og motiver som ikke kan etterprøves i virkeligheten.³³⁶

Den historiske romanen befinner seg i et grenseland, der det er flytende overganger mellom fiksjon og fakta. Oppslaget i *Litteraturvitenskapelig leksikon* legger vekt på at det ikke er tilstrekkelig at boka henter sine hendelser og personer fra historien, i tillegg skal ”historiske hendelser og tidstypiske spørsmål prege hovedpersonene og den narrative fremstillingen.”³³⁷ Dette er kriterier som ikke er uproblematisk. Hvor historisk er romanen og hvor stor er egentlig forskjellen fra en ”vanlig” roman? I *Nansen og Johansen* er ikke tids- og stedsangivelser alltid korrekte, det mest åpenbare avviket er tidspunktet for Johansens selvmord; i tillegg kommer feilaktige opplysninger om blant annet hvor Theatercaféen ligger i Oslo og om Johansens familieforhold. Hvorvidt hovedpersonene i romanen er preget av tidstypiske spørsmål kan diskuteres. På den ene siden kan tabuene omkring det homoerotiske forholdet og det umulige i å opprettholde forholdet i sivilisasjonen forstås som tidstypisk; på den andre siden lever disse tabuene enda, og i relativt stor grad i maskuline miljøer som militæret og idrettsliv – dermed sannsynligvis også i ekspedisjonssammenheng.

Rydén, som har skrevet om André-ekspedisjonen, vier et omfattende kapittel til Per Olof Sundmans roman *Ingenjör Andréas luftfärd* (1967). Rydén viser at Sundman vil ha merkelappen dokumentarroman og ikke historisk roman på sin bok, ettersom alle personer som nevnes har eksistert, og deres liv og virken framstilles etter vitnesbyrd, biografier og avisartikler. Fortellingens innhold er ifølge Sundman dokumentert.³³⁸ I *Litteraturvitenskapelig leksikon* defineres også Kåre Holts *Kappløpet* (1974), om Roald Amundsen og Robert F. Scotts kappløp mot Sydpolen i 1911, som en dokumentarroman, med begrunnelsen at romanen har en tydelig fortellerstemme i forgrunnen.³³⁹ Dette er en uklar definisjon, som implisitt utelukker at en historisk

³³⁶ Rønning 1996: 1.

³³⁷ Lothe et. al. 2007: 89.

³³⁸ Rydén. 2003: 527.

³³⁹ Lothe, op.cit: 44.

roman kan ha en tydelig fortellerstemme. Begrepene historisk roman og dokumentarroman kan være flytende, det de har felles er at de baserer framstillingen på fakta, og at faktuelle hendelser påvirker tekstens innholdsstruktur. Forskjellen ligger kanskje i at dokumentarromanen kan ta opp forhold i samtiden og ikke nødvendigvis behøver å være historisk, mens den historiske romanen har et forpliktende forhold til historien, slik det framkommer i definisjonen vi finner i Britannica Online Encyclopedia: “ a novel that has as its setting a period of history and that attempts to convey the spirit, manners, and social conditions of a past age with realistic detail and fidelity [...]”³⁴⁰

Selv om *Nansen og Johansen* dreier seg om Fram-ekspedisjonen er de historiske fakta og biografiske detaljer relativt vage og unøyaktige. Det kan også diskuteres hvorvidt romanen, innholdsmessig og tematisk, er preget av trekk som plasserer romanen i en viss historisk periode. Ettersom romanen handler om Hjalmar Johansen og hans liv er det kanskje mer naturlig å kalle den en biografisk roman? ”Den biografiske romanen er en blandingssjanger av biografien og romanen; den er en fiksjonalisert biografi som i romanform presenterer hele (eller en betydningsfull del av) livet til en person som har levd”³⁴¹ Eller er det slik at ved å presse slike merkelapper på romanen, så vil historien og biografien skygge for romanen som litteratur?

6.6.1. Parateksten

Merkelappen vi setter på en tekst er avgjørende for hvordan vi leser den, og faktorer som styrer eller påvirker tolkningen av et verk kaller vi gjerne paratekst. Faktorer utenfor teksten kan være illustrasjoner, tekster på omslag, bokrygg, bakside, titler, undertitler, dedikasjoner osv. Andre faktorer er annonser, anmeldelser, forfatterintervjuer, litteraturhistoriske verk og andre faktaopplysninger om eksempelvis forfatteren. Alt dette har betydning for hva verket kommuniserer til leseren. La oss se litt på denne parateksten. Først har vi tittelen og undertittelen. Tittelen, ”Nansen og Johansen”, preger forsida med store tydelige bokstaver. ”Nansen og Johansen” peker tilbake på de historiske personene og forteller oss at boka skal handle om dem. Nederst på sida kommer ”Et vintereventyr af Klaus Rifbjerg”. Dette

³⁴⁰ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/267395/historical-novel>

³⁴¹ Lothe, op.cit: 25.

kan leses på to måter, og det er betydelig forskjell i de to fortolkningene av undertittelen. Den ene kommuniserer at romanen skal leses som et eventyr, altså fiksjon, mens den andre forteller om Nansen og Johansens eventyrlige ferd og kan dermed like gjerne vise til de virkelige hendelsene. Bildet på omslaget er en av de mest berømte og hyppigst brukte illustrasjonene fra Fram-ferden, ”Seilas den 25de august 1895”, av Otto Sinding. Bildet viser Nansen og Johansen seilende over skummende bølger på sine kajaker. Baksideteksten forteller oss at boka handler om Hjalmar Johansen, som lykkeligvis får bli med nordpolekspedisjonen, ”anført af Fritjof (sic) Nansen.” I den dype polarnatten opplever han kjærlighet. Baksideteksten viser til reelle historiske personer og hendelser, men det skurrer litt når Nansens fornavn er stavet feil,³⁴² og når sledeferden presenteres slik: ”Sammen med Nansen begiver han sig af sted over indlandsisen [...]”. Innlandsisen hører Grønlandsekspedisjonen til, for Fram-ferden var det den alltid drivende polis som utgjorde landskapet de ferdes i.

Parateksten til Rifbjergs roman dobbeltkommuniserer. Den referensielle tittelen indikerer først en mer dokumentarisk tilnærming; det fiktive eventyr byr på utfordringer. Dersom man, som meg, leser undertittelen som sjangerbestemmende heller enn som en del av tittelen, opplever man at den referensielle tittelen blir modifisert av undertittelen, som forteller at dette er et eventyr. Selv om romanen nå er plassert sjangermessig under fiksjonen, henger det referensielle ved. Og dette forsterkes av omslagsbildet og baksideteksten. Omslagsbildet viser ikke bare Nansen og Johansen under ferden, det er et bilde som mange kjenner igjen og vil knytte til Fram-ekspedisjonen. Dernest er det baksideteksten som forteller oss at dette handler om Hjalmar Johansen, som får hyre på Fram og blir med Nansen for å erobre Nordpolen. Både omslagsbildet og baksideteksten peker mot det biografiske materialet og understreker den historiske realiteten.

Den norske utgavens paratekst dobbeltkommuniserer ikke. Omslagsbildet er nøytralt og viser et blått og hvitt islandskap. Baksideteksten understreker flere ganger at dette er fiksjon:

³⁴² For øvrig er ikke Nansen nevnt med fornavn i romanen i det hele tatt, baksidetekstens feilstaving er sannsynligvis dermed bare en tastefeil.

Med undertittelen *Et vintereventyr* skriver den danske forfatteren Klaus Rifbjerg her sin romanversjon av forholdet mellom de to norske polarfarerne Nansen og Johansen; I denne lavmælte romanen, som forholder seg ganske fritt til det vi faktisk vet om Nansen og Johansen [...]; Klaus Rifbjerg har i liten grad hentet opplysningene til romanen, spesielt om Johansen, fra den sekundærlitteraturen som foreligger; Dette er en tekst som ligger ganske fjernt fra den tradisjonelle norske "polarprosaen" i tradisjonen fra Nansen, Amundsen og Kagge.

Det er interessant at der den danske baksideteksten fokuserer på romanens fortelling, er den norske mest opptatt av spørsmål om sjanger og forholdet mellom fiksjon og virkelighet. I denne sammenheng kan vi også skyte inn at baksideteksten til Sundmans *Ingenjör Andréés luftfärd* forteller at dette er "en fantastisk roman om virkligheten".

Per Thomas Andersen peker i en artikkel på at de vaskesedler som følger med bøkene til anmelderne er markedsføringskanaler for forlagene og ikke litteraturkritiske kommentarer.³⁴³ Som markedsføringsstrategi har de norske forlagene ønsket å understreke at dette er fiksjon, sannsynligvis for å unngå slike negative reaksjoner som man fikk i Norge på den danske utgaven. I Danmark fokuserte baksideteksten på de historiske personene og hendelsene, man satte til og med historien inn i dansk kontekst ved å si at Nansen skulle over innlandsisen. Det kan selvfølgelig være en tabbe fra redaktøren, men det kan også sees som spesielt tilpasset danske leseres erfaring med polarlitteratur.

Det er ikke bare den norske og den danske parateksten som kommuniserer forskjellig. Det norske og det danske anmelder- og kritikerkorpset har mottatt boka på vidt forskjellig måte. Som vi så hos Oxfeldt og som Haarder også peker på, har danske kritikere vært opptatt av å lese romanen i forhold til forfatteren Rifbjerg. I danske kritikerkretser var forfatteren slett ikke død, men høyst tilstedeværende, ikke bare som

³⁴³ Andersen. 1986. "Den allerede leste boka", i *NLÅ*.

en forfatterfunksjon som ”bidrar til å kvalifisere ytringen”,³⁴⁴ men som en faktor som har fortolkningsmessig betydning: Rifbjergs liv, forfatterskap og legning ble trukket inn i lesningen av romanen.

I den norske journalistkritiske mottakelsen var man innstilt på historien og de biografiske realitetene. De aller fleste foretar en komparativ lesning der man sammenligner nærmest hver eneste hendelse i romanen med de ”sikre” kildene,³⁴⁵ ikke nødvendigvis for å bedømme romanens kvaliteter ut fra dens forhold til virkelighetens hendelser, men for til slutt å slå fast at dette er diktning og at boka må leses deretter. At den norske journalistiske kritikken, som er så opptatt av sjangerproblematikken i forbindelse med romanen, likevel unnlater å vurdere romanen opp mot spørsmål om sjanger, er påfallende. Romanens innhold har tydeligvis vært overskyggende.

Jeg skal i det følgende ikke bry meg med faktuelle detaljer i romanen og hvorvidt de er korrekte; jeg skal heller ikke fokusere på hvorvidt hendelsene i romanen har skjedd eller ikke. Å lese romanen referensielt når man kjenner historien om Fram-ekspedisjonen vil, som vi har sett, ofte føre til en lukket lesning der konklusjonen er at dette er en falsk biografi. Hva da med romanens lek med referansene, dens betydningsvridninger og estetiske praksis? Selv om Rifbjerg hevder han ikke har lest noe annet biografisk materiale enn en engelsk biografi om Nansen, forholder romanen seg til tradisjonen med arktiske oppdagerferder og ekspedisjonslitteratur. Romanen slår fast: dette er et eventyr, men like fullt rekontekstualiseres den kjente fortellingen i teksten og dette kan sees som en ytring i en velkjent arktisk diskurs. For å undersøke nettopp disse aspektene ved romanen, må jeg se på hvordan romanen forholder seg til den tradisjonelle polardiskursen som ble etablert i ekspedisjonslitteraturen etter Fram-ekspedisjonen. Hvordan framstilles historien og historiens mytologi i Rifbjergs roman og hva slags diskurser bringes inn i romanen?

³⁴⁴ Asdal (et.al). 2008: 233.

³⁴⁵ Akkurat hvor sanne reiseberetningene faktisk *er*, kan selvsagt diskuteres, det som er viktig i denne konteksten er at de har blitt *oppfattet* som sanne i Norge.

6.7. *Nansen og Johansen* som arktisk diskurs

De ytre omstendighetene i Rifbjergs roman ligger, dersom vi ser bort fra fri omgang med tids- og stedsangivelser, relativt tett opp til de historiske hendelsene. Hjalmar Johansen kommer, etter mye om og men, med på Fram-ekspedisjonen som fyrbøter. Etter en viss tid i isen beslutter Nansen å forlate Fram og forsøke å nå Nordpolen i en tomannsekspedisjon med sleder og hunder. Han velger Johansen som reisefølge. Turen nordover blir svært strabasiøs, og grunnet uframkommelig is og begrensede matrasjoner må mennene snu på 86° 14' og returnere sørover. Etter å ha kjempet seg framover i isen (Rifbjerg utelater riktignok hele overvintringen på Franz Josef Land), møter de omsider på en engelsk mann som kan bringe dem tilbake til sivilisasjonen med skip. Tilbake i Norge får Johansen en militær stilling, Nansen hylles som helt og går inn i politikken, begge skriver kritikerroste publikumssuksesser om ekspedisjonen, før Johansen ender sitt liv ved å skyte seg.

Romanen er delt inn i tre faser. Første del omhandler Hjalmars oppvekst og utdanning før han kommer med på Nansens ekspedisjon. Neste del omhandler oppholdet i isen og siste del tar for seg Hjalmars liv etter hjemkomsten. Første del, tida fram mot hyret på Fram, er behandlet i kapitlene 1-9, over 50 sider. Ettersom denne delen av romanen tar for seg om lag 20 år av Hjalmars liv, sier det seg selv at teksten er preget av ellipser og høyt tempo. Neste del, de tre årene ekspedisjonen varte, behandles i kapitlene 10-19, over 77 sider. Her er det altså større sammenfall mellom historie og diskurs og vi får flere sceniske partier. Siste del, kapittel 20, er på 9 sider. Hvor lang tidsperiode som skildres her er litt usikkert. Johansen har skrevet sin bok, han har fått en kapteinsstilling i militæret og han prøver å finne seg til rette. Det kan altså være snakk om et par år, så også her ser vi at fortellerstilen har høyt tempo.

Det er umiddelbart en slående likhet mellom romanens stramme komposisjon med fokus på høydepunktene og Johansens egen ekspedisjonsberetning. I tillegg ser vi tydelig to framtrepende motiver i *Nansen og Johansen* som speiler ekspedisjonslitteraturen, og det er skjebnemotivet og erobringsmotivet.

6.7.1. Skjebnemotivet

Romanen starter med å slå fast skjebnemotivet i første avsnitt. Motivet er i romanen nært beslektet med et annet motiv, nemlig ønskedrømmen:

Ønskedrømmen er et fælles vilkår, men hos nogle er drømmen stærkere end hos andre, hos nogle så stærk, at den forvandler sig fra drøm til virkelighed i form af et uafviseligt krav. Sådan oplevede han det, han vidste godt, der var tale om en drøm, men et eller andet sted inden i sig selv havde han en følelse af, at hvis han gjorde sig umage, hvis han satsede alt, ville drømmen opfyldes og blive til virkelighed. (5)

Vi møter underkorporal Johansen tre måneder inne i rekruttiden. Han er fylt av en drøm og en følelse av å skulle utrette noe. Denne lengselen er sterk, men retningsløs. Selv om rekruttiden på mange måter svarer til drømmene hans og han finner stor tilfredsstillelse i de fysiske utfordringene og den militære disiplinen, så aner han at det er noe mer, noe annet som venter han. At dette ikke kun er lengsel og drøm, men noe som nærmest er forutbestemt viser seg i hans refleksjoner: ”Han følte et mærkeligt ansvar, der både omfattede dem derude og ham selv. Han følte meget stærkt, at der var noget at udrette, og at han selv og de andre var en del af det. Men mest ham” (8).

I andre kapittel går vi tilbake til Hjalmars barndom for å undersøke hvor denne skjebnetanken kommer fra, og hvor Hjalmar har fått sine spesielle egenskaper fra. Svaret er like enkelt som konkret: Hjalmars første par ski.

Han fik sit første par, da han var fem år, og den lykke han følte var så uendelig meget større, end man skulle forvente, når man så de to træstykker med en primitiv læderrem henover som binding. Alligevel var der ingen tvivl, det han oplevde var en slags indvielse [...]. (9)

Men også før dette, før han var fylt fem år, hadde han drømt om ski. Tanken på ski og vinterens snø hadde en sterk kroppslig innvirkning på han: ”Det var en svimmelhet, der både viede ham ud og trak ham sammen” (10), og når han endelig får skiene blir de ett med det samme, skiene ”rykkede lige ind i bevidstheden og blev en del af ham. Ligesom han mærkede den tørre, trygge varmen i faderens hånd, fornemmede han skienes fortrolighed og forstod, at de var hans skæbne – selv uden at ane, hvad skæbne var” (11). Hjalmar har kommet til en første, men foreløpig uferdig og retningsløs, forståelse av sin livsskjebne. Skiene presenteres som en sentral del av

Hjalmars skjebne. Kanskje har Rifbjerg oppfattet Nansens syn på skiløping som en forutsetning for å lykkes i polare strøk? Både i *På ski over Grønland* (1890) og *Friluftsliv. Blade af dagbogen* (1916) understreker nemlig Nansen betydningen av å mestre skiløping.

Tredje og fjerde kapittel introduserer flere faktorer som henger sammen med skjebnemotivet i romanen. Det er først og fremst skiløpingens innebyggete rytme og Hjalmars naturlige fortrolighet og forbindelse med snøen og isen. For Hjalmar er skiløpingen knyttet til hans livsvei og til spørsmålet om identitet; med skiene på er veien staket ut: ”Han vidste godt nok, hvor han var og hvordan han skulle finde tilbage, men han forstod også, at det gjaldt om at være forsiktig, ikke som en skræmt femåring, men som én, der var meget større og gerne ville være det, en mand” (13).

Når Hjalmar vokser til, endrer skiløpingens kraft seg fra å være innadrettet, nærmest mot kjernen i hans identitet, til også å bli utadrettet og knyttet til å prestere. I puberteten blir seksualitet noe ambivalent for Hjalmar. På den ene siden ønsker han manndommen velkommen, samtidig har han vanskeligheter med å bli fortrolig med kroppen og utviklingen. Følelsene han opplever er dessuten i sterk kontrast til reaksjonene på seksualiteten fra omverdenen: ”Det var meget svært at få den varme, som besatte kroppen, bragt i naturlig forbindelse til de iskolde ord og trusler, som hver dag haglede ned over ham og kammeraterne. Det var ikke kun i kirken, der blev talt mod kroppen og den uregerlighed, det var også i skolen” (17). Dette fører igjen til at hans fortrolighet med kroppen og hans fysiske evner endrer seg: fra å være en naturlig del av hans kroppslige utfoldelse blir skiløpingen nå noe annet:

Alligevel var der ingen tvivl om – midt i al dunkelheden – at det han og hans kammerater oplevede med sig selv og hinanden, var forkert, utilladeligt, ja afskyeligt. Derfor forvandlede hans skiløb sig også til noget andet, end det havde været før. Der kom en ny dimension til, og i modsætning til tidligere, førte den væk fra ham selv. [...] og det å løbe på ski forvandlede sig fra at være et harmonisk udtryk for legemligt overskud og rytme til noget målrettet, noget der ikke længere var nok i sig selv, men skulle være noget mere og helst noget meget mere. (17-18)

Skiene og skiløpingen er ikke lenger målet i seg selv, men middelet til å nå målet og dette skjer i forbindelse med hans gryende seksualitet, forbindelsen er understreket med ordet ”derfor”.

I løpet av romanens fire første kapitler får vi introdusert ønskedrømmen, Hjalmar nærhet til vinternaturen og skiløping og vi får kjennskap til hans ambivalente følelser i forhold til egen seksualitet. Mot slutten av kapittel fire følger vi Hjalmar på en skitur som ender på en skytebane og tilbake til tiden og stedet for romanens begynnelse, nemlig rekruttskolen. De fire første kapitlene har således en form for sirkelstruktur. Vi blir introdusert for Hjalmar, deretter ser vi tilbake, gjennom Hjalmar blikk, på de mest betydningsfulle og viktige begivenheter i hans liv og til slutt ender vi tilbake i nåtiden vitende om at Hjalmar skjebne har blitt presentert for oss.

Romanens tydelige årsakssammenhenger har vært gjenstand for både kritikk og begeistring. Som vi husker, peker Elisabeth Oxfeldt på at de allerede ferdig tolkede betydningene ikke inviterer leseren inn i teksten, men heller stenger han/henne ute, at ”[...] læseren ikke får lov til at give sig hen til et poetisk univers [...]”.³⁴⁶ Andre kritikere ser den stramme gjennomkomponerte stilen som en kvalitet ved romanen. Tekstens innlysende komposisjon med sine tydelige frampek, den forutsigbare symbolikken, åpenbare metaforikken og de freudianske forklaringsmodellene kan kanskje virke begrensende og overdrevent stilisert. Jeg ser imidlertid dette trekket ved romanen som en speiling av polardiskursen, det er en klar forbindelse til litteraturen om polarhelter slik vi kjenner den. I litteraturen om Nansen ser vi at elementer, egenskaper og hendelser fra tidlig barndom tillegges en stor betydning slik at hans liv og skjebne virker forutbestemt.³⁴⁷ Når han allerede som barn beskrives som en smart og modig hardhaus, som er talentfull skiløper og friluftsentusiast, legges det ikke bare opp til at vi som lesere skal se at hans storhet er naturlig; det er også en skildring av hvordan Nansen selv kommer til en forståelse av sin livsoppgave, eller livsskjebne.

I *Nansen og Johansen* blir dette grepet gjentatt når Hjalmar barndom skildres.

Rifbjerg spiller på betydninger som er gjengangere i ekspedisjonslitteraturen, som at helten innehar et knippe egenskaper som gjør at han er predestinert til sin oppgave.

³⁴⁶ Oxfeldt 2004: 34.

³⁴⁷ Eriksen 2004: 353.

Rifbjerg trekker imidlertid dette lenger enn ekspedisjonslitteraturen pleier å gjøre. Symbolikken i Rifbjergs roman dreier seg nemlig ikke bare om Hjalmars fysiske og mentale evner; det dreier seg også om hans legning. Hans seksualitet skildres som ambivalent. Vi er vitne til to ”forelskelser”, den første er i en kvinne, den andre i en mann, Nansen. Begge er høyreiste, stolte og utstråler en form for opphøydhed. Piken beskrives som en prins:

Hun var et hoved høyere end kavaleren, ja hun var vel høyere end nogen af de andre i salen, men netop det gjorde hende majestætisk – andet ord kunde han ikke finde. Mærkeligt nok var det ikke en dronning, han kom til at tænke på, snarere en konge eller en prins. [...] Havde han lagt sin arm om hendes midje og trykket hende til sig, ville hun have været fast, ja hård. Det svimlede for ham og han vendte sig hurtig og kom om på siden. Prins, hun var en prins.
(26-27)

Det som tiltrekker han er hennes stolthet, rankhet og det fjerne, konsentrerte blikket. For Hjalmar henger tiltrekning og forelskelse sammen med visse egenskaper, og dette er egenskaper som gjerne assosieres med sterke menn og ledere. Han lar seg ikke forføre eller tiltrekke av verken sersjanten i militæret eller tømmeren Arnljot om bord på Fram.

Rifbjerg følger mønsteret i polarlitteraturen og skildrer Hjalmars barndom og oppvekst slik at hans skjebne og livsvei pekes ut. Idéen om overmennesket presenteres. I tillegg kobles Hjalmar til en ambivalent seksualitet og en tiltrekning mot visse egenskaper. Veien stokes ut, ikke bare til Nansens ekspedisjon, men også til Nansens sovepose. Dette utfordrer vår oppfatning av overmennesket, ikke nødvendigvis på grunn av forholdets homofile natur, men fordi et forhold presenteres i det hele tatt. I polarlitteraturen er forelskelse fraværende, dette er faktorer som ikke så godt lar seg forene med idéen om den hardbalne, tøffe polarhelt. Følelser finner vi i polarlitteraturen i forbindelse med de reisendes forhold til hundene og til naturen, ikke så mye til andre mennesker.

Gjennom sin detaljerte gjennomgang av Johansens barndom og ungdom skiller Rifbjergs roman seg betydelig fra Johansens ekspedisjonsberetning, som utelater alt

før ekspedisjonens begynnelse. Rifbjerg følger imidlertid mønsteret vi kjenner fra biografiene og litteraturen om polarheltene, men han leker ironisk med myteskapelsen i polarlitteraturen når han skriver at Johansen selv ikke er skjebnebestemt til å utføre en bragd, han er skjebnebestemt til å arbeide *for* noen som skal stå for bragden. Denne leken eller ironien preger fleste av årsakssammenhengene vi blir presentert for, eksempelvis den freudianske fallosmetaforikken som innbefatter både sersjantstokken, sersjantens penis og riflen som Johansen til slutt skyter seg med. Nettopp slik freudiansk symbolikk preger det andre motivet der romanen speiler ekspedisjonslitteraturen, nemlig erobringsmotivet.

6.7.2. Erobringsmotivet

Mot slutten av 1800-tallet begynte kappløpet mot polene, og "[...] the journeys across the Arctic and, especially, the Antarctic caught the public imagination with their stories of danger and endurance, of heroism and tragedy."³⁴⁸ Rifbjergs roman forholder seg til en del av vestlig historie som innebærer staute menn, jomfruelig land og vestlige nasjonalstaters erobringer. Klodens hvite flekker, terra incognita, skulle erobres av sterke mannsfellesskap. For Hjalmar i Rifbjergs framstilling blir det tidlig klart at dette er en del av hans livsprosjekt: "Havde han ikke kræfter til at erobre verden selv og gøre den større, var det muligt at tjene den, der kunne" (31). Erobring er en del av ønskedrømmen til Hjalmar, men han klarer ikke helt å identifisere drømmen. I militæret finner han den ikke. Han blir tilbudt forfremmelse, konkretisert i en stokk. Stokken konnoterer fallos, maskulinitet og autoritet, men Hjalmar forlegger den:

– Hvor er stokken? – Jeg har lagt den, hr. sergent. – Lagt den? Ved han ikke, at stokken er hans autoritet, at den er et symbol? [...] Stokken, stokken i hånden, kæppen, der viser, hvem man er, at man er mand, at man har magt, at man kan bestemme, at man kan få andre til at lyde [...] (46)

Med utilslørt freudiansk symbolikk ser vi at Hjalmar gir avkall på alt som i militærets kontekst handler om manndom og makt. Med romanens erotiske hendelser i bakhodet, kan det være fristende å tolke dette som et tegn på Hjalmars uavklarte seksualitet,

³⁴⁸ Hulme, Youngs 2002:7

eller endog uavklarte maskulinitet. Mer sannsynlig er det kanskje at det heller dreier seg om at Hjalmar har gjennomskuet det militære systemet og ser at her finner han ikke ønskedrømmen. Hjalmar ser overhodet ikke sersjanten som rett mann å tjene. I stedet dukker Nansen opp, hjemkommet fra Grønland og med nye planer, som svaret på Hjalmars drømmer. I Hjalmars tanker om Nansen og hans ekspedisjonsplaner, ser vi hvordan 1800-tallets ekspanderende kartlegging oppleves:

Den verden, han selv færdedes i, var lille, men verden omkring ham forekom uendelig og var under stadig utvidelse. Der var mange hvide pletter på kortet både i syd og nord, uudforskede områder, men der var på den anden side ingen tvivl om, at de ville blive fundet og gjennomrejst, kortlagt og indviet til civilisasjonen.(41)

Hjalmar ønsker å erobre Nordpolen, sammen med Nansen, på vegne av seg selv, nasjonen og den moderne tid: ”Når han tenkte på de seneste oppfindelser, følte han sig beruset. [...] Men det var mest tanken om, hvad den enkelte kunne gøre for at erobre det utilgængelige, der bandt ham” (41). Hans tanker om Nordpolen synes å være samsvarende med 1800-tallets imperialistiske polarekspedisjoner, og romanen speiler retorikken fra 1800-tallets ekspedisjonslitteratur:

Basis var nøgterne, videnskabelige undersøgelser og beregninger, og der var ikke tale om nogen form for metafysik eller religiøs mystik, her var ingen eventyrlig hval eller andre af fantasiens misfostre, men et defineret mål, som ganske vist flyttede sig, men ikke mere end det var til at styre. Her var først og fremmest et terra incognita, som skulle afdækkes og tages i besiddelse, og de der kom for at erobre, var ikke barbarer eller primitive fangstfolk, men veluddannede voksne, erfarne, rationelle hvide mænd. Anført af et geni. (96)

349

Vi ser imidlertid at retorikken fra polarlitteraturen blir satt på noe spissen når det i god imperialistisk ånd konstrueres en kontrast mellom rasjonalitet og fantasi, mellom

³⁴⁹ Det er interessant å merke seg at Hjalmar setter ekspedisjonen og dens mål i kontrast til skjønnlitteraturen han leser om bord. Hjalmars forhold til litteraturen behandles senere i kapittelet.

vitenskap og mystikk og mellom barbarer og velutdannede, rasjonelle hvite menn. Forståelsen av polområdet som et terra incognita, et område som skal erobres og tas i besittelse er typisk for 1800-tallets reiselitteratur.³⁵⁰ I reiselitteraturen fører dette erobringmotivet til at den reisende framstilles som maskulin og landskapet som skal besittes som feminint. Dette mønsteret er imidlertid ikke entydig når det kommer til reisende i arktiske strøk, noe blant andre Heidi Hansson problematiserer. Med eksempler fra den amerikanske Bayard Taylors reisebok fra Skandinavia,³⁵¹ viser Hansson hvordan det hun kaller ”gender of the North” varierer:

In Taylor’s text, the gender of the North is frustratingly elusive: sometimes feminine, sometimes masculine, sometimes neither, and the gendered position of the traveller constantly fluctuates in line with this.³⁵²

Rifbjerg skriver seg inn i den tradisjonelle diskursen med maskuline reisende og feminint, jomfruelig landskap når han skildrer ekspedisjonens mål og landskapet ekspedisjonen skal ta i besittelse:

Her ville det hidtil usete afsløre sig, her lå den hvide plet, som fra nu af også tilhørte ham. Det var her, han skulle blive en mand sammen med de andre, sammen med Nansen” (54); [...] de var, for at sige det sådan, mænd på en så usædvanlig måde, at det var mere end rimeligt at føle sig som ekstremt maskuline uanset den sociale placering. (60)

På den ene siden gjør denne ekspedisjonen at Hjalmars maskulinitet blomstrer: han føler at han er en mann. Skildringene av Nansen følger også dette mønsteret. ”Det var en kraftig mand, høy så det ud til og med et par sterke, dybe øjne, der stirrede uforfærdet frem over det buskede skæg. Det var den mand, der som student havde krydset fjeldene mellem Kristiania og Bergen [...]” (35). Nansen skildres som et lysende fyrtårn å følge. På den andre siden skjer det noe med Hjalmar i relasjonen til Nansen. I romanens begynnelse ser vi Hjalmar lese om Nansen i blader og aviser,

³⁵⁰ Ryall 2004; Bassnett 2002; Hansson 2006; Ikonen/Pehkonen 2003.

³⁵¹ *Northern Travel: Summer and Winter Pictures of Sweden, Lapland and Norway*. (1858).

³⁵² Hansson 2006: 19.

hans framtoning blir drømmende, ja, nesten feminin: ”Han sad ved bordet i belægningsstuen og bøjede hovedet over de blade, han nu fik tilsendt, mens han mellem tommel- og pegefinger drejede og drejede en lok af sit lyse hår. Hans øjne blev blanke og tørre [...]” (34).

Som Hansson finner i Taylor’s reiseskildring finner vi også en veksling i ”gender” i romanen. Dette henger imidlertid ikke sammen med hvorvidt de reisende begir seg aktivt inn i landskapet eller reiser gjennom det ovenfra og passivt; i Rifbjergs roman ser vi vekslingen mellom maskulin og feminin framtoning i forbindelse med det vi kan kalle det andre erobringstemet, som også er Johansens kjærlighetsprosjekt.

6.7.3. Erobringsprosjekt II: Kjærlighet

Hjalmar adopterer polardiskursens erobringstemet, men det blir tydelig at erobring dreier seg om noe mer enn Nordpolen. Hjalmar’s prosjekt i romanen er også å finne kjærlighet og tilhørighet. Han har gjennom hele romanen problemer med å finne tilhørighet og et passende objekt for sitt kjærlighetssøk. Hans avdøde mor dukker ofte opp i tankene hans, først som bilde på savn etter tilhørighet og røtter, senere som symbolet på en uforløst eller urealiserbar kjærlighet, som når bildet av prinsepiken glir over i bildet av moren. Hjalmar har ett stort og ett mindre kjærlighetsprosjekt i romanen. Hjalmar’s forelskelse i Nansen er romanens mest sentrale, dernest er det forelskelsen i piken som ligner en prins. Mellom Hjalmar’s to forelskelser kan vi se at han kanaliserte følelser i en annen retning, nemlig mot kahyttmusa. Om bord på Fram holder Hjalmar liv i ei mus, som han blir svært knyttet til.

Som vi har sett i Nansens og Johansens ekspedisjonsbøker, er ikke relasjonene mellom de reisende menn gjenstand for inngående betraktninger i bøkene. Det kan se ut som det er en uoffisiell kontrakt som tilsier at man ikke på noen måte skal utlevere sine medreisende. Hundene man bringer med seg blir derimot viet stor oppmerksomhet, men også bjørn og fugl skildres med innlevelse. Slik sett spiller kahyttmusa i romanen samme rolle som hundene gjør i reisebøkene:

”Som erstatning for de tegn på varmblodet liv han ikke lenger hadde for øje hver dag, dyrkede han en mus, der holdt til i mandskabslukaf’et” (72). Rundt denne musa utspiller det seg imidlertid noen besynderlige scener. Tømreren Arnljot som Hjalmar

deler lugar med beskylder han for å ha forelsket seg i musa, og det utvikler seg nærmest et trekantdrama omkring den: “- Man forelsker sig i noget, og selvom det kun er en mus, bliver man sindssyg. Og jeg vil ikke finde mig i det. Tømrerens løftede blikket og så på ham. – Du må finde noget andet å kaste din kjærlighed på” (74).

Det er en tvetydig melding om kjærlighet Arnljot sender ut; for det første hevder han at kjærlighet og forelskelse per se ikke hører hjemme om bord, man blir sinnssyk. Deretter oppfordrer han Hjalmar å finne et annet objekt for sin kjærlighet, noe som først ser ut som en invitasjon. Dette forsterkes av den freudianske symbolikken når musa forsvinner inn i tømrerens bukse og Arnljot og Hjalmar braker sammen i en slags dans: ”De havde fat i hinanden og dansede nu sammen, selvom der slet ikke var plads”(75). Den følelsesladde svingomen ender, de setter seg på køya og Arnljot prøver å forklare hvorfor han ikke tåler at Hjalmar liker musa: ” – Der er meget du ikke forstår. Men jeg skal prøve at forklare dig det, mænd skal ikke elske mus, de skal elske mennesker” (75). Dialogen fortsetter så i billedlig tale.

- Jeg tror, du er forelsket i ham.

Ingen af dem var i tvivl om, hvem ”ham” var, alligevel sagde han:

- Hvad mener du?

- Jeg tror du er forelsket i ham overmusen...ligesom os andre.

- Vrøvl.

- Jeg tror, han har forført dig [...]. (76)

På den ene siden speiler romanen ekspedisjonslitteraturen når Hjalmar knytter seg til et av skipets dyr; på den andre siden leker Rifbjerg med dette motivet når han gjør objektet til en mus. Enda lenger strekker ironien seg når Nansen blir omtalt som overmus og mannskapet hans tussete disipler. Hjalmar og Arnljots dans omkring musa peker imidlertid fram til en annen dans for Hjalmar, den gang på isen med ”overmusen”, Hjalmars store kjærlighetsprosjekt i romanen.

Når Nansen og Johansen må oppgi erobringen av Nordpolen og gjøre vendereis, ser vi erobring i et nytt perspektiv. Allerede før ekspedisjonen ser vi at Hjalmar kobler kjærlighet til oppdagerferder, om Stanley og Livingstones møte tenker han at: ”[...] følelsen mellem de to mænd måtte i det øjeblik have lignet kærlighed, andet ord

kunne han ikke finde” (41). Hjalmar har visst at han elsker Nansen siden denne spurte han om å bli med til Nordpolen. Når Nordpolen nå er tapt, vender de seg mot hverandre og en annen form for erobring. Rifbjerg tar erobringmetaforikken og den tradisjonelle kjønnete terminologien i polardiskursen et hakk videre når han lar Nansen nærme seg Johansen i soveposen:

– Bjørnefedtet, hviskede den store mand bag ham, ræk armen ud efter bjørnefedtet. Jeg vil jo ikke gøre Dem ondt, Johansen, det er det sidste jeg vil, det eneste jeg ikke vil, er at gøre Dem ondt... Den ild, der omsluttede hans lænder, da lagene af tøj var trukket ned og op, blev stærkere og stærkere, og da den silkebløde flamme nåede det inderste punkt i hans krop, udstødte han et langt skrig eller råb, der rummede alt, hvad han ikke kunne sige [...]. (117)

For Hjalmar er kjærligheten som en dans. Første gangen, på ballet, er han kun tilskuer når den majestetiske piken danser. Siden ser vi Arnljot og Hjalmar i noe som ligner dans på lugaren. Når Hjalmar møter sin første isbjørn, sammenligner han bjørnen med en romanfigur han har lest om, Heathcliff, fra Emily Brontës *Wuthering Heights*. Bjørnen byr seg til han - ”Her er jeg, tag mit, tag mig” (91) – og inviterer: ”[...] kun bjørnen med åbne arme, da den kom gående hen i mod ham. Som en opfordring til dans” (93). Den siste dansen får Hjalmar endelig ta del i, det er med Nansen på isen. Her ser vi en kobling mellom Hjalmar, Nansen og bjørnen Heathcliff i det Hjalmar kaller sin elsker Nansen for Bamse, og Nansen og Hjalmar danser sammen på isen – ”av og til dansede de sammen i skumringen” (118). Koblingen mellom Heathcliff og Nansen bringer tankene til umulig og ulykkelig kjærlighet, komplekse lidenskapelige forhold i tillegg til maktspill, intriger og dominans.

Som en følge av kjærlighetsforholdet blir Johansen og Nansen dus, men for Hjalmar er Nansen mer lunefull enn polarnaturen. Nansen veksler mellom varme og kulde, nærhet og distanse. For Hjalmar, som har tatt skrittet inn i dette nye følelsesmessige landskapet er dette vanskelig å takle:

Han kunne nå stjernene. Det havde han følt før, men nu var følelsen håndgribelig. Derfor forstod han heller ikke, at Nansen, når han mindst ventede det, vendte ham ryggen. [...] En gang i mellem, når han følte sig ladt i

stikken, oplevede han en sær trang til at tage alle de ord i munden, de normalt kærtgende hinanden med, og spy dem ud forvrengede eller med det pålydende, de ellers havde i vulgær sammenhæng.” (119)

I skildringen av forholdet mellom Hjalmar og Fridtjof spiller Rifbjerg på polarlitteraturens kontrastering av natur og kultur. Mennene opplever en sterk frihet borte fra samfunnets konvensjoner, og bildet av mennene sammenlignes med det romantiske bildet av ”the noble savage”: ”De ikke alene lignede, de optrådte også som vilde – eller sådan som de forstod de vildes optræden – og midt i alt det hvide, var de traninsmurte og sotede fra top til tå som to arktiske negere på skovtur” (118). Det er interessant å merke seg hvordan de har fjernet seg fra Hjalmars egen oppfatning av den ekte polarhelten, den veludannede, rasjonelle hvite mann. I polardiskursen er naturen å ligne med det ekte, sanne og virkelige og det er her forholdet mellom mennene blomstrer. Jo lengre fra sivilisasjonen de befinner seg, jo bedre fungerer det. Johansen har fått sin ønskedrøm oppfylt, for han er dette det sanne og virkelige. For Nansen kan dette forholdet bare høre til polartraktene, det er ikke snakk om varig kjærlighet, noe som blir tydelig etter hvert som de nærmer seg iskanten og sivilisasjonen:

Af og til kom der noget næsten forretningsmæssigt strengt og stramt over Nansen. Han blev kommanderende, utålmodig, indimellem ligefrem vrissende. Det var også, som om han, uden at sige det, pukkede mere på sin alders værdighed og overordnede status end nogensinde før. (122)

For Hjalmar er ikke dette bare et kjærlighetsprosjekt som mislykkes, for han er det selve ønskedrømmen, hans livsskjebne som nå faller i grus: ”Det havde været en forberedelse, vidste han nu, hvorfor skulle fuldbyrdelsen, og det der fulgte, så ende i en afvisning [...]?” (123). Og når hans livsskjebne og ønskedrøm oppleves som noe som ikke har livets rett, er det et direkte skyts mot Hjalmars identitet:

Var det virkelig muligt, at forførelsens genstand kunne udpeges som synderen og ikke omvendt? Tanken blev ved med at plage ham og voksede sig efterhånden så stærk, at den næsten overdøvede alt andet og fik hele hans liv til at tage sig ud som et bedrageri. Ved at give sig søgende hen, ved hele tiden

at famle sig frem, hadde han skabt et spor, der som sneglens var fuldt af slim, og som den hadde han en byrde på ryggen, der var sammensat af lige dele velkommen, men utilstedelig lyst og ambition og sydende skyldfølelser, som han ikke kunne skille sig af med uden at dø. (124)

Her alluderer teksten muligens til Henrik Wergelands dikt ”Pigen paa Anatomikammeret” (1837), der en fattig pike obduseres. Som prostituert ble hun og andre piker med lignende skjebner utstøtt og latterliggjort av samfunnet: ”Dem Skjebnens Haand for haardt vel tog/og Syndens Spor dem overjog/som Sneglens Sliim paa Løvet”.³⁵³ Som for Hjalmar synes synden som et slimete spor over kroppen. Allusjonen kaster et trist lys over forholdet mellom Hjalmar og Nansen, det dreier seg om utnyttelse, utstøtelse og seksuelle tabuer. I likhet med piken på anatomikammeret kommer Hjalmar sine erfaringer til å føre til hans død.

At dansen er over for Hjalmar, blir klart like etter. Scenen som utspiller seg kjenner vi fra ekspedisjonsbøkene: som Livingstone og Stanley møtes Nansen og Jackson, og nå er det en annen dans, sivilisasjonens dans, og den er ikke for Hjalmar: ”[...] han syntes han hørte stemmer, og han så de to mænd danse om hinanden, de trådte ét chassé og to chassé og slog ud med armene, og der var også musik [...]” (130). Tilbake i sivilisasjonen inntar Nansen en annen rolle med letthet, som ambassadør: ”[...] Nansen sad bagi med trekantet hat, epauletter og sabel. Han lignede det skønneste fastelavnsris, og da han trådte ud på fortovet, klirrede sporerne på hans støvlehæle så højt [...]” (133). Hjalmar blir tildelt en rolle, som kaptein i militæret, men han makter ikke å gå inn i den. Hjalmar sine ønskedrøm og livsvei er tapt. Han ser sitt eget liv som i revy:

En mærkelig tidsfornemmelse sneg sig ind over ham, han begyndte å opleve alting i etaper. For sit indre øje så han sin tilværelse katalogiseret. Der var barndommen, skoletiden, gymnasiet, rekruttskolen, ”Fram”, Nansen, Kristiania. Der var Nansen. Hver gang han nåede til ham, faldt rammerne af om det billede, han hadde dannet sig, og i stedet for så han noget udflydende,

³⁵³ Havnevik 2005. *Den store norske diktbogen*. S. 174-175.

konturløst, i hvis kerne et eller andet ubestemmeligt, eller noget han ikke vovede at se, lå og glødede. (134)

Hjalmars fall etter hjemkomsten skyldes flere tap. Viktigst er tapet av kjærligheten og Nansen. Dernest er det tap av tilhørighet, han ser forsvaret som en lek, ikke som en trygg base. Historien han har skrevet kaller han et falsum og han har tapt sikkerheten han følte på skiene og med riflen. Han har tapt kombinasjonen av opphisselse og kontroll han følte i polartraktene, da han og Nansen var prisgitt hverandre og kjempet for å overleve. Han forsøker å kjøpe kjærlighet, men "[...] der var ikke noget, der virkede, han faldt udmattet om på en klam madras, og da han lukkede øjnene, så han tæppe efter tæppe af skinnende nordlys drage forbi, indtil bevidstløsheden overmandede ham og slukkede det hele" (140).

Sammen med skiene har riflen for Hjalmar utgjort en kjerne av trygghet og sikkerhet. Det var ved hjelp av disse verktøyene han nådde fram til sitt mål: Nansen og forsøket på å nå Nordpolen. Riflen ble i tillegg det som gjorde at Nansen først og for alvor la merke til Hjalmar, hans skyttertalent førte han raskt opp av fyrrommet, helt til hierarkiets topp. Gjennom riflen opplevde Hjalmar også den opphisselse og beruselse som følger av makt, både gjennom jakt, men først og fremst da han redder Nansen fra et bjørneangrep. Riflen fungerer i romanen som et fallossymbol, et bilde på maskulinitet og kontroll. Et frampek mot det erotiske eventyr finner vi når Nansen og Hjalmar legger seg til for å sove, og Hjalmar kjenner

Nansens skæg, den tunge sælhunde-bart, befandt sig ca. femten centimeter fra hans eget hageskæg, og før de skutede sig til rette og lukkede øjnene, så han ind i en verden så dyb og sammensat, at han et øjeblik måtte holde vejret og følte en trang til at beskytte, der var så umiddelbar, at han flyttede hånden for endnu en gang at sikre sig, at riflen lå, hvor den skulle [...]. Han mærkede det blanke løb under vantefingrene og lod dem løbe kærtegnende frem og tilbage. (107)

Det er ganske typisk for romanens symbolbruk at det nettopp er ved hjelp av denne riflen, som er en gave fra Nansen, at Hjalmar avslutter sitt liv:

Han sad stille og lod kærtegnende hånden glide op og ned ad riflens løb. Så afsikrede han våbnet, løftede foden og stak sin storetå ind i aftrækkerbøjlen. Akavet bøjedede han sig frem og fik løbspidsen anbragt i munden. Han smagte olie og konsistensfedt og hårdhed. [...] Han så sergenten og Arnljot. Han hulkede halvkvalt og nævnte et navn. Han tænkte desperat på sin mor og pigen med de brede skuldre og den åbne hånd i græsset i lysningen ved stien. Han var forvirret. Han tænkte ikke. Han skød sig. (140)

6.7.4. Språk, litteratur og identitet

Hvem er Hjalmar i romanen og hvorfor må han dø? Det er et spørsmål som naturlig nok har opp tatt kritikere og lesere. Det ser ut til å være en nærmest allmenn oppfatning at romanens selvmord kommer som en følge av Nansens avvisning. Romanen blir altså lest som en ulykkelig kjærlighetshistorie. Elisabeth Oxfeldt har en litt annen tilnærming til Johansens død, i det hun ser det slik at Johansen ikke behersker språket, han evner ikke å skrive sin livshistorie og dermed må han dø.³⁵⁴ Språk og litteratur har en sentral plass i romanen, vi ser dette tematisert allerede i Hjalmars skoletid. Han blir vurdert til å ha et godt hode og får dermed sjansen til videre skolegang. Det er særlig realfagene han har lett for, mens han sliter med litteraturen og språket. Det er ganske paradoksalt at Hjalmar, med sine sterke, men samtidig litt svevende drømmer, har problemer med det drømmeaktige språket han finner i skjønnlitteraturen. Det er vanskelig for Hjalmar å forholde seg til at diktning ikke er forpliktet av virkeligheten, at den er utilregnelig. Han foretrekker de matematiske og vitenskapelige endegyldige sannheter, av lesestoff velger han aviser, som han ser som formidlere av virkeligheten: ”Her var det mulig å forholde seg til virkeligheten og samtidig oppleve den spænding, han følte, når han læste litteraturen, men som han ikke forstod til bunds og derfor følte mistro til” (31).

Til sist finner han fram til skjønnlitteraturen likevel, om bord på Fram er han både frastøtt og tiltrukket av biblioteket. Han opplever at lesing utvider hans horisonter: ”Det var, som om han pludselig opdagede en side hos sig selv, han ikke kendte, og det følte både skrækindjagende og opløftende” (88). Bøkene han leser speiler hans følelser, hans lidenskaper, det han selv ikke har kunnet sette ord på. Når Hjalmar

³⁵⁴ Oxfeldt 2004: 36.

leser, slipper han den matematiske, vitenskapelige beregning han ellers foretar seg, og lever med historien, føler med den. Jeg tolker hans dragning mot litteraturen som en dragning mot lidenskapene, ønskene og drømmene som finnes i hans indre, men som han ikke har forholdt seg åpent til. Spesielt tydelig er dette når en ser hvilke bøker han leser: *Stormfulle høyder*, *Vildanden*, *Moby Dick*, *Onkel Toms Hytte*, *Madame Bovary* og *Huckleberry Finn*.

Om Hjalmar ikke behersker å snakke om bøkene, viser han at han har tatt til seg og forstått hva de handler om. Kanskje kan han ikke tale med Nansen om tematikken i *Madame Bovary*, men han omsetter selv lengselen som romanen dreier seg om i praksis. Kanskje kan han ikke sette ord på og diskutere hva han synes om *Huckleberry Finn*, men han

[...] oplevede [...] indimellem sig selv som Huck Finn og den store mand som Nigger Jim og så deres egen rute som en tur ned en anden flod end Mississippi, en hvid åre, der skulle have ført dem et bestemt sted hen, men valgte en anden kurs, der viste dem områder, ingen af dem havde set før, og afslørede følelser, hvis styrke han aldrig ville have drømt om at finde i sig selv. (127-128)

Når det kommer til selv å skrive om sine opplevelser, opplever han det som problematisk:

Ikke fordi han ikke kunne skrive, og opplevelsene ikke var der, de var der jo dag for dag, den ene etter den anden, og der var ikke noget besvær ved at få dem ned på papiret. Men undervejs var det, som om de slog tilbake, der var en sejhed i den, der greb ham i struben og truede med at kvæle ham (137).

Det Hjalmar opplever som problematisk virker å være selve begrepet, eller idéen: "[...]”Bogen”, han hadede det navn, ”bogen”, ”bøger” det var til at brække sig over, for hvad stod der i dem? Ikke andet end det alle og enhver vidste i forvejen eller kunne gætte sig til. ”Bogen”, den var et falsum, et paradenummer, fup” (138). Det er interessant at det denne gangen ikke er skjønnlitteraturen han raser over, men en dokumentarisk bok som skal handle om virkeligheten. Og det han raser over er ikke at

boka er tvetydig eller uforståelig, det er nesten motsatt: at den ikke rommer *noe mer* enn det man allerede vet. Hjalmar kan skrive om ekspedisjonen, men han kan ikke skrive *sin* historie. Og det han kan skrive, vil være ”en afglans” (137). For Hjalmar er det snakk om realiseringen av seg selv. Når Nansen avviser han, har ønskedrømmen mistet sitt objekt. Dermed står Johansen igjen uten noe.

Tidlig i romanen opplever Hjalmar at han har en ønskedrøm, en livsvei. Dette utgjør kjernen i hans identitet. Under ferden over isen realiseres dette: i forsøket på å nå Nordpolen, være del av noe stort og viktig; og ikke minst i kjærlighetsforholdet til Nansen. For Nansen var dette et pragmatisk forhold, og hjemme igjen ifører Nansen seg en ny maske og lever ubekymret videre. Denne masken blir latterliggjort i romanen når Nansen sammenlignes med den deiligste påfugl. Nansens totale tilpasning til kulturen og sivilisasjonen skildres når Hjalmar oppsøker han for siste gang:

Nansen trådte du gjennom en dør iført et gråt sæt tøj med vest, han havde en rose i knaphullet og greb begge hans hænder. [...] Nansen flyttede hånden og anbragte den på brystet lige under rosen. De stive ord skabte ingen åbning, hvad var der at sige? Skrivebordet var som en eksercerplads, kønnet kommanderet i flyverskjul. Ovenfra kom sangen igen. (138)

Dette er dødsstøtet til Hjalmar's håp. Hans identitet er ikke den postmoderne, som består av ulike roller og masker. Hjalmar Johansens identitet er knyttet til livet i isen, sammen med Nansen. Dette understrekes i romanen når Rifbjerg kaster om på rollene slik vi kjenner dem fra ekspedisjonslitteraturen. Rifbjerg lar Hjalmar redde Nansens liv i to kritiske situasjoner, først i et bjørneangrep, deretter når Nansen reker avgårde med kajakken. I disse situasjonene er Hjalmar nærmest beruset av maktfølelse og i elskovsscenen som følger har Hjalmar kontroll. I Nansens og Johansens egne verk om Fram-ekspedisjonen skildres også disse kritiske situasjonene; et bjørneangrep og en kajakk på avveie. Det er imidlertid Johansen som blir angrepet av bjørnen, og det er Nansen som svømmer etter kajakken med livet som innsats mens Johansen står hjelpeløs tilbake på iskanten. Med dette enkle grepet framstiller Rifbjerg Hjalmar som den virkelige helten på isen, og understreker hans tilhørighet der. Det er interessant at Rifbjerg, som hevder å ikke kjenne noe særlig til realia om ekspedisjonen, velger å

gjøre Hjalmar til den sterke og handlekraftige, slik vi har sett også Aase Kristofersen og Kyrre Andreassen gjøre.

6.7.5. Polarhelten rekontekstualisert

Strukturen i romanen er tradisjonelt tredelt etter mønster fra heltelitteraturen eller den klassiske dannelsesromanen: 1) hovedpersonen er hjemme, får en oppgave eller et kall og reiser ut, 2) hovedpersonen er på reise, 3) hovedpersonen kommer hjem. I heltelitteraturen omhandler andre del heltens ulike eventyr og utfordringer og i hjemkomsten returnerer helten med ny kunnskap. Som vi har sett spiller også ekspedisjonslitteraturen på dette mønsteret i sin konstruksjon av en heltemyte, men i romanen kommer Hjalmar hjem med innsikt som ikke lar seg omsette i praksis, noe som hindrer fullbyrdelsen av hans ønskedrøm og livsskjebne. Romanen spiller på og leker med tradisjonelle sjangertrekk i ekspedisjonslitteraturen, ikke minst når det kommer til polarheltene. Romanens fire første kapitler kopierer nærmest ekspedisjonslitteraturens etablering av en mytologi omkring personene, der alt i personens karakter og hans omgivelser tas til inntekt for en forståelse av naturlig storhet. Hjalmars skjebne blir tydelig for oss i romanen, han er forutbestemt til å bli polarhelt. Og i tradisjonen fra ekspedisjonslitteraturen fokuseres det også i romanen på elementer som erobring og maskulinitet. Ved å etterleve og adoptere erobrerens logikk, blir Hjalmar i romanen en oppdager og helt. Han blir endog framstilt som heroisk i flere episoder enn de vi finner i ekspedisjonslitteraturen.

Likevel er oppfatningen både i Danmark og Norge at Rifbjerg med *Nansen og Johansen* utfordret den norsknasjonale forståelse av polarhelten, og dette skyldes sannsynligvis ikke at Nansen blir beskrevet som en deilig påfugl etter hjemkomsten. Det er nok romanens kjærlighetsforhold mellom Hjalmar og Nansen som har falt norske kritikere tungt for brystet. Betyr dette at man leser romanen som mer enn fiksjon? Rifbjerg har i flere intervjuer understreket at han ikke har gjort grundige kildestudier, og at dette er en roman. Til sammenligning ble også Sundmans Andréeskikkelse i Sverige oppfattet som ”den sanne” eller ”riktige”, men Sundman hadde da også det som mål med romanen. Ifølge Ryden ville Sundman ”[...] bli betraktad som den som visste bäst og som den som nu en gång för alla tagit över

berättelsen om den korta luftfärden 1897”.³⁵⁵ Sundman gikk nøye til verks i innsamlingen av biografisk materiale til boka: han studerte skriftlige og muntlige kilder, besøkte aktuelle steder, utstillinger og mennesker.³⁵⁶ Når Sundman sier om sine karakterer: ”Jag ser vad de gör, jag hör vad de säger, jag ser ansiktenas minspel och fingrarnas rörelser. Om detta kan jag berätta. Därutöver vet jag ingenting – spekulationer i ”inre förlopp”, känslor, vilja och orsaker måste förbli spekulationer”,³⁵⁷ så gjør han også krav på å fortelle den sanne historien.

Rifbjerg utgir ikke sin fortelling for å være sann, og i motsetning til Sundmans roman er ikke *Nansen og Johansen* uttalt kritisk til ekspedisjonens gjennomførelse og heller ikke til Nansen som ekspedisjonsleder. Likevel har Rifbjerg selv ytret ønske om å pirke litt ved Nansen som ikon. I et intervju i *Dagsavisen* 12.03. 2003 forteller Rifbjerg at han hadde samtidens overmenneskementalitet i bakhodet når han skrev *Nansen og Johansen*:

Erobringen av nytt land kalte på de store helter. Nietzsches overmenneskefilosofi var velkjent og utbredt. Herrementaliteten lå og vaket i kjølvannet av de imperialistiske erobringene. Dette kan også kalles prefascistiske strømninger. Og en mann som Fridtjof Nansen var sikkert ikke upåvirket av dem. Det som var så fantastisk heldig for Nansen var at han ble engasjert i flyktningshjelpen, sier Rifbjerg [...].

I NRK's *Kulturbeitet* 11.03.2003 understreker han også dette: ”Disse overmenneskene har lenge fascinert meg, de fikk jo en guddommelig status, og det er dette bildet jeg vil pirke litt ved, for nettopp å gjøre dem menneskelige”. Om Nansen i Rifbjergs roman er blitt mer menneskelig etter å ha gjort nytte av bjørnefettet, kan nok diskuteres. Kanskje er det heller motsatt? I *Slik talte Zarathustra* skildrer Nietzsche overmennesket som en som har en iboende kraft og vilje til makt, et menneske som velger livsbejaelsen i både lyst og lidelse. Overmennesket er skapt til å ha makt over andre, han mestrer sine lidenskaper og setter sin vilje inn på å fylle livet med mening. De fleste er derimot undermennesker, de er skapt til å bli styrt. Idéen om

³⁵⁵ Rydén 2003: 528.

³⁵⁶ Rydén, op.cit: 529.

³⁵⁷ Rydén, op.cit: 571.

overmennesker og undermennesker er hos Nietzsche dessuten deterministisk: mennesket er født til enten det ene eller det andre.³⁵⁸ I Rifbjergs roman står det eksplisitt at Hjalmar er født til å bli ledet av andre – han er, etter Nietzsches begreper, dermed et undermenneske. Nansen står i romanen som selve symbolet på overmennesket: den som er skapt til å ha makt over andre, som mestrer sine lidenskaper, overlever og vier resten av sitt liv til å gjøre verden bedre. Til tross for påfuglhabitten. Er Nansen dermed mer menneskelig, eller skal vi lese romanens framstilling av Nansen som overmenneske som ironi?

Tar vi den norske kjølige mottakelsen i betraktning, kan vi uansett slå fast at Rifbjerg har lyktes i å pirke ved noe. Om ikke akkurat romanens framstilling rammer det norske heltebildet av Nansen, så kaster den kjølige mottakelsen lys over den nasjonale oppfatning av polarheltene. Den negative mottakelsen tror jeg skyldes to forhold. Det ene er den, muligvis ikke bevisste, nasjonale oppfatning at polarhelter ikke kan være homofile, og at man føler at påstanden om homoseksualitet undergraver den nasjonale ære og selvfølelse som er fundert på maskuline gjerninger. R.W Connell viser i *Masculinities* til den vestlige kulturtradisjonens syn på homofili og peker på hvordan homoseksuell praksis, i en heteroseksuell kultur, diskrediterer maskuliniteten.³⁵⁹ Polarforskningen som kulturelt fenomen, og følgelig også polarfarerne, har blitt forstått som typisk maskuline, i likhet med andre ”men of the frontier”,³⁶⁰ altså menn som reiser ut i intet og erobrer land. I amerikansk historie er ”the frontier” begrepet for den ytterste bosetting mot vest og er knyttet til koloniseringa av den amerikanske urbefolkninga og dens land. I videre forstand brukes ”the frontier” i forbindelse med imperialism og oppdagerferder og sees gjerne som krysningpunktet mellom sivilisasjon og primitivisme. I dette området har det vært menn som har ferdes, og bragdene de har utført kan dermed forstås som maskuline.

For å bruke Connells begreper, har det vært snakk om både essensiell maskulinitet og normativ maskulinitet; både hvilke egenskaper en regner som maskuline og en forståelse av hva menn *bør* være. I norsk polartradisjon kan vi knytte essensiell

³⁵⁸ Nietzsche. 1999. *Slik talte Zarathustra*.

³⁵⁹ Connell, R. W. 1995:37.

³⁶⁰ Connell, op.cit: 185,

maskulinitet til blant annet fryktløshet, fysisk og mental styrke, intelligens og utholdenhet. Dette er egenskaper en polarhelt bør ha. Når det gjelder normativ maskulinitet, hva menn bør være, kan vi trekke fram flere av de samme egenskapene; men i tillegg bør de være lojale – og heterofile, dersom vi tar utgangspunkt i mottakelsen Rifbjergs roman fikk i Norge. Når Rifbjerg lar polarheltene møtes seksuelt i soveposen, når Hjalmar lever ut sine følelser i polarnatten og vil kalle sin elsker ”pik” og ”røv”, og når Nansen famler etter bjørnefettet, er dette i strid med vårt bilde av polarfarernes maskulinitet, til tross for at Hjalmar i romanen både føler seg meget maskulin og utfører flere heltegjerninger.³⁶¹ Kroppslighet og irrasjonalitet hører etter den vestlige kulturtradisjon det kvinnelige til.

Den andre årsaken til at romanen blir beskrevet som utfordrende, er mer rettet inn på *litteraturen* om polarheltene og de forventningene man har til den. Kjærlighet og erotikk er ikke vanlige motiver i den polare ekspedisjonslitteraturen, den skildrer ikke-seksualiserte mannsfellesskap, til tross for at det var snakk om *år* de var ute i isen. Relasjonene mellom mennene skildres som til dels personlige, men ikke seksuelle. Som vi så i kapittel 2.4. er de erotiske elementene, dersom de overhodet eksisterer i den polare ekspedisjonslitteraturen, relatert til naturen når denne skildres i feminine termer. Dette er et relativt vanlig trekk ved annen reiselitteratur, reisende menn tenderer ifølge Susan Bassnett mot å erotisere det ukjente, noe som i imperialismens gullalder resulterte i at store deler av kloden ble seksualisert.³⁶² Denne erotiseringa har vi imidlertid tydeligst sett i forbindelse med de sørlige og østlige områder.

Rifbjergs bok er ingen ekspedisjonsskildring, men en roman, og ifølge Melberg er seksualitet et vanlig motiv i det han kaller romanreiser.³⁶³ I likhet med i den dokumentariske reiselitteraturen finnes det også i den fiktive litteraturen reiser til det Melberg kaller Intet – det er isen eller ørkenen. Men i motsetning til i reiselitteraturen mener Melberg at ”[r]omanreisen til og inn i ørkenen synes uten unntak å lede til varianter av nihilisme”,³⁶⁴ og at Intet kan være et erotisk sted, gjerne homoerotisk.³⁶⁵

³⁶¹ Rifbjerg. 2002: 60.

³⁶² Bassnett. 2002: 229.

³⁶³ Melberg 2005: 127-152.

³⁶⁴ Melberg 2005: 138.

Han kommer ikke med noen eksempler på erotiske reiseromaner som utspiller seg i isen, men som en reise til Intet, kunne kanskje Rifbjerg roman være det?

Seksualitet og homoseksualitet er ikke et uvanlig motiv i skjønnlitteraturen, derfor skulle man ikke tro at det er homoseksualiteten i seg selv som oppleves problematisk i Rifbjergs roman. Når *Nansen og Johansen* vekker oppsikt, er fordi den kobles med polarekspedisjonene og polarhelter, og at dette leses som sannhet. Romanen ligger tett opp til historien, vi kan altså si med Melberg: ”Reisen bidrar til å oppløse romanen som fiksjon”.³⁶⁶ Melberg mener å finne i sine studier av romanreisen at ”de dokumentariske innslagene brer seg ut på fiksjonens bekostning. Romanen blir et virkelighetsarbeid mer enn et fantasiarbeid [...]”.³⁶⁷ I dette tilfellet er det altså de dokumentariske innslagene i form av biografiske personer og historiske fakta som brer seg ut: Fram-ekspedisjonen som historisk hendelse og Nansen og Johansen som historiske personer bidrar til å oppløse romanen som fiksjon, i tillegg til at Rifbjergs roman speiler ekspedisjonslitteraturens myter og mønstre.

Ved å leke med tradisjonelle sjangertrekk i ekspedisjonslitteraturen og spille på våre oppfatninger av oppdagerferder og oppdagere, er denne romanen en kommentar til polarlitteraturen. Rifbjerg overdriver, ironiserer, snur på hodet. Det at Rifbjerg bruker disse sjangertrekkene og skriver seg opp mot ekspedisjonssjargongen, får en helt annen funksjon i en moderne roman enn i en reiseskildring. Når romanens karakterer bruker retorikken vi kjenner fra ekspedisjonslitteraturen, oppleves det som kritikk av den opprinnelige betydningen. Derfor leser jeg Rifbjergs rekontekstualisering av ekspedisjonen og polarhelten som en utfordring, ikke nødvendigvis av norsk polarhistorie eller polarheltene, men av den tradisjonelle *litterære* forestillingen av myten om oppdageren og stereotypene i ekspedisjonslitteraturen.

³⁶⁵ Eksemplifisert bl.a. med Ari Behns roman *Bakgård*.

³⁶⁶ Melberg 2005: 151.

³⁶⁷ Melberg 2005: 152.

Kapittel 7. Avsluttende refleksjoner

I det foregående har vi sett Fram-ferden fra flere sider. De dokumentariske ekspedisjonsberetningene har bygd opp og etablert en mytologi om polarlandskapet, men først og fremst om polarhelten. I *Fram over Polhavet* hamrer Nansen fast den nasjonale, kulturelle og symbolske betydning reisen har. Som en norrøn sagahelt har Nansen ført sine menn ut i det ukjente, med Norges flagg har han utført denne heldetåden. Johansens spenningshistorie i *Selv-anden paa 86° 14'* understreker ekspedisjonens maskuline aspekt, og han skriver ferden inn i heltemytologien på sin måte. Den lojale Sverdrup og den litt kritiske Nordahl befester den maskuline diskursen i sine verk: begge gjør bruk av grep som forsterker den nasjonale diskursen og heldediskursen i fortellingen om Fram-ekspedisjonen, men disse tekstene nyanserer også ferden noe. Gjennom Sverdrups tekst får vi implisitte hint om en humørsyk og kontrollerende ekspedisjonsleder og Nordahls verk forteller en litt mindre harmonisk og rosenrød historie om hverdagen om bord på Fram gjennom de årene ekspedisjonen varte.

Nansen skapte, som Alnæs peker på, en litterær tradisjon for ekspedisjonsberetninger i Norge, og denne er konsentrert rundt heltehistorien: "[...] om nordmenn som overviner store farer og gjennomfører et viktig oppdrag".³⁶⁸ Men der Alnæs forenkler og ser den litterære tradisjonen som oppsto etter Nansen som et mønster av populærlitteraturen, konsentrert om erobringer og rekordjag,³⁶⁹ mener jeg lesningene av ekspedisjonsberetningene etter Fram-ekspedisjonen viser at Nansen etablerte en mye mer kompleks diskurs. Hans ekspedisjonsberetning er en mytopoesis, en myteskaping som omfatter det nasjonale og det individuelle, polarlandskapet og den ensomme reisende som har et kall. På hver sin måte har vi sett at annenposisjonsberetningene befester dette.

Reiselitteraturteorien viser til at den reisende, som i min definisjon er lik med fortelleren, skaper seg selv som hovedperson i teksten. Det har vi sett Nansen gjøre i *Fram over Polhavet*. Det er derfor interessant å se at annenposisjonsberetterne ikke

³⁶⁸ Alnæs 2008: 41.

³⁶⁹ Alnæs 2008: 47.

skaper seg selv som hovedperson, men at de reskaper ekspedisjonslederen som helt og hovedperson i sine tekster – selv om vi her finner sprekkdannelser i det offisielle bildet. Selv i Børge Ouslands moderne ekspedisjonsberetning fra 2008, ser vi at Nansen nærmest får rollen som tekstens hovedperson. Slik har ekspedisjonsberetningene etter Nansens ekspedisjon bygget opp en sannhet om Fram-ekspedisjonen og dens heltedådige leder, en sannhet som har overlevd helt fram til Ouslands moderne dobbelnarrativ.

Selv om Fram-ekspedisjonen ikke har generert mange second journeys, har fortellingene om Fram, Nansen og Johansen i over hundre år trigget fantasien. Vi har sett på flere skjønnlitterære verk som har Fram-ekspedisjonen som utgangspunkt og bakgrunn. Flere av disse fokuserer på faktorer som maskulinitet, heltedåd og relasjoner mellom mennesker under ekstreme forhold, altså langt på vei de samme punkter vi ser at de dokumentariske reisebøkene kretser rundt. Således skriver de seg inn i den samme diskursen om polarekspedisjoner. Et interessant aspekt er imidlertid at både Kristofersen, Andreassen og Rifbjerg ”avslører” at Hjalmar Johansen var ekspedisjonens sterkeste kort og uunnværlige skikkelse – selv om Rifbjergs framstilling av Hjalmar er tvetydig. I tillegg ser vi at – minst – to av de skjønnlitterære verkene tematiserer en homoerotisk forbindelse mellom Fridtjof Nansen og Hjalmar Johansen. Det er interessant at nettopp dette motivet dukker opp i flere av verkene som er fiksjonsverk og dermed står fritt i forhold til historien og de virkelige hendelsene. Er det umulig å tenke seg to menn dele sovepose uten erotiske undertoner eller er det det nærmest ”forbudte” med koblingen mellom nasjonalhelter og homofili som virker tiltrekkende?

Vi så at Rifbjerg ytret ønske om å rokke ved de ikoniserte polarheltene, pirke i idéen om overmennesket. Vi kan altså slå fast at det finnes korrigerende stemmer til hyllesten av polarhelter, oppstått fra et behov for se kritisk på Nansens ubestridte posisjon som ”den ranke mann med Norges merke”, slik Bjørnson beskriver han i hyllestidiktet vi så innledningsvis. Det betyr likevel ikke at disse stemmene – hittil – har skapt en ny diskurs og et nytt bilde av Nansen. Den tydeligste korrigerende stemmen, Rifbjergs, møter motgang i Norge – ikke bare i journalistisk litteraturkritikk og blant polarentusiaster, men også i den stadige strømmen av polarlitteratur som fortsatt kommer ut, og der det er hyllesten, mytologien og heltene som gjelder.

Fortellingene om Fram-ekspedisjonen og Fridtjof Nansens og Hjalmar Johansens sledeferd er ikke døde. De ligger som en gjenklang i nye nordpolsekspedisjoner og i steder de la under seg. Som et eksempel på det siste kan en se på lyrikeren Gunnar D. Hansson, som i 2009 ble med en svensk polarekspedisjon som skulle kartlegge den undersjøiske fjellkjeden Lomonosovryggen, som strekker seg fra Grønland til Sibir. Hanssons mål med å bli med på denne ekspedisjonen var å se om det fantes litteratur i Arktis, eller om det gir mening å snakke om en arktisk poetikk.³⁷⁰ Og her, i Arktis, fant Hansson følgende to størrelser:

Från augusti 1896, Franz Josefs Land

På en dimhöljd ö utan namn
stiger den f.d. eldaren och fångvaktaren
Hjalmar Johansen i land från sin sälskinnskajak,
strax därefter Frithiof Nansen, den i andras närvaro
obestridde, deras villkor identiska,
den tre år långa isvandringen är över. Tills vidare.
Långt senare: den stora råken öppnar sig.
Självmod. Nobelpris.³⁷¹

Hanssons dikt fokuserer, i likhet med den øvrige skjønnlitteraturen i megateksten omkring Fram-ekspedisjonen, hovedsakelig på forholdet mellom Nansen og Johansen. I den stemningsfulle førstelinja møter vi en navnløs øy skjult av tåken. I dette ingenmannslandet går Johansen og Nansen i land. Johansen skildres som en forhenværende fyrvokter og fangevokter. Johansen fikk som kjent hyre som fyrvokter om bord på Fram, og tidligere hadde han også jobbet som kontorist ved Bratsberg Amtskontor, der arbeidsoppgavene hovedsakelig besto i å jobbe i Skien fengsel, som

³⁷⁰ <http://www.gp.se/kulturnoje/litteratur/1.302031-gunnar-d-hansson-lomonosovryggen>

³⁷¹ Hansson. 2009. *Lomonosovryggen*.

vaktmester, materialforvalter og ansvarlig for fangenes bespisning.³⁷² Det er interessant at Hansson gjør et poeng av Johansens tidligere yrker. Kontrasten mellom arbeideren - fyrvokteren og fangevokteren – og vitenskapsmannen Nansen blir dermed tydelig. Likevel lar Hansson Johansen gå først i land, noe som kan tyde på at Hansson opphøyer Johansens betydning og verdi i forholdet mellom de to mennene. Ser vi tilbake på Kyrre Andreassens skuespill og Aase Kristofersens roman, husker vi også at begge disse framstilte Johansen som den sterke og trygge; nærmest ryggraden i prosjektet. Noe av denne tryggheten finner vi også i Hanssons dikt, ved at Johansen presenteres som en *vokter*.

Akkurat her, på Franz Josef Land, er “deras villkor identiska”, her er arbeideren og lederen på samme sted, på de samme vilkår. Arktis blir stedet for likeverd mellom menn – et sted der yrker og bakgrunn ikke har noen betydning. Dette øyeblikket av likeverd forlattes hurtig i diktet og på et direkte, nesten brutalt, vis skisserer Hansson mennenes videre så forskjellige skjebne: “[...] den stora råken öppnar sig. Självmod. Nobelpris”. Slutten er tvetydig. Kanskje viser Hansson til hvordan mennenes liv artet seg så forskjellig etter hjemkomsten: den ene opplever et fall og begår selvmord; den andre opplever suksess og får Nobelprisen. Eller kanskje foretar Hansson, i likhet med Kristofersen og Rifbjerg, en kobling mellom Nansen og Johansens selvmord ved å vise til hvordan Nansen holdt avstand til Johansen etter hjemkomsten, gjennom “den stora råken”? Uansett ser vi i dette diktet hvordan historien om Nansen og Johansen, og den psykologiske spenningen mellom disse to så forskjellige mennene som likevel var så knyttet til hverandre, gir næring til fantasien slik at historien om Nansen og Johansen lever videre i en megatekst av ekspedisjonsberetninger, romaner, skuespill og lyrikk.

³⁷² Kvam Jr. 1997: 73.

Kapittel 8. Kilder

8.1. Litteraturliste

- Alnæs, Jørgen. 2004. ”Nådeløse menn. Den norske litteraturen om polarhelter og eventyrere”. *Prosa 2*.
- Alnæs, Jørgen. 2008. *I eventyret. Norske reiseskildringer fra Astrup til Aasheim*. Oslo: Cappelen.
- Andersen, Per Thomas. 1986. ”Den allerede leste boka”. *Norsk litterær årbok*.
- Andreassen, Kyrre. 2003. *Polar*. Oslo: Gyldendal.
- Asdal, Kristin (et.al.). 2008. *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bainbridge, Beryl. 2000: *Guttelseskap. En roman om Scotts ekspedisjon til Sydpolen*. (Oversatt av Kjell Olaf Jensen). Oslo: Genesis.
- Bakhtin, Mikhail. 1991. ”Epos og roman. Om romanstudiets metodologi”. *Moderne litteraturteori. En antologi*. Kittang m. fl. (red). Oslo: Universitetsforlaget.
- Barthes, Roland. 1991. *Mytologier*. (Oversatt av Einar Eggen). Oslo: Gyldendal (2. utg).
- Bassnett, Susan. 2002. ”Travel Writing and gender”. *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Red. Peter Hulme og Tim Youngs. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beecher Stowe, Harriet. 1997. *Onkel Toms Hytte*. (Oversatt av Knut Monrad). Oslo: Gyldendal.
- Behrendt, Poul. 2006. *Dobbeltkontrakten. En æstetisk nydannelse*. Gyldendal.
- Berg, Kjell. 2003: *Alt vel...Fangst og eventyr i isen*, Tromsø: Polar Forlag.
- Blanton, Casey. 2002. *Travel Writing. The Self and the World*. New York: Routledge.
- Bloom, Lisa. 1993. *Gender on Ice. American Ideologies of Polar Expeditions*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bomann-Larsen Tor. 1986. *Fridtjof & Hjalmar*. Oslo: Cappelen.
- Bomann-Larsen Tor. 2002. *På skitur*. Oslo: Cappelen Damm.
- Borker, Lisbet og Brøndgaard, Povl Erik. 1990. *Den bearbejdede virkelighed: Om faktion*. København: Forlaget Amanda.
- Bravo, Michael og Sörlin, Sverker (red.). 2002. *Narrating the Arctic. A Cultural History of Nordic Scientific Practices* USA: Science History Publications.

- Broderick, Damien. 1995. *Reading by Starlight: Postmodern Science Fiction*. London: Routledge.
- Brontë, Emily. 2007. *Wuthering Heights*. London : Oneworld Classics.
- Campbell, Joseph. 2002. *Helten med de tusen ansikter*. Oslo: Spartacus.
- Campbell, Mary Baine. 2002. "Travel Writing and its Theory". *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Red. Peter Hulme og Tim Youngs. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carlyle, Thomas. 2001. *On heroes, hero worship, and the heroic in history* London: Electric Book Co.
- Carr, Helen. 2002. "Modernism and travel (1880-1940)". *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Red. Peter Hulme og Tim Youngs. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connell, R.W. 2005. *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Davidson, Peter. 2005. *The Idea of North*. London: Reaktion Books.
- Drivenes, Einar-Arne. 2011. "Langt nord i Tåkeheimen". *Klassekampen*.
- Egeland, Marianne. 2000. *Hvem bestemmer over livet? Biografien som historisk og litterær genre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eglinger, Hanna. 2010. "'Traces against time's erosion': The polar explorer between documentation and projection". Red. Ryall, Schimanski og Wærp. *Arctic Discourses*, Cambridge Scholars Publishing.
- Eriksen, Anne. 2004. "Polarheltene – minner og monumenter". Red. Einar Arne Drivenes og Harald Dag Jølle. *Norsk polarhistorie I: Ekspedisjonene*. Oslo: Gyldendal.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*, London: Routledge.
- Fairclough, Norman 2008. *Kritisk diskursanalyse. En tekstsamling*. Red. og overs. Elisabeth Halskov Jensen. København: Hans Reitzels Forlag.
- Flaubert, Gustave. 2001. *Madame Bovary*. (Oversatt av Birger Huse). Oslo: Aschehoug.
- Foucault, Michel. 1999 (1973). *Galskapens historie i opplysningens tidsalder*. (Oversatt av Fredrik Engelstad og Erik Falkum). Oslo: Gyldendal.
- Foucault, Michel. 1999. *Diskursens orden*. (Oversettelse og etterord ved Espen Schaanning). Oslo: Spartacus.

- Fulsås, Narve. 2004. "En æressag for vor nation". Red. Einar Arne Drivenes og Harald Dag Jølle. *Norsk polarhistorie I: Ekspedisjonene*. Oslo: Gyldendal.
- Gimnes, Steinar. 1998. *Sjølvbiografier. Skrift, fiksjon og liv*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Goksøyr, Matti 2004. "Kappløp i gamle spor". Red. Einar Arne Drivenes og Harald Dag Jølle. *Norsk polarhistorie I: Ekspedisjonene*. Oslo: Gyldendal.
- Handesten, Lars. 2004. "Rejsebogen. En grænseoverskridende genre". Red. Katja Teilmann *Genrer på kryds og tværs*. Odense: Syddansk universitetsforlag.
- Hansson, Gunnar D. 2009. *Lomonosovryggen*. Gråbo: Anthropos.
- Hansson, Heidi. 2006. "Bayard Taylor's *Northern Travel* and the Genders of the North" i *Edda* 1.
- Hansteen, Hans Marius (et.al.). 2007. *Tekst og kultur. Ei innføring*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Hastrup, Kirsten. 2010. *Vinterens hjerte. Knud Rasmussen og hans tid*. Gylling: Gads Forlag.
- Hauge, Hans. 2001. "Nororientalisme eller nordisk postkolonialisme?" i *Nordisk litteratur*. København: Nordisk ministerråd.
- Havnevik, Ivar. (red.). 2005. *Den store norske diktbogen*, Oslo: Pax Forlag.
- Hegge, Per Egil. 1996. *Aldri rådløs* Oslo: J.M. Stenersens forlag AS.
- Hegge, Per Egil. 2002. *Fridtjof Nansen: Bare én vilje*. Oslo: J.M. Stenersens forlag AS.
- Hempfer, Klaus W. 1997. "Genreteoretisk problematik". Red. Eva H. Aurelius og Thomas Götselius. *Genreteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Hjorthol, Geir. 1995. *Populærlitteratur: ideologi og forteljing*. Oslo: Samlaget.
- Holt, Kåre. 1974. *Kappløpet*. Oslo: Gyldendal.
- Holt, Kåre. 1986. *Vandringen*, Oslo: Gyldendal.
- Houm, Philip. 1955. *Norges litteratur: fra 1914 til 1950-årene*. Oslo: Aschehoug.
- Hulme, Peter and Youngs, Tim 2002. "Introduction". Red. Peter Hulme og Tom Youngs. *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Huntford, Roland. 1996. *Fridtjof Nansen: Mennesket bak myten*. Oslo: Aschehoug.
- Haarder, Jon Helt. 2003. "Dont't try this at home – Performativ biografisme i Rifbjergs *Nansen og Johansen*". *Den blå port* - 61.
- Ibsen, Henrik. 2005. *Vildanden*. Oslo: Gyldendal.

- Ikonen, Hanna-Mari og Samu Pehkonen. 2003. "Explorers in the Arctic: Doing Feminine Nature in a Masculine Way". Red. Frank Möller og Samu Pehkonen. *Encountering the North. Cultural Geography, International Relations and Northern Landscapes*. Tampere: Ashgate.
- Jauß, Hans Robert. 1997. "Teori om medeltidens genrer och litteratur". Red. Eva H. Aurelius og Thomas Götselius. *Genreteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansen, Hjalmar. 1898. *Selv-anden paa 86^o14'*. Kristiania: Aschehoug.
- Johansen, Hjalmar. 1911. Originale dagbøger, Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket. C3 13.5.1911-7.9.1911.
- Johansen, Hjalmar. 1996. *Dagbok fra Sydpolen*. Skien: Vågemot Forlag.
- Johansen, Hjalmar. 2003. *Med Nansen mot Nordpolen*. Oslo: Kagge Forlag.
- Jølle, Harald Dag. 1996. "Eskimoliv – det gode liv i nord?". Red. Olav Christensen og Audhild Skoglund. *Nansen: ved to århundreskifter*. Oslo: Aschehoug.
- Jølle, Harald Dag. 2000. "Hvorfor holder jeg eskimoen for stående over europæerne?" *Kulturforskeren Fridtjof Nansen og "de arktiske andre"*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø.
- Karlsen, Silje Solheim. 2007. "Did hvor intet levende væsen kunde ånde, - did ind søgte følge efter følge – hvorfor?" – Om polarhelten og myten om nord i Fridtjof Nansens Fram over Polhavet (1897)". *Nordlit* nr. 22. Universitetet i Tromsø.
- Karlsen, Silje Solheim. 2008 "Myth and Masculinity in Arctic Literature". I *Communication as Translatio: Nordic – Baltic – Russian Cultural Dialogues, Comparative Studies Vol I*. Daugavpils University.
- Karlsen, Silje Solheim. 2008. "Fridtjof Nansen's Farthest North: Scientific Report or Personal Account?". *Nordlit* nr. 23. Universitetet i Tromsø.
- Kjerkegaard, Stefan; Nielsen, Henrik Skov; Ørjasæter, Kristin (red.). 2006. *Selvskreven. Om litterær selvfremstilling*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Knutsen, Nils Magne. 1979. "Norsk ishavslitteratur". *Norsk Litterær Årbok* Oslo: Samlaget.
- Knutsen, Nils Magne. 1991. *Fra Ottar til Oluf. Artikler om nordnorsk litteratur*. Tromsø: Cassiopeia Forlag.
- Kristofersen, Aase. 1927. *Skrugar*. Oslo: Gyldendal.
- Kvam jr, Ragnar. 1997. *Den tredje mann. Beretningen om Hjalmar Johansen*. Oslo: Gyldendal.

- Laclau, Ernesto. 1990. *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto og Mouffe, Chantal. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto og Mouffe, Chantal. 2002. *Det radikale demokrati – diskursteoriens politiske perspektiv*. Frederiksberg: Roskilde universitetsforlag.
- Larsen, Peter Herms. 1992. *Faktion: Som udtryksmiddel*. København: Forlaget Amanda.
- Lindberg, Terje. 2006. *I djevelens dansesal. Fortellingen om Hjalmar Johansen*. Skien: Teater Ibsen.
- Lindgren Leavenworth, Maria. 2009. *The second journey. Travelling in literary footsteps*. Second, revised edition. Umeå universitet.
- Lothe, Jakob; Refsum, Christian; Solberg, Unni. 2007. *Litteraturvitenskapelig leksikon*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Melberg, Arne. 2005. *Å reise og skrive. Et essay om moderne reiselitteratur*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Melberg, Arne. 2007. *Selvskrevet. Om selyframstilling i litteraturen*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Melville, Herman. 2006. *Moby Dick*. (Oversatt av Daisy Schjelderup). Oslo: Flyt forlag.
- Moland, Tallak. 2000. "Konstruksjon av mandighet i det nordlige landskapet. Om Fridtjof Nansens polferder ved århundreskiftet." *Historie. Populærhistorisk magasin*, nr 2 årg. 10.
- Mortensson-Egnund, Ivar. 1971. *Edda-kvede* Oslo: Samlaget.
- Möller, Frank og Samu Pehkonen. 2003. *Encountering the North. Cultural Geography, International Relations and Northern Landscapes*. Tampere: Ashgate.
- Mørch, Hilde. 2010. "Fridtjof Nansen – tegninger og grafikk. Essay": 2. (Essay funnet publisert på internett, i forbindelse med utstilling på Galleri F 15).
- Nansen, Fridtjof. 1891. *Eskimoliv*. E-bok: Bibliotekbasen.
- Nansen, Fridtjof. 1897. *Fram over Polhavet I-II*. Kristiania: Aschehoug.
- Nansen, Fridtjof. 1911. *Nord i Tåkeheimen. Utforskningen av Jordens Nordlige Strøk i Tidlige Tider*, Kristiania: Aschehoug.
- Nansen, Fridtjof. 1925. *Hunting & adventure in the Arctic*. London: Dent & Sons.
- Nansen, Fridtjof. 1941. *En Spitsbergenreise*. Oslo: Dybwad.

- Nansen, Fridtjof. 1961. *Blant sel og bjørn*. E-bok, Bibliotekbasen.
- Nansen, Fridtjof. 1995. "Nord i Tåkeheimen". Red. Kagge. *Fridtjof Nansen. Eventyrlyst*. Oslo: Cappelen.
- Nansen, Fridtjof. 2002. *Farthest North*, Edinburgh: Skyhorse Publishing.
- Nansen, Fridtjof. 2003. *På ski over Grønland. En skildring av den norske Grønlands-ekspedisjon 1888-1889*, Oslo: Kagge Forlag.
- Nietzsche, Friedrich. 1999. *Slik talte Zarathustra*. (Oversatt av Amund Hønningstad). Oslo: Gyldendal.
- Nordahl, Bernhard. 1898. *Framgutterne. Tre aar gjennom skrugar og nat. Beretning om nordpolsfærden*. E-bok: Bibliotekbasen.
- Ousland, Børge. 2008. *I Nansens spor. Fra Nordpolen til Oslo*. Bokklubben Villmarksliv.
- Oxfeldt, Elisabeth. 2004. ""Han ville råbe "Pik!" ville han". Profanering og identitet i Klaus Rifbjergs *Nansen og Johansen*". *Edda-01*.
- Pratt, Mary Louise. 2008. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. New York: Routledge.
- Rifbjerg, Klaus. 2002. *Nansen og Johansen. Et vintereventyr*. København: Gyldendal.
- Riffenburgh, Beau. 1994. *The Myth of the Explorer*. Oxford: Oxford University Press.
- Rudeng, Erik. 1996. "Den gjenfødte sagahelt, Forbilder, forventinger og gjenklang" i Christensen og Skoglund (red.) *Nansen ved to århundreskifter*. Norsk Folkemuseum.
- Ryall, Anka. 2004. *Odyssevs i skjørt: kvinners erobring av reiselitteraturen*. Oslo: Pax Forlag.
- Ryall, Anka. 2006. "Litterære reiser". Bokanmeldelse i *Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift* Nr. 02.
- Rydén, Per. 2003. *Den svenske Ikaros. Berättelserna om Andrée*. Stockholm: Carlssons.
- Rønning, Anne B. 1996. *Historiens diskurser. Historiske romaner mellom fiksjon og historieskriving*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Said, Edward W. 1994. *Orientalism*. (Oversatt av Anne Aabakken). Oslo: Cappelen.
- Schack, May. 2002. "Et maskulint vintereventyr. Om Nansen og Johansen" i *Danish Literary Magazine* 22.
- Scholes, Robert. 1997. "Fiktionsberättelsens modus" i Aurelius/Götselius (red.). *Genre teori*. Lund: Studentlitteratur.

- Siegel, Kristi. 2002. "Travel Writing and Travel Theory" i Siegel (red.) *Issues in Travel Writing. Empire, Spectacle and Displacement*. New York: Peter Lang.
- Spufford, Francis. 1996. *I may be some time*. London: Faber and Faber.
- Søndergaard, Leif. 2004. "Litterære genrer – levende eller døde?" i Teilman (red.) *Genrer på kryds og tværs*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Sørensen, Øystein. 1993. *Fridtjof Nansen: Mannen og myten*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sørensen, Øystein. 1996. "Å skape sitt eget bilde" i Christensen og Skoglund (red.) *Nansen ved to århundreskifter*. Norsk Folkemuseum: Aschehoug.
- Tallmadge, John. 1979. "Voyaging and the Literary Imagination". *Exploration VII*.
- Thisted, Kirsten. 2003. "Bjørnefedtet...Johansen...". Klaus Rifbjergs *Nansen og Johansen i postkolonialt perspektiv*. *Spring. Tidsskrift for moderne dansk litteratur*. Nr 20.
- Todorov, Tzvetan. 1997. "De litterära genrererna" i Aurelius/Götselius (red.): *Genre-teori*, Lund: Studentlitteratur.
- Tønnesson, Johan L. 2008. *Hva er sakprosa?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Twain, Mark. 2003. *Huckleberry Finn*. (Oversatt av Olav Angell). Oslo: Kagge.
- Varmark, Henrik. 2003. "Hvad soveposen gemte". *Standart*. Nr. .
- Voith, Per J. 1999. "Modige menn". *Norsk tidsskrift for sjøvesen*.
- Winther Jørgensen, Marianne/Phillips, Louise. 2008 (1999). *Diskursanalyse som teori og metode*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Wodak, Ruth. 2001. "The discourse-historical approach" i Wodak, Ruth og Meyer, Michael (red.). *Methods of Critical Discourse Analysis*, London.
- Wråkberg, Urban. 2002. "The Politics of Naming. Contested Observations and the Shaping of Geographical Knowledge" i Bravo and Sörlin. *Narrating the Arctic. A Cultural History of Nordic Scientific Practices*. Science History Publications/USA.
- Wråkberg, Urban. 2004: "Polarområdenes gåter" i Drivenes, Jølle. *Norsk polarhistorie I. Ekspedisjonene*, Oslo: Gyldendal.
- Wærp, Henning H. 1997. *Diktet natur. Natur og landskap hos Andreas Munch, Vilhelm Krag og Hans Børli*. Oslo: Aschehoug.
- Wærp, Henning H. 2007. "Innlandsisen, våre lengsles mål" Om Fridtjof Nansen: *På ski over Grønland (1890) og noen andre bøker i hans spor* i *Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift* Nr. 2. Oslo.
- Wærp, Henning H. 2008. "Sverdrup's Arctic Adventures. Or: What makes an

Expedition Report worth reading? – Otto Sverdrup: *New Land. Four years in the Arctic Regions* (1903)”. *Nordlit* nr. 23. Universitetet i Tromsø.

Wærp, Henning H. 2009. ” "Ekspedisjonsberetningens utfordringer. Om Otto Sverdrups *Nyt land. Fire Aar i Arktiske Egne* (1903)." *Norsk litterær årbok*.

Aadland, Erling. 2000: *Fortelleren og skriveren. En teoretisk og terminologisk oppklaring*. Oslo: Spartacus.

Aasbø, Audun Renolen. 2009. *Skiløperkunstens poetikk. Om Fridtjof Nansens litterære manøvrer under den moderne skiidrettens fremvekst*. Masteroppgave i allmenn litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo.

Aasbø, Audun Renolen. 2010. “En skikonge er oss sendt – Om Fridtjof Nansens litterære selviscenesettelse under den moderne skiidrettens fremvekst”. *Edda* – 3.

8.2. Aviser og media.

Aftenposten 11.12.1942

Aftenposten 12. 11. 1949

Arbeiderbladet 23.11.1949

Berlingske 06.11.1897

Bergens Tidene 29.04. 2003

Dagbladet 10.09. 2002

Dagbladet 23.09. 2002

Dagsavisen 12.03. 2003

Dagsavisen 02.04. 2003.

Danebrog 17.05. 1897

Fædrelandsvennen 14.03. 2003.

Naturen oktober 1897

Nordstjernen 04.04. 1897

NRK´s *Kulturbeitet* 11.03. 2003

Politiken 06. 04.1897

Politiken 08.11.1897

Sarpen 04.12. 1942

Vårt Land 22.12. 1949

VG 25. 04. 1994.

VG 12.03. 2003.

Weekendavisen 13.09.2002

Weekendavisen 8.–14. 11. 2002

8.3. Nettsider

<http://www.aftenposten.no/fakta/verdenskrig/article454668.ece>

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/267395/historical-novel>

http://dikt.org/Kategori:Digte_og_sange,_samling

http://www.dokpro.uio.no/ballader/tekster_html/e/e145_038.html

[http://www.frammuseum.no/Polar-Heroes/Heroes-Expeditions/The-First-Fram-Expedition-\(1893-1896\).aspx](http://www.frammuseum.no/Polar-Heroes/Heroes-Expeditions/The-First-Fram-Expedition-(1893-1896).aspx)

<http://www.gp.se/kulturnoje/litteratur/1.302031-gunnar-d-hansson-lomonosovryggen>

<http://www.litteratursiden.dk/artikler/rifbjerg>

<http://www.polarhistorie.no/ekspedisjoner/Jeanette>

<http://www.polarhistorie.no/personer/Nordahl%20Bernhard>

ISBN xxx-xx-xxxx-xxx-x